91

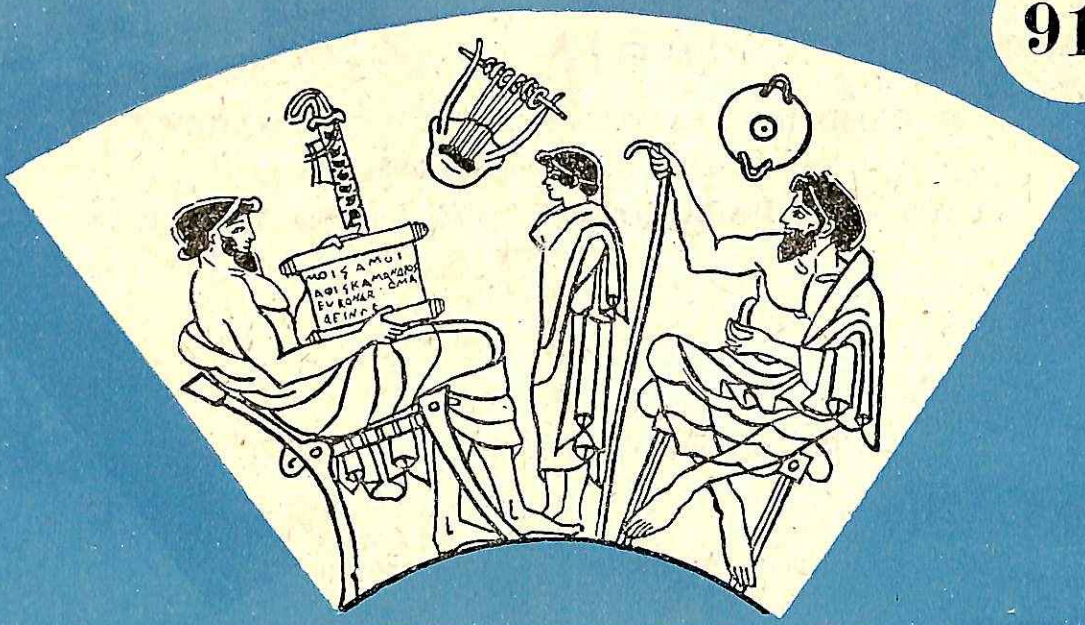

ΠΑΙΔΕΙΑ καὶ ζωή

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1961

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

Πρὸς τὸ Δέκατο Πέμπτο τόμο μας ..... *Ἡ Διεύθυνση*

Κρίσεις γιὰ τὴ σπουδαιότητα τῆς δυναμικῆς ὀργανώσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν στὴν ἀντίληψη αἰτιότητος ..... *Λάμπρος Χουσιάδας*

Ἡ φυσιολατρεία καὶ ὁ μυστικισμὸς τοῦ Σικελιανοῦ ..... *Θεόδωρος Ξύδης*

Ἡ παρουσία τῶν κωφαλάλων στὸν Ἡρόδοτο, τὸν Ἱπποκράτη καὶ τὸν Πλάτωνα ..... *Βασ. Ι. Λαζανᾶς*

Ἡ ἐμπειρία ..... *Γεώργ. Π. Μαραγκουδάκης*

XXIII Διεθνὲς Συνέδριο Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως (Γενεύη 1960) ... *Ἠλίας Βηγόπουλος*

Μιὰ διάλεξη ..... *Παρατηρητὴς*

Βιβλιοκρισία ..... *Εἰρήνη Παϊδούση*

Νέα Βιβλία

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ Ι. Ν. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΘΗΝΑΙ, ΣΤΟΑ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ

Τιμὴ τεύχους δρχ. 8

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΜΕΛΕΤΗΣ – ΕΡΕΥΝΑΣ – ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

Ἐκδίδεται τὴν 2η ἑβδομάδα κάθε μηνός.

Διευθυντής: **Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ,** Ἀναγνωστοπούλου 10. Τηλ. 610-796

Ἀλληλογραφία καὶ ἐμβάσματα:

Ε. Π. Παπανοῦτσον, *Ἀναγνωστοπούλου 10 — Ἀθήνας*

Ἐτησία συνδρομὴ (ἀρχίζει τὴν 1ην Ἰανουαρίου):

Διὰ τὸ ἔτος 1961 δραχ. 75

Ἐξωτερικοῦ..... δραχ. 90

Τόμοι προηγουμένων ἐτῶν:

Ἀπὸ τὸ ἔτος 1947 ἕως τὸ ἔτος 1953 στὸ Βιβλιοπωλεῖο Ζαχαροπούλου Ἀρσάκη 6, Ἀθῆναι.

Ἀπὸ τὸ ἔτος 1954 ἕως τὸ ἔτος 1960 στὸν ἐκδότη τῆς **«Παιδείας καὶ Ζωῆς»** Ἀναγνωστοπούλου 10, Ἀθῆναι.

Τιμὴ τοῦ παρόντος τεύχους Ἰανουαρίου 1961 δραχ. 8

Διευθύνσεις σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρον 6 § 1 τοῦ Α.Ν. 1092/1938:
Διευθυντὴς καὶ ἐκδ. τῆς «Παιδείας»: *Ε. Π. Παπανοῦτσος,* Κατοικία: Ἀναγνωστοπούλου 10
Προϊστάμενος Τυπογραφείου: *Ε. Ροῦμπος,* Κατοικία: Σίνα 56

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

Μηνιαῖο Περιοδικὸ Μελέτης — Ἔρευνας — Διαφωτισμοῦ

Διευθυντής: Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

ΕΤΟΣ Ι' • ΑΘΗΝΑΙ, ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1961 • ΤΕΥΧΟΣ 91

ΠΡΟΣ ΤΟ ΔΕΚΑΤΟ ΠΕΜΠΤΟ ΤΟΜΟ ΜΑΣ

Μὲ τὸ τεῦχος τοῦτο, τὸ 154ο (91ο τῆς δεύτερης σειρᾶς ἔπειτα ἀπὸ τὰ 63 τῆς πρώτης) τὸ περιοδικό μας μπαίνει στὸν 15ο τόμο του μὲ τὴν ἴδια πίστη στὶς ἐκπαιδευτικὲς ἰδέες καὶ μὲ τὴν ἴδια αἰσιοδοξία: ὅτι μόνο οἱ ὑγιεῖς ἀρχὲς τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Δημοτικισμοῦ, δηλαδὴ ἡ προσαρμογὴ τῆς Παιδείας μας στὶς ἀνάγκες τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς ζωῆς καὶ ἡ στενὴ σύνδεσή της μὲ τὶς βαθιὲς ἐθνικές μας ρίζες, θὰ βάλουν ὄχι μόνο τὸ σχολεῖο ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρο τὸ δημόσιο βίο μας στὸ σωστὸ δρόμο. Στὸ δρόμο τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς προκοπῆς. Αὐτῶν τῶν ἀρχῶν δὲν ἀξιωθήκαμε ἀκόμη νὰ ἰδοῦμε τὴν ἔμπρακτη ἐφαρμογή, ἀτυχήσαμε ὅμως νὰ ἰδοῦμε τὴν ἀρνητικὴ ἐπαλήθευση: τὸ ἀδιέξοδο ὅπου ἔχει φτάσει σήμερα ἡ Ἐκπαίδευσή μας σὲ ὅλες τὶς βαθμίδες της, εἶναι συνέπεια τῆς ἀπομάκρυνσής της ἀπὸ τὴ γραμμὴ ποὺ ἐδῶ καὶ πενήντα ὁλόκληρα χρόνια χάραξε ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Δημοτικισμὸς μὲ τοὺς ἐμπνευσμένους ἡγέτες του. Δὲν εἰσακούστηκαν· καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἦρθε μὲ τὴν ἀδυσώπητη ἀκρίβεια φυσικοῦ νόμου.

Ἂν ὑποφέρομε σήμερα (καὶ θὰ ὑποφέρομε, φαίνεται, γιὰ χρόνια πολλὰ) στὴν οἰκονομία μας, στὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτική μας ζωή, στὴν ἐπιστήμη καὶ στὶς τέχνες, σὲ ὅ,τι μὲ μιὰ λέξη ὀνομάζομε περιοχὴ τοῦ πνεύματος, εἶναι γιατὶ δὲν ἐδώσαμε, οὔτε ἀποφασίζομε ἀκόμη νὰ δώσομε στὴν ἐκπαίδευση τῶν νέων μας τὴ σημασία ποὺ ἔχει αὐτὸς ὁ θεσμὸς σὲ κάθε πολιτισμένο καὶ ὑψηλόφρονα λαό. Κακοπληρώνομε τοὺς δασκάλους μας, καταδεχόμαστε νὰ στοιβάζονται τὰ παιδιά μας μέσα σὲ στενόχωρα, ἄβολα, ρυπαρὰ διδακτήρια, ἐξακολουθοῦμε νὰ διατηροῦμε ἕνα ἀπαρχαιωμένο πρόγραμμα μαθημάτων, βιβλία ἄθλια, ἡγεσία διοικητικὴ καὶ συμβουλευτικὴν ἀσυγχρόνιστη, σχολαστική, στενοκέφαλη. Καὶ κοντὰ σ' αὐτὴ τὴν ἐγκατάλειψη τῶν πάντων ἀνεχόμαστε τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ὑποκρισία. Ψεῦδος: διακηρύττομε σὲ ὅλους τοὺς τόνους ὅτι ἡ Παιδεία εἶναι μέγα ἀγαθὸ καὶ πρῶτο, καὶ στὸν Κρατικὸ Προϋπολογισμὸ τὴν κατατάσσομε τελευταία. Ὑποκρισία: καταρτίζομε Ἐπιτροπὲς νὰ χαράξουν μιὰ καινούργια ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ καὶ ἔπειτα θάβομε τὶς προτάσεις τους στὰ σκονισμένα ντουλάπια τῶν ὑπουργικῶν γραφείων.

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΚΟΣΜΗΤΕΙΑ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΑΡΧΕΙΟΥ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
ΔΩΡΕΑ Κ. Κουλίδα
ΗΜΕΡΟΜ. 20-7-90
ΑΡΙΘ. 44431

Τί σημαίνουν ὅλα αὐτά ; Σημαίνουν ὅτι μᾶς ἔλειψε, μᾶς λείπει ἀκόμη ἡ σοβαρότητα. Αὐτὴ ἡ ἔλλειψη δὲν εἶναι πρόσφατο σύμπτωμα τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς. Στὸ θέμα τῆς Παιδείας εἶναι πολὺ παλαιά, δυστυχῶς, ἁμαρτία. Ὅταν ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Δημοτικισμὸς (ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ πολιτιστικὰ κινήματα ποὺ ἔγιναν στὸν τόπο μας μὲ πρόγραμμα : τὴν ἐξυγίανση καὶ τὴν ἀνόρθωση τῆς Παιδείας) φιλοδόξησε νὰ δώσει νέα πνοὴ στὸ Ἑλληνικὸ Σχολεῖο, φανερὲς καὶ κρυφὲς δυνάμεις συνασπίσθηκαν γιὰ νὰ διαβάλουν, νὰ ἀνακόψουν, νὰ ματαιώσουν τὴν ἀναγεννητική του προσπάθεια. Καὶ τὸ κατάφεραν. Ἐπωφελήθηκαν ἀπὸ τὶς ἐθνικὲς συμφορὲς ποὺ ἦρθαν ἀλλεπάλληλες καὶ ἀπὸ ὁρισμένα ἀτυχήματα καὶ λάθη ποὺ σημειώθηκαν στὴ δημοτικιστικὴ παράταξη, καὶ τὸν ὑπερφαλάγγισαν στὴ διοίκηση τῆς Παιδείας καὶ στὰ ἀνώτερα ἱδρύματά της. Ἂς δρέψουν τώρα οἱ διῶκτες τοὺς καρποὺς τῆς ἀνόσιας νίκης τους : ποτὲ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκπαίδευση δὲν εἶχε φτάσει στὴν κατάσταση ποὺ παρουσιάζει σήμερα.

Ἂν μέσα στὸ πρόγραμμα τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Δημοτικισμοῦ τὸ θέμα τῆς γλώσσας κατέχει τὴν πρώτη θέση, τοῦτο συμβαίνει γιατὶ τὸ γλωσσικὸ κατασκεύασμα ποὺ διδάσκονται στὰ σχολεῖα τὰ παιδιά μας εἶναι τὸ πρῶτο ψεῦδος ποὺ ἐκτροχιάζει τὸ πνεῦμα τους καὶ νοθεύει τὴν ψυχή τους. Ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ γυρίζομε καὶ θὰ ξαναγυρίζομε στὸ ἐπίμαχο τοῦτο ζήτημα ὄχι ἀπὸ φανατισμὸ καὶ πεῖσμα, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν πεποίθηση ὅτι μὲ τὴν καθολικὴ καθιέρωση τῆς Δημοτικῆς θὰ καταυγάσει τὴν ἑλληνικὴ Παιδεία ἡ πρώτη ἀλήθεια. Αὐτὴ ποὺ θὰ φέρει ἀναπόδραστα πίσω της ὅλες τὶς ἄλλες, γιὰ νὰ διαλυθεῖ τὸ σκότος, νὰ ἀνασάνει τὸ σχολεῖο μας, νὰ ἀποκτήσει ὁ ἐθνικός μας πολιτισμὸς εὐστάθεια, γνησιότητα, ὑγεία. Τοῦτο τὸν ἀγώνα, τὸ δύσκολο ἀλλὰ ὡραῖο, τὸν τραχὺ ἀλλὰ τίμιο, θὰ τὸν συνεχίσομε ἀπὸ τὶς στῆλες τοῦ περιοδικοῦ μας καὶ δὲ θὰ ὑποστείλομε τὴ σημαία του.

Πουθενά, σὲ κανένα μέρος τοῦ κόσμου, τὸ γλωσσικὸ μάθημα στὰ σχολεῖα δὲν ἔχει τὶς δραματικὲς διαστάσεις ποὺ παρουσιάζει στὴ δική μας Ἐκπαίδευση. Δὲν ὑπάρχει, στὴν παγκόσμια κλίμακα, περίπτωση χρόνια ὁλόκληρα νὰ βασανίζονται τὰ παιδιὰ μέσα στὸ σχολεῖο γιὰ νὰ μαθαίνουν γλώσσα, τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τους νὰ κυριαρχεῖται ποσοτικὰ καὶ ποιοτικὰ ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ μάθημα, καὶ στὸ τέλος—νὰ βγαίνουν ἄγλωσσα. Τὸ ἕνα τρίτο τοῦ διδακτικοῦ χρόνου δίνεται ἀποκλειστικὰ στὰ «ἑλληνικά», τὰ ἄλλα δύο προορίζονται γιὰ ὅλες τὶς ἐπιστῆμες καὶ τὶς τέχνες καὶ τὸ φρονηματισμὸ καὶ τὴ φυσικὴ ἀγωγὴ ποὺ ἔχει νὰ διδαχτεῖ ὁ μαθητής. Ἀποτέλεσμα: τὸ Ἑλληνόπουλο τελειώνει τὸ Γυμνάσιο ὕστερ' ἀπὸ 12 χρόνια ἐγκύκλιας παιδείας καὶ δὲν ξέρει σωστὰ καὶ κατὰ βάθος οὔτε τὴ Δημοτική, οὔτε τὴν Καθαρεύουσα, οὔτε τὴν Ἀρχαία. Τὸ μόνο ποὺ κατορθώνει τὸ σχολεῖο μας εἶναι, μὲ τὸ ἀνακάτωμα τῶν «ἐθνικῶν γλωσσῶν», καὶ προπαντὸς μὲ τὴ συστηματική, τὴ μεθοδική, τὴν πεισματικὰ ἔμμονη νοθεία τῶν γλωσσικῶν μορφῶν ποὺ καλλιεργεῖ στὰ διδακτικά του βιβλία καὶ ὑποδείγματα, νὰ χάνουν τὰ παιδιά μας τὸ γλωσσικό τους αἴσθημα.

Ἂν φτάσαμε ἐδῶ ποὺ φτάσαμε εἶναι γιατὶ ἐκεῖνοι ποὺ διοικοῦν τὴν Ἐκπαίδευση τοῦ Ἔθνους (ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ....«ἀξιωματικὴ» πνευματικὴ ἡγεσία του) δὲν ἀντιμετώπισαν ποτὲ τὸ γλωσσικό μας πρόβλημα μὲ πνεῦμα ἀνοιχτὸ καὶ μὲ γενναία καρδιά. Βασικὴ πλάνη τους εἶναι ἡ ἀξιοθρήνητη πρόληψη ὅτι μποροῦν νὰ δώσουν στοὺς νέους παιδεία «κλασική», νὰ τοὺς διδάξουν τὸ λόγο καὶ τὴ σκέψη μὲ πρότυπα τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, χωρὶς πρῶτ' ἀπ' ὅλα νὰ καλλιεργήσουν συστηματικὰ τὴ ζωντανὴ μητρική τους γλώσσα, νὰ ὀξύνουν δηλαδὴ τὸ γλωσσικό τους αἰσθητήριο, νὰ βαθύνουν τὸ γλωσσικό τους αἴσθημα ἀπάνω στὸν πηγαῖο, στὸ γνήσιο λαϊκὸ λόγο, μὲ ὑποδείγματα τὰ μεγάλα μνημεῖα αὐτοῦ τοῦ λόγου: τὰ ἀνώνυμα καὶ δημοτικά, ὅπως καὶ τὰ ἐπώνυμα, τῶν ἄξιων τεχνιτῶν τὰ ἔργα.

Νεαρὸς καθηγητὴς τῆς κλασικῆς φιλολογίας στὴν Basel τῆς Ἐλβετίας ὁ Nietzsche εἶχε ἀπὸ τότε (1872) ἐπισημάνει τὸ πρόβλημα. Στὰ περίφημα μαθήματά του γιὰ «Τὸ Μέλλον τῶν Μορφωτικῶν Ἱδρυμάτων μας» γράφει: «Τὸ Γυμνάσιο ἀστοχεῖ ἕως τώρα στὸ πρῶτο καὶ πλησιέστερο ἀπ' ὅλα ἀντικείμενο, ὅπου ἀρχίζει ἡ ἀληθινὴ μόρφωση: στὴ μητρικὴ γλώσσα. Ἔτσι τοῦ λείπει τὸ φυσικό, τὸ γόνιμο ἔδαφος γιὰ ὅλες τὶς παραπέρα μορφωτικὲς προσπάθειες». Καὶ ἀλλοῦ: «Πάρετε τὴ γλώσσα στὰ σοβαρά. Ὅποιος ἐδῶ δὲν προχωρεῖ ἕως τὸ συναίσθημα ἑνὸς ἱεροῦ χρέους, θὰ στερηθεῖ κι' ἀπ' αὐτὸν ἀκόμη τὸ σπόρο γιὰ μιὰν ἀνώτερη μόρφωση. Ἐδῶ μπορεῖ νὰ φανεῖ πόσο ὑψηλὰ ἢ πόσο χαμηλὰ λογαριάζετε τὴν Τέχνη καὶ ἕως ποιό βαθμὸ εἶστε συγγενεῖς μαζί της, ἐδῶ, στὸ χειρισμὸ τῆς μητρικῆς σας γλώσσας. Δὲν καταφέρνετε νὰ αἰσθάνεστε φυσικὴν ἀηδία μπροστὰ σὲ λέξεις καὶ φραστικοὺς τρόπους τῆς ἐφημεριδογραφικῆς μας συνήθειας; Τότε παραιτηθῆτε ἀπὸ κάθε προσπάθεια γιὰ μόρφωση. Γιατὶ ἐδῶ, στὸ πλησιέστερο ἀπ' ὅλα σημεῖο, σὲ κάθε στιγμὴ τῆς ὁμιλίας καὶ τῆς γραφῆς σας ἔχετε ἕνα κριτήριο σίγουρο γιὰ νὰ κρίνετε πόσο βαρύ, πόσο τεράστιο εἶναι τὸ χρέος τοῦ μορφωμένου ἀνθρώπου καὶ πόσο ἀπίθανο εἶναι νὰ φτάσουν πολλοὶ ἀπὸ σᾶς στὴ σωστὴ μόρφωση».

Ἰδοὺ γιατὶ ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀναμόρφωση ἀρχίζει πάντα μὲ τὸν ἀγώνα νὰ πάψει ἡ γλωσσικὴ παραμόρφωση τῶν νέων.

Η ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

ΚΡΙΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΔΥΝΑΜΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ ΤΩΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ ΕΡΕΘΙΣΜΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΑΙΤΙΟΤΗΤΟΣ

Ι. Αἰτιότητα: ἄμεση ἐμπειρία ἢ προϊὸν μαθήσεως; Μὲ τὸν ὅρο «ἄμεση ἐμπειρία» ἢ «ἄμεση ἐντύπωση» στὴ μελέτη αὐτὴ ἐννοοῦμε τὴ μεγάλη εὐαισθησία μὲ τὴν ὁποία ὁ ὀργανισμὸς ἀντιδρᾶ ἄμεσα σὲ ὡρισμένες μεταβολὲς τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἡ ἄμεση αὐτὴ ἀντίδραση παρουσιάζεται ὡς ἀποτέλεσμα ὡρισμένης ὀργανώσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν καὶ θεωρεῖται ὡς ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν ἐπίδραση «ἀνωτέρων» ψυχικῶν λειτουργιῶν. Τὰ φαινόμενα, οἱ ἐξωτερικοὶ ἐρεθισμοὶ ὅπως τοὺς ὠνομάσαμε, σὲ τέτοιες περιπτώσεις παρουσιάζουν μιὰ σαφῆ ἐσωτερικὴ ὀργάνωση. Τοῦτο σημαίνει πὼς ὡρισμένη ὀργάνωση δίνει ὡρισμένη ἐμπειρία, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ προβλεφθῆ ἀκριβῶς. Ἡ πεῖρα στὶς περιπτώσεις αὐτὲς δὲν ἀλλοιώνει τὴ μορφὴ τῶν φαινομένων. Στὴ συνέχεια τῆς μελέτης, ἰδιαίτερα στὴν περιγραφὴ καὶ ἀνάλυση τῆς πειραματικῆς ἐργασίας τοῦ Michotte γιὰ τὴν ἀντίληψη αἰτιότητος, θὰ γίνη σαφέστερο τί ἐννοοῦμε μὲ τὰ παραπάνω.

Ὁ ὅρος «πεῖρα» χρησιμοποιεῖται στὴ μελέτη αὐτὴ μὲ τὴν τεχνική του ἔννοια· δηλώνει δηλαδὴ ἐπανάληψη παρόμοιων γεγονότων ὅπως αὐτὰ ἔγιναν ἀντιληπτὰ ἀπὸ τὸ ἄτομο, μάθηση στὴ γενικώτερη ἔννοια τοῦ ὅρου,* αἰσθητήριους ἢ αἰσθησιοκινητικοὺς συνειρμούς, σημασία τῶν ἀντικειμένων ποὺ μᾶς περιβάλλουν, γνώση τῆς γλώσσας καὶ ἰδιαίτερα τῶν ὀνομάτων τῶν ἀντικειμένων, τῆς φύσεως, τῶν ἰδιοτήτων καὶ τῆς χρήσεώς των, συνήθεια στὸν τρόπο ποὺ παρατηροῦμε, συναισθηματικὲς ἀντιδράσεις σὲ καταστάσεις, ἀξίες, κοινωνικὲς ἐπιδράσεις. Ὁ κατάλογος αὐτὸς δὲν ἐξαντλεῖ τὴν ἔννοια «πεῖρα», δίνει ὅμως μιὰν ἰδέα γιὰ τὸ νόημα ποὺ θὰ δώσωμε στὸν ὅρο αὐτὸ στὴ μελέτη μας. Ὅτι ἡ πεῖρα, ὅπως τὴν καθωρίσαμε παραπάνω, ἐπηρεάζει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιλαμβανόμαστε τὸ περιβάλλον μας καὶ προσδιορίζει σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸν τρόπο ποὺ ἐνεργοῦμε, δὲν χρειάζεται νὰ συζητηθῆ.

Τελευταῖα, δηλαδὴ πρὶν λίγα χρόνια, ὑποστηρίχθηκε, μὲ βάση μιὰ ἐκτεταμένη πειραματικὴ ἔρευνα, ὅτι ἡ αἰτιότητα εἶναι δεδομένο ἄμεσο, ἀποτέλεσμα ὡρισμένης δυναμικῆς ὀργανώσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν καὶ ὅτι εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν πεῖρα (9). Ὁ ρόλος τῆς πείρας συνίσταται ἁπλῶς στὸ νὰ μεταβάλη ὡς ἕνα σημεῖο τὶς συνθῆκες, οἱ ὁποῖες θὰ δώσουν ἀντίληψη αἰτιότητος.

Τὰ φαινόμενα στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο, ἀπὸ τὴν ψυχολογικὴ πλευρά, δὲν γίνονται ἀντιληπτὰ ὡς κίνηση καὶ χῶρος. Τὰ ἀντικείμενα, ἔμψυχα ἢ ἄψυχα, κινοῦνται τὸ ἕνα πρὸς τὸ ἄλλο, περνάει τὸ ἕνα μπροστὰ ἢ πίσω ἀπὸ τὸ ἄλλο, τὸ ἕνα ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ὅταν κόβωμε ψωμὶ μὲ τὸ μαχαίρι, δὲν ἔχομε μόνο ἁπλὴ κίνηση ἀλλαγῆς τῆς θέσεως τοῦ μαχαιριοῦ σὲ χῶρο. Βλέπομε τὸ μαχαίρι νὰ κόβη τὸ ψωμί. Ὑπάρχει μιὰ λειτουργικὴ σχέση (τὸ μαχαίρι κάνει κάτι) κι αὐτὴ τὴ σχέση τὴ δίνουν τὰ ἴδια

* Ἡ ἐκμάθηση καθορίζεται ὡς σχετικὰ μόνιμη ἀλλαγὴ διαγωγῆς ὀφειλόμενη στὴν ἐπίδραση τῆς πείρας.

τὰ μάτια μας. Λειτουργικὲς σχέσεις αὐτῆς τῆς μορφῆς καθορίζουν τὸν τρόπο ἐνέργειάς μας στὶς σχέσεις μας μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο. Γιὰ νὰ εἴμαστε περισσότερο ἀκριβεῖς, οἱ σχέσεις αὐτὲς δίνουν στὰ ἀντικείμενα ποὺ μᾶς τριγυρίζουν τὴ σημασία τους. Μέσα στὸ πλαίσιο τῶν λειτουργικῶν αὐτῶν σχέσεων παρουσιάζεται καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ πῶς ἀντιλαμβανόμαστε τὶς σχέσεις αἰτιότητος. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπη νὰ τονίσωμε ἰδιαίτερα τὴ συμβολὴ τοῦ Michotte ποὺ μελέτησε τὸ πρόβλημα ἀπὸ τὴν καθαρὰ ἐμπειρική του πλευρά.

Φυσικὰ τὰ προβλήματα τῶν σχέσεων μεταξὺ φαινομένων ἔχουν μακρὰ ἱστορία στὶς φιλοσοφικὲς συζητήσεις, δὲν ἔχουν ὅμως σχεδὸν καθόλου ἱστορία στὴν πειραματικὴ ψυχολογία. Τὸ φιλοσοφικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς σχέσεις μεταξὺ φαινομένων ἦταν θεωρητικό: ποιὰ εἶναι ἡ φύση τῶν σχέσεων γενικὰ καὶ ποιὰ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν λειτουργικῶν σχέσεων. Ἂν θυμηθοῦμε πάλι τὶς προτιμήσεις τῶν ψυχολόγων τοῦ περασμένου αἰῶνος, θὰ μπορέσωμε νὰ ἐξηγήσωμε γιὰ ποιό λόγο οἱ λειτουργικὲς σχέσεις δὲν μελετήθηκαν ἀπὸ τὴν πειραματικὴ ψυχολογία. Ξέρομε ὅτι ἡ τελευταία ἔριξε τὸ βάρος τῆς μελέτης της στὰ «αἰσθήματα», ἐπειδὴ τὰ θεώρησε ὡς τὰ «στοιχεῖα» τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Στὴν ἔρευνα τῶν σχέσεων δὲν δόθηκε μεγάλη σημασία, μιὰ καὶ σὲ τελευταία ἀνάλυση οἱ σχέσεις μεταξὺ φαινομένων δὲν ἦταν, σύμφωνα μὲ τοὺς ψυχολόγους τῶν στοιχείων, παρὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπεξεργασίας τῶν δεδομένων τῶν αἰσθήσεων ἀπὸ ἀνώτερες ψυχικὲς λειτουργίες. Οἱ σχέσεις, ἔλεγαν, ὑπάρχουν μεταξὺ φαινομένων. Τὰ αἰσθητήρια μᾶς δίνουν αἰσθήματα ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα ἢ τὰ φαινόμενα ποὺ παρατηροῦμε. Τὶς σχέσεις μεταξὺ τῶν φαινομένων ἢ ἀντικειμένων, ἑπομένως, ἀποκαθιστοῦν λειτουργίες ἀνώτερες, ὄχι τὰ ἴδια τὰ αἰσθητήρια.

Ξέρομε ὅτι ἡ κατάσταση ἄλλαξε ἐντελῶς μὲ τὴ μορφολογικὴ ψυχολογία ποὺ τόνισε ἰδιαίτερα ὅτι ἀντιλαμβανόμαστε τὶς μορφὲς καθ' ἑαυτές. Τὰ αἰσθήματα χάνονται μέσα στὶς μορφές, ὅπως εἶπε ὁ Boring (1, σ. 4). Ὑποστήριξαν οἱ ὀπαδοὶ τῆς μορφολογικῆς ψυχολογίας ὅτι ἡ ἀντίληψη αἰτιωδῶν σχέσεων στὴν κίνηση δύο σωμάτων στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο, ὅπου τὸ ἕνα π.χ. ὠθεῖ τὸ ἄλλο, εἶναι δεδομένο ἄμεσο γιὰ τὸν κοινὸ ἄνθρωπο. Ἡ ἀντίληψη αὐτή, ὑποστήριξε ὁ Koffka, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς δυναμικῆς ὀργανώσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν. Οἱ θετικισταί, ἐξ ἄλλου, εἶπαν ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ ἰδοῦμε τὴ μεταβίβαση τῆς κινήσεως ἢ τῆς δυνάμεως ἀπὸ τὸ ἕνα σῶμα στὸ ἄλλο, ὅταν αὐτὰ συγκρούωνται. Ὅ,τι μᾶς δίνουν οἱ ἐξωτερικὲς συνθῆκες, τὰ ὀπτικὰ κύματα, δὲν ἐξηγεῖ τὴν ἀντίληψη αἰτιότητος. Οἱ δυνάμεις δὲν ἐκπέμπουν οὔτε ἀντανακλοῦν ὀπτικὰ κύματα παρὰ μόνον τὰ σώματα. Οἱ αἰσθήσεις μᾶς δίνουν μόνο τὴν κίνηση τῶν δύο σωμάτων, δὲν μᾶς δίνουν τὴ δ ύ ν α μ η τὴν ὥρα ποὺ αὐτὰ συγκρούονται. Τὴν ἀντίρρησή του αὐτὴ διατύπωσε ὁ Koffka μόνο ὡς μιὰ ὑπόθεση βασισμένη στὶς ἀρχὲς τῆς μορφολογικῆς ψυχολογίας. Ἡ ἐργασία τοῦ Michotte μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ πειραματικὴ ἐπιβεβαίωση τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς τοῦ Koffka. Ἡ αἰτιότητα δὲν εἶναι πολύπλοκη σύνδεση ἀνεξαρτήτων ἐρεθισμῶν. Ἀντίθετα εἶναι μιὰ ἄμεση ἐμπειρία τῆς ἐσωτερικῆς, δυναμικῆς, ὅπως θὰ ἰδοῦμε παρακάτω, συνδέσεως ἐρεθισμῶν, ποὺ γεννιέται κάθε φορὰ ποὺ τὰ ἀντιληπτικὰ δεδομένα παρουσιάζουν ὡρισμένη ὀργάνωση.

ΙΙ. Σύντομη συζήτηση ὡρισμένων ἀπόψεων γιὰ τὴν αἰτιότητα. Θὰ πρέπη νὰ σημειώσωμε ὅτι μὲ τὸν ὅρο «αἰτιότητα» ἢ «αἰτιώδεις σχέσεις» θὰ ἐννοοῦμε τὴν «παραγωγὴ» ἑνὸς φαινομένου ἀπὸ ἕνα ἄλλο φαινόμενο. Μὲ ἄλλα λόγια στὴ μελέτη αὐτὴ δὲν γίνεται βασικὰ συζήτηση γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ ἢ ἐπιστημονική, ἀλλὰ γιὰ τὴν κοινή, τὴν ψυχολογική, ἔννοια τῆς αἰτιότητος.

Στὸ βιβλίο του ποὺ ἀναφέραμε ἤδη ὁ Michotte τάσσεται κατὰ τῶν ἀπόψεων τοῦ Hume γιὰ τὴ γένεση τῆς αἰτιότητος. Κρίνει δηλαδὴ τὸ ἔργο τοῦ Hume ἀπὸ τὴν ψυχολογική του πλευρά. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ ἄποψη τοῦ Ἄγγλου φιλοσόφου, ποὺ ἔγινε εὐρύτατα δεκτή, ὑποστηρίζει γενικὰ ὅτι διαδοχικὰ φαινόμενα γίνονται ἀντι-

ληπτὰ ξεχωριστὰ τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ ὅτι, ἑπομένως, δὲν γεννιέται στὸν παρατηρητὴ ἐντύπωση ἐσωτερικῆς συνδέσεως μεταξύ των. Ἡ βασικὴ θέση τοῦ Michotte, καθαρὰ ἐμπειρική, εἶναι ὅτι ὡρισμένοι τύποι διαδοχῆς στὰ φαινόμενα δίνουν τὴν ἐντύπωση ἄμεσης, ἐσωτερικῆς, ἐξαρτήσεως τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τὸ ἄλλο. Τὰ φαινόμενα, στὶς περιπτώσεις αὐτές, δὲν παρουσιάζονται ἀνεξάρτητα μεταξύ των. Ἀπεναντίας οἱ σχέσεις τοῦ ἑνὸς μὲ τὸ ἄλλο γίνονται ἄ μ ε σ α ἀντιληπτές.

Φιλόσοφοι ὅπως ὁ Kant, ὁ Hume, ὁ Malebranche, ἐνδιαφέρθηκαν κυρίως γιὰ τὴ γνωσιολογικὴ πλευρὰ τῆς αἰτιότητος. Ἤθελαν νὰ μάθουν τί θὰ μποροῦσε νὰ δικαιολογήση τὸ χαρακτῆρα τῆς ἀναγκαιότητος καὶ τῆς γενικῆς ἰσχύος τῶν αἰτιωδῶν σχέσεων. Φυσικὰ στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ δώση ἀπάντηση ἡ ἐμπειρικὴ ἔρευνα. Ὁ Malebranche ὑποστήριξε ὅτι πραγματικὴ αἰτία εἶναι ἡ αἰτία ποὺ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ ἀποτελέσματός της ὑπάρχει ἀναγκαία σύνδεση ἐπιβαλλόμενη ἀπὸ τὸ νοῦ. Ὁ Hume προχώρησε καὶ στὸν τομέα τῆς ψυχολογίας. Ὑποστήριξε ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ ἔχωμε ἄμεση ἀντίληψη αἰτιότητος ἀκόμη καὶ μεταξὺ φαινομένων ποὺ συμβαίνουν στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ θέση ἀναιρεῖ ὁ Michotte μὲ τὴν ἔρευνά του. Ὅσο προσεκτικὰ κι ἂν ἐρευνήσωμε, λέει ὁ Hume, δὲν θὰ ἀνακαλύψωμε παρὰ ὅτι ἕνα φαινόμενο ἀκολουθεῖ ἕνα ἄλλο. Ἔτσι, σ' ὅλη τὴ φύση δὲν ὑπάρχει κανένα παράδειγμα ὅπου νὰ ἀντιλαμβανόμαστε ἐσωτερικὴ σύνδεση μεταξὺ φαινομένων. Τὰ πάντα φαίνονται χωριστὰ τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Τὸ ἕνα ἀκολουθεῖ τὸ ἄλλο καὶ ποτὲ δὲν μποροῦμε νὰ παρατηρήσωμε σύνδεσμο μεταξύ τους. Τὰ φαινόμενα παρατάσσονται, δὲν συνδέονται (6, σ. 11). Τὸ γεγονὸς ὅτι ὡρισμένα φαινόμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου δίνουν ἐντυπώσεις αἰτιότητος εἶναι ἀποτέλεσμα συσσωρεύσεως πείρας ἀπὸ μέρους τοῦ ὀργανισμοῦ. Ὁ νοῦς, μὲ βάση τὴν πεῖρα, ἄλλα φαινόμενα συνδέει αἰτιωδῶς κι ἄλλα ὄχι.

Ὁ Durkheim ὑποστήριξε περίπου ὅ,τι κι ὁ Hume : «Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ ἔννοια τῆς δυνάμεως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δοθῆ ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ ἐμπειρία. Οἱ αἰσθήσεις μᾶς δίνουν μόνο συνυπάρχοντα φαινόμενα ἢ διαδοχικὰ φαινόμενα, τίποτε ὅμως ἀπὸ ὅ,τι μᾶς δίνουν δὲν ἔχει τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ ποὺ ὀνομάζομε δύναμη» (4, σ. 519).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐξ ἄλλου ἐμπιστεύεται τὶς αἰσθήσεις περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι ὁ Hume. Δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι ἕνα σῶμα ἔχει τὴ δύναμη νὰ μετατοπίση ἕνα ἄλλο σῶμα. Ἡ μετατόπιση αὐτὴ εἶναι προφανής, σύμφωνα μὲ τὸν φιλόσοφο. Ἡ ἐσωτερικὴ σύνδεση, ποὺ τόσο ἐπίμονα ἀρνεῖται ὁ Hume, δίνεται ἄμεσα ἀπὸ τὰ αἰσθητήριά μας, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη (2, σ. 7).

Ἡ βασικὴ ἰδέα, λοιπόν, τοῦ Hume, γιὰ νὰ ξαναγυρίσωμε σ' αὐτόν, εἶναι ὅτι ἡ αἰτιότητα ὡς ἀναγκαία σύνδεση εἶναι προϊὸν μιᾶς κανονικότητος στὴ διαδοχὴ τῶν φαινομένων, ἡ ὁποία προκύπτει ἀπὸ τὴν πρόβλεψη, τὴν προσδοκία ἐπαναλήψεως ἑνὸς ὡρισμένου φαινομένου μετὰ ἀπὸ ἕνα ἄλλο ποὺ συνήθως προηγεῖται. Ἡ θέση αὐτὴ ἐξηγεῖται εὔκολα, κατὰ τὸν Michotte, ἂν λογαριάσωμε ὅτι ὁ Hume ἦταν ἀντικειμενικὸς καὶ ἀναλυτικὸς στὴν παρατήρηση τῶν φαινομένων. Ἡ ἀναλυτικὴ στάση συνεπάγεται μελέτη τῶν φαινομένων στὶς σχέσεις των μεταξύ τους. Ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος τεμαχίζεται σὲ μικρὰ κομμάτια. Μιὰ τέτοια στάση ὑποχρεωτικὰ διαιρεῖ, γιὰ μεθοδολογικοὺς σκοπούς, σὲ κομμάτια τὴν ἑνότητα καὶ τὸ ἀδιάσπαστο τοῦ ψυχολογικοῦ φαινομένου, τὸ ὁποῖο ἔτσι ἐξαφανίζεται τελείως. Ἡ ἀναλυτικὴ στάση κατέστρεφε κυριολεκτικὰ τὴν ἐντύπωση αἰτιότητος στὴ σειρὰ τῶν πειραμάτων ποὺ ἔκαμε ὁ Michotte προκειμένου νὰ καθορίση τὶς συνθῆκες ποὺ προκαλοῦν ἐντυπώσεις αἰτιωδῶν σχέσεων.

Ὑπάρχει καὶ μιὰ ἄλλη ἄποψη, πολὺ διαδεδομένη μάλιστα. Ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ αἰτία τῶν πράξεών του. Μπορεῖ νὰ κινῆ τὰ διάφορα μέλη του ἢ νὰ διευθύνη τὴ σκέψη του ὅπου θέλει. Ἡ σχέση αὐτή, τοῦ ἀνθρώπου ὡς αἰτίας διαφόρων ἐνεργειῶν, προβάλλεται, ὑποστηρίζουν, καὶ στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο. Ἕνα ἀντικείμενο «ὠθεῖ»

ἕνα ἄλλο, ὅπως θὰ τὸ ὠθούσαμε κι ἐμεῖς, ἂν εἴχαμε ἐπαφὴ μαζί του. Προβάλλομε δηλαδὴ στὶς σχέσεις τῶν ἀντικειμένων μεταξύ τους τὴ δύναμη ποὺ θὰ ἐφαρμόζαμε ἐμεῖς στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο. Ὁ Hume ἀπορρίπτει τὴν ἄποψη αὐτή. «Ὅτι ἡ κίνηση τῶν μελῶν μας ὑπακούει στὴ βούληση εἶναι κοινὴ γνώση. . . ἡ δύναμη ὅμως ἢ ἡ ἐνέργεια μὲ τὴν ὁποία ἐπιτυγχάνεται ἡ κίνηση αὐτή. . . εἶναι ἄγνωστη καὶ ἀκατανόητη» (6, σ. 55-56). Ἔχομε δηλαδὴ τὸ σχῆμα βούληση-κίνηση, ὅ,τι ὅμως μεσολαβεῖ ἀνάμεσά τους δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς τὸ θεμέλιο πάνω στὸ ὁποῖο βασίζονται οἱ ἐντυπώσεις μας αἰτιότητος.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ἐμπειρία τῆς δυνάμεως ἢ ἀντιστάσεως ποὺ δοκιμάζομε, ὅταν χρησιμοποιοῦμε τὸ σῶμα μας, συμβάλλει στὸ σχηματισμὸ τῆς ἔννοιας τῆς δυνάμεως, δὲν μπορεῖ ὅμως, κατὰ τὸν Hume, νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ ἀρχὴ τῆς ἔννοιας τῆς αἰτιότητος. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος ἀποκρούει ὁποιαδήποτε ἐσωτερικὴ σχέση μεταξὺ φαινομένων εἴτε αὐτὰ συμβαίνουν στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο εἴτε συμβαίνουν ἀνάμεσα σὲ μᾶς καὶ στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο.

Ἡ ἄποψη τοῦ Maine de Biran, ἐξ ἄλλου, εἶναι ὅτι ἔχομε μιὰν ἄμεση ἐμπειρία ὅτι ἐμεῖς οἱ ἴδιοι εἴμαστε ἡ αἰτία τῶν πράξεών μας. Μόνο ποὺ ἡ ἐμπειρία αὐτή, κατὰ τὸν Maine de Biran, εἶναι πολὺ πρωτόγονη στὴ φύση της. Εἶναι «μιὰ σχέση θεμελιώδης καὶ ἁπλὴ ποὺ δὲν ἐπιδέχεται φαινομενολογικὴ ἀνάλυση, ὅπου ἡ αἰτία καὶ τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ ὑποκείμενο καὶ ἡ πράξη, συνενώνονται ἀδιαίρετα στὸ ἴδιο αἴσθημα ἢ στὴν ἴδια ἀντίληψη προσπάθειας κι ὅπου οἱ μύες εἶναι ὄργανα τῆς βουλήσεως. Σ' αὐτὴν τὴν ἀρχικὴ ἐντύπωση προσπάθειας ἔχουν τὴν ἀρχή τους οἱ ἔννοιες τῆς δυνάμεως καὶ αἰτίας» (7, σ. 165). Σύμφωνα μὲ τὸν Maine de Biran ἕνας ζωντανὸς ὀργανισμὸς ποὺ δὲν ἔκαμε ποτέ του μυϊκὴ προσπάθεια δὲν θὰ ἔχη ἰδέα τί εἶναι δύναμη καὶ τί εἶναι αἰτία ἢ ἀποτέλεσμα. Ὁ ὀργανισμὸς αὐτὸς θὰ ἔβλεπε τὶς κινήσεις στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο νὰ διαδέχωνται ἡ μιὰ τὴν ἄλλη χωρὶς κανένα ἀπολύτως σύνδεσμο μεταξύ τους. Τὶς ἰδέες τοῦ Maine de Biran καὶ τοῦ Hume, ὡς πρὸς τὸ ψυχολογικό τους μέρος, συζητεῖ σὲ ἔκταση ὁ Piaget ὑπὸ τὸ φῶς τῶν δικῶν του συστηματικῶν παρατηρήσεων (11, κεφ. 8).

Οἱ ἰδέες τοῦ Piaget, βασισμένες στὴν παρατήρηση παιδιῶν διαφόρων ἡλικιῶν, μπορεῖ νὰ θεωρηθοῦν ὡς συγγενεῖς πρὸς τὶς ἰδέες τοῦ Maine de Biran. Προϋπόθεση, σύμφωνα μὲ τὸν Piaget, γιὰ τὴν ἀντίληψη αἰτιότητος εἶναι νὰ ἀποκτήση τὸ παιδὶ τὴν ἔννοια τῆς μονιμότητος τῶν ἀντικειμένων. Πρέπει δηλαδὴ τὸ παιδί, προτοῦ ἀρχίση νὰ συνδέη αἰτιολογικὰ τὰ γεγονότα μεταξύ τους, νὰ ξέρη ὅτι τὰ ἀντικείμενα ἐξακολουθοῦν νὰ ἔχουν ὑπόσταση κι ἂν ἀκόμη δὲν δίνουν αἰσθήματα, ὅτι δὲν ἐξαφανίζονται στὴν κατάσταση τοῦ μηδενός. Σημειώνομε, μὲ τὴν εὐκαιρία, ὅτι σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη τοῦ Michotte, μὲ τὴν ὁποία συμφωνεῖ κι ὁ ὑποφαινόμενος ἀπὸ δική του πειραματικὴ ἐργασία (5), ἡ μονιμότητα τῶν ἀντικειμένων δὲν ἀποτελεῖ ἀναγκαία προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀντίληψη ὡρισμένων ἁπλῶν σχέσεων μηχανικῆς αἰτιότητος. Ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Piaget βρῆκε πὼς οἱ ἐντυπώσεις αἰτιότητος παρουσιάζονται πολὺ νωρὶς στὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ, πρᾶγμα ποὺ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ θέση τοῦ Hume ὅτι ἡ ἀντίληψη αἰτιότητος εἶναι ἀποτέλεσμα κεντρικῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν (πείρας, συνήθειας, προσδοκίας κλπ.). Ὑποστηρίζει ἀκόμη ὅτι γιὰ τὸ παιδὶ ἕνα ὁποιοδήποτε γεγονὸς μπορεῖ νὰ συνδεθῆ αἰτιολογικὰ μὲ ἕνα ἄλλο, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρχει σχέση μεταξύ τους. Πιστεύει ὁ Piaget ὅτι οἱ πρῶτες ἐντυπώσεις αἰτιότητος δημιουργοῦνται ὡς ἀποτέλεσμα τῶν κινήσεων ποὺ τὰ παιδιὰ προκαλοῦν στὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἂν καὶ δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ξεχωρίσουν μεταξὺ τοῦ ἑαυτοῦ των, ὁ ὁποῖος προκαλεῖ τὸ φαινόμενο, καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ὅπου συμβαίνει τὸ φαινόμενο. Τὸ χωρισμὸ αὐτὸ τὸν κάνουν γύρω στὸ τέλος τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ἡλικίας των. Γύρω στὸν 5ο ἢ 6ο μῆνα σχηματίζουν, ὡς ἕνα σημεῖο, τὴν ἔννοια τῆς κινήσεως ἐκ προθέσεως, ὅταν λ.χ. ἐπιθυμοῦν νὰ κινήσουν τὰ

πόδια τους. Ἀκόμη καὶ τὶς κινήσεις τῶν ἀντικειμένων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ποὺ συμπίπτουν μὲ τὶς δικές τους κινήσεις, τὶς θεωροῦν τὰ παιδιὰ ὡς ἀποτέλεσμα δικῆς τους προσπάθειας. Ἔτσι γεγονότα τελείως ἄσχετα μεταξύ τους εἶναι δυνατὸν νὰ συνδεθοῦν ἀπὸ τυχαίους συνειρμοὺς αἰτιολογικὰ γιὰ τὸ παιδί. Ὅταν φθάση σὲ ἡλικία 8 ἢ 9 μηνῶν, ἀρχίζει νὰ καταλαβαίνη ὅτι γιὰ νὰ προκαλέση κίνηση στὰ ἀντικείμενα, πρέπει νὰ ἔλθη σὲ ἐπαφὴ μὲ αὐτά, ἂν καὶ δὲν ξέρη πολλὰ γιὰ τὸ εἶδος τῆς ἐπαφῆς αὐτῆς. Καταλαβαίνει πιὰ πὼς δὲν μπορεῖ νὰ ἐπηρεάση τὰ πράγματα ἀπὸ ἀπόσταση. Ἐν τούτοις δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιληφθῆ ὅτι κι οἱ ἄλλοι μποροῦν νὰ γίνουν πρόξενοι αἰτιότητος, ἂν τὸ ἴδιο δὲν ἐπέμβη κατὰ κάποιον τρόπο. Ὅταν ὅμως φθάση τὴν ἡλικία τοῦ ἑνὸς ἔτους, ἀρχίζει πλέον νὰ ἀντιλαμβάνεται ὅτι αἰτιώδεις σχέσεις μπορεῖ νὰ ὑπάρξουν μεταξὺ ἐξωτερικῶν ἀψύχων ἀντικειμένων, ὅπως λ.χ. ὅταν ἕνα ἀντικείμενο ὠθῆ ἕνα ἄλλο (10).

Δὲν συμφωνεῖ ὅμως μὲ τὸν Maine de Biran ὁ Piaget ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ ἐμπειρία μόνη εἶναι ἡ ἀρχικὴ ἀφετηρία γιὰ τὴν ἀντίληψη τῶν αἰτιωδῶν σχέσεων μεταξὺ φαινομένων. Ὁ Piaget πιστεύει ὅτι ἡ ἐξωτερικὴ πραγματικότητα συγχωνεύεται πάντα μὲ τὴν ἐσωτερικὴ ἐμπειρία καὶ ἡ ἀντίληψη αἰτιότητος ἔχει ὡς ἀφετηρία τὸν συντονισμὸ αὐτὸ μεταξὺ ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας. Πρέπει τὸ ἀρχικὸ γεγονὸς νὰ ξεκινάη ἀπὸ μιὰ πράξη τοῦ ἴδιου τοῦ παιδιοῦ γιὰ νὰ θεωρηθῆ ὡς αἰτία. Ὅταν τὸ παιδί, σύροντας ἕνα σχοινάκι, κάνη νὰ κινηθῆ ἡ κούκλα μὲ τὴν ὁποία εἶναι συνδεδεμένο, ἀποδίδει τὴν κίνηση τῆς κούκλας ὄχι στὴν κίνηση τοῦ σχοινιοῦ, ἀλλὰ στὴ δική του ἐπέμβαση, στὴ δική του πράξη, ὁτὸ σύρσιμο δηλαδὴ τοῦ σχοινιοῦ καθ' ἑαυτό. Ἁπλὴ διαδοχὴ γεγονότων λοιπόν, κατὰ τὸν Piaget, στὸν πρῶτο χρόνο τῆς ζωῆς τοῦ παιδιοῦ δὲν εἶναι ἀρκετὴ νὰ ἀποκαταστήση αἰτιολογικὴ σύνδεση μεταξύ τους. Γιὰ νὰ ἀποκατασταθῆ μιὰ τέτοια σύνδεση, πρέπει τὸ παιδὶ νὰ παρέμβη μὲ κάποιο τρόπο, ὅπως εἴπαμε παραπάνω. Ἀργότερα ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἡ παρέμβασή του δὲν εἶναι καθόλου ἀπαραίτητη. Μὲ τὸν καιρό, ὡς κάπου στὰ 11, 12 χρόνια του, θὰ μ ά θ η τὸ παιδὶ νὰ ξεχωρίζη σωστὰ ποιά γεγονότα συνδέονται αἰτιολογικὰ καὶ ποιά ὄχι. Ἡ ψυχολογικὴ ἀφετηρία ὅμως τῆς αἰτιότητος δὲν πρέπει, κατὰ τὸν Piaget, νὰ ἀναζητηθῆ οὔτε στὰ ἄμεσα δεδομένα τῆς ἐσωτερικῆς μας ἐμπειρίας οὔτε στὶς καθαρὰ φαινομενολογικὲς σχέσεις ποὺ δίνει ἡ ἐξωτερικὴ ἐμπειρία, ἀλλὰ σὲ μιὰ ἀφομοίωση τῶν ἐξωτερικῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων ἀπὸ τὶς κιναισθητικὲς ἐμπειρίες, τὶς πράξεις τοῦ παιδιοῦ.

Ἀντίθετα μὲ τὶς παραπάνω ἀπόψεις — ὅτι (α) ἡ αἰτιότητα εἶναι ἔννοια ποὺ σχηματίζεται μὲ τὸν καιρὸ ἀπὸ κεντρικὲς ψυχικὲς λειτουργίες ἢ (β) ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐμπειρία τοῦ ἑαυτοῦ μας ὡς αἰτίας διαφόρων πράξεων ἢ (γ) ἀπὸ τὴν προβολὴ στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο τῆς ἐμπειρίας τῆς δυνάμεως ἢ προσπάθειας, ὅταν χρησιμοποιοῦμε τοὺς μῦς μας — ὁ Michotte ὑποστηρίζει ὅτι ὡρισμένες μορφὲς δυναμικῆς ὀργανώσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν δίνουν μιὰν ἄ μ ε σ η ἐντύπωση αἰτιότητος. Μποροῦμε νὰ ἰ δ ο ῦ μ ε τὴν ἐνέργεια ἑνὸς ἀντικειμένου πάνω σὲ ἕνα ἄλλο. Μποροῦμε δηλαδὴ νὰ ἀντιληφθοῦμε ἄμεσα τὶς μεταβολὲς ποὺ προκαλεῖ τὸ ἕνα ἀντικείμενο στὸ ἄλλο. Β λ έ π ο μ ε τὸ σφυρὶ νὰ κτυπάη τὸ καρφί, ὅπως βλέπομε καὶ τὸ μαχαίρι νὰ κόβη τὸ ψωμὶ (9, σ. 13). Ὅταν βλέπωμε τὰ γεγονότα αὐτά, δὲν ἔχομε τὴν ἐντύπωση δύο κινήσεων ποὺ συντονίζονται σὲ τόπο καὶ χρόνο. Ὅ,τι βλέπομε εἶναι ἡ πράξη καθ' ἑαυτήν : τὸ σφυρὶ νὰ κ τ υ π ά η τὸ καρφὶ καὶ τὸ μαχαίρι νὰ κ ό β η τὸ ψωμί.

Τὴν ἄποψη ὅτι ἡ αἰτιότητα εἶναι ἐμπειρία ἄμεση ποὺ γεννιέται ἀπὸ καθωρισμένη ὀργάνωση τῶν ἀντιληπτικῶν δεδομένων φαίνεται νὰ συνέλαβε ἐν μέρει ὁ Duncker (3, σ. 76 κ.ἑ.), ὁ ὁποῖος ὑποστήριξε ὅτι αἰτία καὶ ἀποτέλεσμα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ξεχωρίζουν τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο μὲ τὴν ἔννοια ποὺ πιστεύει ὁ Hume. Ὅταν ἕνα δυνατὸ ρεῦμα ἀέρος κάνη ξαφνικὰ τὴν πόρτα νὰ κλείση μὲ θόρυβο, ἐνῶ ταυτόχρονα ἕνα φῶς ἀνάβει στὴν ἄλλη μεριὰ τοῦ διαδρόμου, ἔχομε μιὰν ἄμεση ἐντύπωση αἰτιότητος ἐξ

αἰτίας τῆς συμπτώσεως τῶν δύο αὐτῶν γεγονότων σέ χρόνο. Ἡ στενὴ σχέση, ἡ ἐσωτερικὴ σχέση, μεταξὺ αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος φαίνεται καθαρὰ στὴν περίπτωση ὅπου ἡ κίνηση μιᾶς σφαίρας μεταδίδει σὲ μιὰ ἄλλη σφαῖρα μιὰ κίνηση ὅμοια στὴ φορὰ μὲ τὴ δική της. Τὰ ἴχνη ποὺ ἀφήνει στὸ χιόνι τὸ πόδι μας ἔχουν τὴν ἴδια μορφὴ μὲ τὸ ἀντικείμενο ποὺ τὰ ἄφησε. Βλέπομε τὴν ἴδια στιγμὴ τὴν κίνηση τοῦ ποδιοῦ καὶ τὰ ἴχνη του. Μὲ ἄλλα λόγια μπροστὰ στὰ μάτια μας ἡ αἰτία περνάει στὸ ἀποτέλεσμα.

Σύμφωνα μὲ τὴν παραπάνω ἄποψη ἡ αἰτία καὶ τὸ ἀποτέλεσμα συναντῶνται, κατὰ κάποιον τρόπο, κάπου στὸ χῶρο, ὅταν οἱ συνθῆκες χρόνου καὶ κινήσεως εἶναι οἱ κατάλληλες.

Τὴν ἴδια περίπου ἄποψη μὲ τὸν Duncker ὑποστήριξε καὶ ὁ Metzger, ὅτι δηλαδὴ εἶναι δυνατὸν νὰ προκληθῆ ἄμεση ἐντύπωση αἰτιότητος ἀπὸ γεγονότα ποὺ συμβαίνουν στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο καὶ θεωρεῖ τὴ γειτνίαση τῶν ἐρεθισμῶν σὲ τόπο καὶ χρόνο ὡς ὅρο γιὰ τὴν ἀντίληψη αἰτιότητος (8, σ. 170 κ.ἑ.).

Ἡ ἄποψη τοῦ Michotte, ἑπομένως, θὰ πρέπη νὰ καταταχθῆ στὴν ἴδια ὁμάδα μὲ τὶς ἀπόψεις τῶν Koffka, Duncker καὶ Metzger μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ὑποστηρίζει κι αὐτὸς ὅτι οἱ αἰτιώδεις σχέσεις μεταξὺ φαινομένων δίνονται ὡς ἀποτέλεσμα εἰδικῆς ὀργανώσεως ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν.

ΛΑΜΠΡΟΣ ΧΟΥΣΙΑΔΑΣ

(Ἀκολουθεῖ)

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Boring E. G., Sensation and Perception in the History of Experimental Psychology, Appleton—Century Crofts, N. York, 1942.
2. Brunschwigg L., Experience Humaine et Causalité Physique, Alcan, Paris, 1922.
3. Duncker K., Zur Psychologie des productiven Denkens, Springer, Berlin, 1935.
4. Durkeim E., Les Formes Elementaires de la Vie Religieuse, 3η ἔκδ., Alcan, Paris, 1937.
5. Houssiadas L., A Contribution to the Study of Visual Perception of Mechanical Causality with Exploratory Experiments and a Theoretical Critique (Διδακτορικὴ διατριβή, Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου τοῦ Leeds Ἀγγλίας, 1958).
6. Hume D., Essays Moral, Political and Literary, Longmans Green, London, 1898.
7. Main de Biran, Œuvres Choisies, Edit. Montaigne, Aubier, Paris, 1912.
8. Metzger W., Psychologie, Steinkopff, Leipzig, 1941.
9. Michotte A., La Perception de la Causalité, P. U. de Louvain, 2α ἔκδ., 1954.
10. Piaget J., La Construction du Réel chez l'Enfant, Delachaux et Niestlé, Neuchâtel, 1937.
11. Piaget J., Introduction à l'Epistémologie Génétique, τόμος 2ος, P. U. F., Paris, 1950.

Η ΦΥΣΙΟΛΑΤΡΕΙΑ ΚΑΙ Ο ΜΥΣΤΙΚΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΥ

Ι. Στὸν «Πρόλογο τοῦ Λυρικοῦ Βίου» (περ. «Νέα Ἑστία», τόμ. 32, 1942, σελ. 837-860) ὁ Ἄγγελος Σικελιανός, μιλώντας γιὰ τὴν ἰδέα τῆς Φύσεως, ὅπως παρουσιάζεται στὸ πρῶτο ἐκτεταμένο ποίημά του, τὸν «Ἀλαφροΐσκιωτο», ἀνάμεσα σὲ ἄλλα γράφει: «Κάποιο ἀγνὸ μιμόδραμα ἦταν ὅλη αὐτὴ ἡ ἐφηβική μου βίωση μέσα στὴ Φύση, μιὰ βουβὴ κι' οὐσιαστικὴ μέσα στοὺς κόλπους της μυητική, θρησκευτική μου διακονία, στὴν ὁποίαν ἀντὶ καθὼς συμβαίνει σχεδὸν πάντα νὰ προηγῆται ὁ στοχασμὸς ἀπὸ τὰ πράγματα καὶ νὰ ζητῆ νὰ διεισδύση μὲ ὁλοφάνερην αὐθαιρεσία καὶ φανερώτερην ἀτέλεια στὴ βαθύτερην ὑπόστασή της, ἀφηνόντανε ἀντίθετα τὰ πράγματα νὰ μπάζουνε σιγὰ-σιγὰ μέσ' στὴν ψυχή μου τὸ ἰδιαίτερό τους φῶς, ἀπ' τὸ χαλίκι ὧς μὲ τὸν ἥλιο κι' ὧς μὲ τ' ἄστρα, καὶ βαθμιαῖα νὰ τ' ἀνεβάζουν ἀπ' τὰ νεῦρα μου, σὰ λάδι πρὸς τὸν λύχνο τοῦ παρθένου αὐθόρμητου λογισμοῦ μου» (σελ. 841).

Ἀπὸ τὴν πρώτη ποιητική του στιγμὴ ὁ Σικελιανὸς εἶχε ἀκμαῖο τὸ αἴσθημα τῆς Φύσεως καὶ τὸν εἶχαν κυριολεκτικὰ συγκλονίσει τὰ φαινόμενά της. Τὸ σύνολο τῶν ὄντων, ἡ τάξη καὶ οἱ νόμοι ποὺ διέπουν τὸν ὑλικὸ κόσμο, ὅπως εἶναι γνωστό, δὲν ὑπῆρξαν στόχοι τῆς ἐπιστήμης μόνο ἀλλὰ καὶ τῆς ποιήσεως. Τὰ ἔμψυχα καὶ τὰ ἄψυχα ὄντα συνεχίζουν τὸ ἔργο τῆς δημιουργίας. Ὁ ἀληθινὸς ποιητὴς στρέφεται στὸ κατ' αἴσθηση ἀντιληπτό. Ὅπως τὸν ἠθικὸ κόσμο ἀγκαλιάζει ἡ πνευματική του ὑπόσταση, ἔτσι καὶ πρὸς τὸν φυσικὸ κόσμο ἀνταποκρίνεται ὁ ἄνθρωπος ποιητής.

Τὴ Φύση ἐμελέτησε ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν πρώτη ἐμφάνισή του στὴ γῆ. Στὴν ποίηση τοῦ Σικελιανοῦ ἡ ἐπαφὴ μὲ τὰ πλάσματα τῆς Φύσεως γίνεται μὲ ἀξιοσπούδαστο τρόπο. Ὁ ποιητὴς ἔχει ὑπ' ὄψη του τὴν πανάρχαιη ἑλληνικὴ παράδοση καὶ στὸ σημεῖο αὐτό, δηλαδὴ τὴν προσωκρατικὴ φυσιογνωσία ποὺ ἦταν φιλοσοφία τῶν ἀρχῶν τοῦ κόσμου καὶ τῶν στοιχείων τῶν φυσικῶν σωμάτων. Ἐπίσης τὴν Ἰωνικὴ σχολὴ ποὺ ἀναζήτησε μιὰ ὕλη ἁπλὴ ὡς ἀρχὴ τοῦ κόσμου. Τὸ ἴδιο καὶ τοὺς Ἐλεάτες μὲ τὴν ἀκίνητη ἀρχέγονη ὕλη, τὸν Ἡράκλειτο μὲ τὴν ἀνανέωση τῆς ὕλης, τὸν Πυθαγόρα μὲ τὶς ἀριθμητικὲς ἀναλογίες, τὴ φυσικὴ ἔρευνα τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τὶς Πλατωνικὲς ἰδέες ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν εἰδῶν ποὺ διαμορφώνονται ἀπὸ τὴν ὕλη.

Ἡ φυσιογραφικὴ ποίηση τοῦ Σικελιανοῦ ἔχει τεράστια σημασία σὲ μιὰν ἐποχὴ σὰν τὴ δική μας, ποὺ ξεχωρίζει γιὰ τὶς ἀξιοθαύμαστες ἀνακαλύψεις της μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν φυσικῶν νόμων στὴν τεχνικὴ καὶ στὸν μετασχηματισμὸ τῆς ὕλης σὲ ἐνέργεια, τὴν ἐποχὴ τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ, ποὺ ἔχει πάρει φυσιογνωστικὸ χαρακτήρα.

Ὅλη ἡ ποίηση τοῦ Σικελιανοῦ φαίνεται σὰ νὰ ἀνταποκρίνεται στὸν ψυχολογικὸ ὅρο τῆς φυσικῆς ἐπιρροῆς, ποὺ φανερώνει τὴν ἀλληλεπίδραση ψυχῆς καὶ σώματος, καθὼς τὴν ἀποδέχεται ὁ Καρτέσιος κι' ἄλλοι νεώτεροι φιλόσοφοι. Ἐπίσης, στὴν ποίηση τοῦ Σικελιανοῦ θὰ βροῦμε ἁπτὰ δείγματα φυσικῆς θεολογίας, ποὺ ζητάει ν' ἀποδείξη τὴν ὕπαρξη τοῦ θεοῦ ἀπὸ τὴ σκοπιμότητα μέσα στὴ Φύση.

Ἂς μὴ νομιστῆ ὅμως ὅτι ὅλα ὁ Σικελιανὸς τὰ κρίνει κατὰ τὸ μέτρο τῆς ἐξωτερικῆς Φύσεως, χωρὶς νὰ λαμβάνη ὑπ' ὄψη του τὴν ψυχικὴ ζωή. Ἀποδίνει θεμελιώδη σημασία στὴ Φύση, ἀλλὰ σὲ συνέχειά της ἀναπόσπαστη μὲ τὴν ψυχή. Κάτι πιὸ πέρα ἀπὸ τὴν ἠθικὴ φυσιοκρατία τῶν Στωϊκῶν καὶ τῶν Κυνικῶν καὶ τὴ νεώτερη τοῦ Νίτσε καὶ τοῦ Χαῖκκελ. Στὸν Σικελιανὸ δὲν πρέπει ν' ἀποδώσουμε φυσιοκρατία ποὺ ἀποκλείει τὸν ἰδεαλισμό, δηλαδὴ ὑποταγὴ μόνο στὰ αἰσθητικὰ κελεύσματα τῆς νατουραλιστικῆς σχολῆς, ἐκείνης ποὺ ἔχει προδρόμους τοὺς ἀρχαίους βουκολικοὺς ποιητές. Ἡ φυσιολατρεία τοῦ Σικελιανοῦ εἶναι ποτισμένη ἀπὸ ἕνα βαθύτατο μυστικισμό. Στὸν «Πρόλογο στὴ Ζωή» ὁμολογεῖ:

δεμένος μὲ τὴ φύσην ὅλη μυστικά,
σὰ δίδυμος καρπός.

ΙΙ. Στὰ ἐνόργανα σώματα, ζῶα ἢ φυτά, ποὺ ἔχουν ὡς ἀφετηρία ἕνα κύτταρο, ὁ Σικελιανὸς παρακολουθεῖ ἀδιάπτωτα τὴν αἴσθησή τους, τὴ στιγμὴ ποὺ νοιώθουν τὸ φῶς, τὸν ἦχο, τὴ θερμότητα, τὸν νυγμό, κάθε ἐρεθισμό, κι' ἀκόμα προσέχει τὴν κίνησή τους ποὺ τὴ διευθύνει μιὰ ἐσωτερικὴ δύναμη.

Ἂν θέλαμε νὰ ἰδοῦμε πῶς κινεῖ ὁ ποιητὴς τὶς δικές του αἰσθήσεις, θὰ βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ λεπτότατες ἀποχρώσεις. Ὁ ἴδιος λέει:

Νὰ σταματάω μπροστὰ στὴ λάμψη τῶν αἰσθήσεων.
(«Πρόλογος στὴ Ζωή»)

Κι' ἀλλοῦ:

Ἡ μιὰ αἴσθηση βοηθάει τὴν ἄλλη.
(«Πρόλογος στὴ Ζωή»)

Σχετικὰ μὲ τὴν ὅραση, θέλει σὲ πολλὰ ποιήματά του νὰ ζωντανέψη τὴν ἐντύπωση τῆς εἰκόνας τῶν ἀντικειμένων καὶ νὰ μᾶς κάνη αἰσθητότερο τὸν ἐρεθισμὸ τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου:

Μὲ τὰ μάτια στὸ πέλαο καρφωμένα,
τοῦ πόθου μου ἔδινα καινούριο δρόμο.
(«Fuga»)

Τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὴν ἀκοή. Τὸ αἴσθημα τοῦ ἤχου, ποὺ πρώτη αἰτία του εἶναι τὰ ἠχητικὰ κύματα ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο, τὸ δίνει ὁ ποιητὴς μὲ στίχους:

Τὰ τετρακόσια σήμαντρα, κι' ἂν βόγκουνε, δὲν πνίγουν τὴν ἀκοή μου
(«Πρώτη Λειτουργία»)

Καὶ τὴν ὀξύτητα τῆς Σικελιανικῆς ὀσφρήσεως θὰ τὴ βροῦμε σὲ στίχους ἐκφραστικούς:

καθὼς χυμᾶνε μέσα μου τὰ μύρα.
(«Ἀφροδίτη Οὐρανία»)

Ὅσο γιὰ τὸ αἴσθημα τῆς γεύσεως, ἄφθονοι εἶναι οἱ στίχοι, ποὺ τὸ πιστοποιοῦν κατὰ τὸν πιὸ εὐτυχισμένο τρόπο:

εἶχα τὴ γέψη τοῦ σταριοῦ, τοῦ τραγουδιοῦ καὶ τοῦ μελιοῦ
βαθιὰ στὸν οὐρανίσκο.
(«Θαλερό»)

Καὶ ἡ γενικὴ αἴσθηση τῆς ἁφῆς, μὲ τὴν τόση εὐαισθησία της, εἶναι διάχυτη στὴν ποίηση τοῦ Σικελιανοῦ. Θ' ἀρκεστοῦμε κι' ἐδῶ σ' ἕνα μόνο παράδειγμα:

Ἀφήνοντας τὸ βάρος μου σὲ χέρια ποὺ δὲ γνώριζα.
(«Πρόλογος στὴ Ζωή»)

Χαρακτηριστικοὶ εἶναι οἱ στίχοι τοῦ Σικελιανοῦ ποὺ θέλουν νὰ παραστήσουν τὸ αἷμα ὡς πηγὴ τῆς ζωῆς. Ὑπάρχουν σχετικοὶ στίχοι του ποὺ μᾶς θυμίζουν τὸ ζωηρὸ καθαρὸ χρῶμα τοῦ ἀρτηριακοῦ αἵματος, καθὼς διοχετεύει τὸ ὀξυγόνο. Αἰσθανόμαστε ἄλλοτε τὴν κυκλοφορία τοῦ αἵματος μὲ τὴν καρδιὰ ποὺ τὸ ὠθεῖ στὰ πιὸ ἀπόμακρα μόρια τοῦ σώματος ἢ ποὺ τὸ δέχεται ἀπ' αὐτά. Οἱ στίχοι τοῦ ποιητῆ εἶναι ἐκφραστικώτατοι:

Καὶ πῆρε πίσω τὸ αἷμα της
ἡ κρύα καρδιά. («Ἀλαφροΐσκιωτος»)

Ὅλο μου τὸ αἷμα ἦταν βοή. («Τὸ πρωτοβρόχι»)

Ἀγνάντια ἀπὸ τὸν ἄνεμο μοῦ τραγουδοῦσε τὸ αἷμα
σὰ λύρα τὸ κορμί.
(«Τὸ θεῖο ταξίδι»)

Ἀπ' τὸ περίσσιον αἷμα
ποῦναι μέσα σου πηχτὸ
σὰν τὸ ρετσίνι μέσ' στοῦ πεύκου τὴν καρδιά!
(«Πρόλογος στὴ Ζωή»)

Ὅλο μου τὸ αἷμα φέγγει ὡς ἡ ροδιὰ
στ' ἄλικα τ' ἄνθη της ἀπάνου,
ὅταν λοξεύει ὁ ἥλιος στὸ βασίλεμά του
κι' οἱ ἀχτίδες τὴ διαφέγγουν βύσσινη φωτιά!
(«Πρόλογος στὴ Ζωή»)

III. Ὁ Σικελιανὸς ἀπέναντι στὴ Φύση δὲν στέκεται σὰν ἕνας ἁπλὸς ρεμβαστής. Ταυτίζεται μαζί της. Εἶναι ὁμιλητικὴ κι' ἐξουσιαστικὴ ἡ Φύση στὴν ποίησή του. Στὸν «Ἀλαφροΐσκιωτο» ὁ ποιητὴς ἀντικατοπτρίζει τὴ ζωὴ τῆς Φύσεως στὴν ὕπαρξή του τὴν ἴδια. Μέσα στὴν ἐνεργητική της δράση βλέπει τὸ ἴδιο της τὸ μυστήριο. Ὁ «Πρόλογος στὴ Ζωὴ» εἶναι ἕνας ἐκτεταμένος ὕμνος στὸ ἴδιο τὸ θαῦμα τῆς Φύσεως. Ἡ παράστασή της εἶναι πολύμορφη στὸ ποίημα αὐτό. Στὸ «Πάσχα τῶν Ἑλλήνων» εἶναι πνευματοποιημένες οἱ σχέσεις τῆς Φύσεως μὲ τὸν ἄνθρωπο. Στὸν «Δελφικὸ Λόγο» ἔχουμε αὐτούσιο τὸ ἀχαλίνωτο πάθος τῆς ζωῆς, τὴν ἀφθονία μιᾶς πολύχυμης ψυχῆς, ποὺ προσφέρεται νὰ πλουτίση τὸ ἐλάχιστο μόριο τοῦ χρόνου, τὴ στιγμή, μὲ τὸν κύκλο τοῦ ἀτελεύτητου χρόνου, τὴν αἰωνιότητα. Τὸ ἴδιο γίνεται σὲ ὅλα τὰ ποιήματά του: ἡ Φύση παρεμβάλλεται, ὅπως σφύζει γύρω ἀπὸ τὸν ποιητή. Ἂς θυμηθοῦμε τὸ ποίημα «Στοῦ Ὅσιου Λουκᾶ τὸ μοναστήρι», ποὺ ἀποτελεῖ ὁλόκληρο τὴν ἔξαρση μιᾶς ἐπίμονης ποιητικῆς εἰκόνας, παρμένης ἀπὸ τὴ ζωή, μὲ ἔντονη παραστατικότητα. Τὸ αἴσθημα τῆς Φύσεως εἶναι τόσο μεστό, καθὼς ἀναφέρεται στὴν ἐπιτάφια ἀκολουθία τοῦ Ἰησοῦ, καὶ δὲν εἶναι ἄσκοπη ἡ ἀναδρομὴ στὸν Ἅδωνι καὶ ἡ παρεμβολὴ λαογραφικῶν στοιχείων.

Πρέπει ἀπαραίτητα ἐπίσης νὰ ὑπογραμμιστῆ ὅτι καὶ ὁ ἀρχαιολατρικὸς τόνος κάποιων ποιημάτων τοῦ Σικελιανοῦ δὲν εἶναι ἡ ρέμβη τοῦ παρελθόντος, οὔτε τῶν ἐρειπίων ὁ ὕμνος. Γιὰ τὸν Σικελιανὸ τὰ ἐρείπια ἀποτελοῦν βέβαια σελίδες ὡραῖες τῆς καλλιτεχνικῆς ἱστορίας. Ἀλλὰ μέσα στοὺς ἐρειπωμένους ἀρχαίους ναοὺς βλέπει νὰ πλανιέται ἕνα πνεῦμα ζωντανό. Μὲ αὐτὸ συνδέεται ἡ θρησκευτική του ψυχή. Τὸ ἁρμονικὸ κορμί τοῦ θεοῦ ἢ τῆς θεᾶς, τοῦ ἐφήβου ἢ τῆς παρθένας, προβάλλεται στὰ μάτια του μὲ τὴν πνοὴ τῆς ζωῆς. Τὰ χείλη τοῦ θεοῦ δὲν εἶναι νεκρά. Τὸ βλέμμα τῆς θεᾶς δὲν εἶναι σβυσμένο. Τὰ μαλλιὰ τοῦ ἐφήβου ἀνεμίζονται μὲ χάρη. Τὰ χέρια τῆς παρθένας σαλεύουν σὲ προσευχή. Στὰ στάδια οἱ ἀγωνιστὲς συνεχίζουν ἕναν ἀγώνα. Ἡ ὡραιότητα ἐλευθερωμένη καὶ ἱλαρὴ κυκλοφορεῖ παντοῦ. Ἔτσι, γίνονται ὅλα χεροπιαστὰ καὶ συγκεκριμένα. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ἡ μάχη τῶν Κενταύρων καὶ τῶν Λαπιθῶν, ποὺ ἀπαθανατίστηκε στὸ δυτικὸ ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλύμπιου Δία στὴν Ὀλυμπία, δὲν εἶναι μιὰ μυθολογικὴ ἀοριστία. Ὁ Σικελιανός, ἀντικρίζοντας τὸ ἀέτωμα τοῦτο, αἰσθάνεται πὼς τὰ πρόσωπα ἐξακολουθοῦν καὶ τώρα τὴν ἴδια δράση. Γι' αὐτό, ἀπευθύνεται στοὺς Κενταύρους, ποὺ δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὴν ὁρμὴ τῆς φύσεως:

Κένταυροι, ὦ Κένταυροι· μεθύσι
γιγάντιας γύρω μου ἁρπαγῆς...

Φλέβες γεμάτες στὸν ἀγώνα,
σφιχτὸν ἀγώνα ἐρωτικό,
χέρια ἄσειστα καὶ χωνεμένα
στοῦ στήθους τὸ σγουρὸ καρπό.

Ὁ κόσμος τοῦ μαρμάρου μὲ τὸν φυσικὸ κόσμο γίνοντ' ἕνα. Τὸ ἄγαλμα στὸ φυσικό του περιβάλλον δὲν εἶναι ψυχρό. Ὁ Σικελιανὸς τὸ θέλει μὲ χυμὸ ζωῆς. Ἀτενίζοντας καὶ τὸ ἀνατολικὸ ἀέτωμα τοῦ ἴδιου ναοῦ τῆς Ὀλυμπίας, στρέφει τοὺς στίχους

του στὸν Πέλοπα, ὁ ὁποῖος στὴν ἁρματοδρομία μὲ τὸν Οἰνόμαο ἀναδείχθηκε νικητὴς μὲ ἔπαθλο τὴν Ἱπποδάμεια. Ἐκπληκτικὸς ρεαλισμὸς ποὺ διατηρεῖ ὡς τόσο ἀπίστευτην ἀγνότητα. Πρωτύτερα ἀπευθύνθηκε στὸν Κένταυρο, τώρα στὸν Πέλοπα, ποὺ ἐκπροσωπεῖ τὸν ἄνθρωπο μέσα στὴ Φύση:

Πέλοπα, ὦ Πέλοπα· μεγάλο
τόξο, μὲ ἀδάμαστην ὁρμή...

ποὺ ἡ Ἱπποδάμεια στὸ πλευρό σου
τὸ δυνατὸ λυγάει λαιμό,
στὸ ἴδιο της χέρι ἀναπαμένη
μ' ἕνα βαθὺν ἀνασασμό.

Τὰ δύο αὐτὰ ἀποσπάσματα, μαζὶ μὲ ἄλλους στίχους, τὰ παραθέτει ὁ ποιητὴς στὸ δημοσίευμά του «Συνέχεια τῆς ὁμιλίας μου μὲ τὸν Ροντὲν» (περ. «Γράμματα» Ἀλεξανδρείας, τόμ. Β', 1913-1914, σελ. 124-130).

IV. Ἀποκρυπτογραφεῖ τὰ μυστικὰ τῆς Φύσεως ὁ Σικελιανός. Μὲ μιὰ θαυμαστὴν ἀμεσότητα ἀνατρέχει στὶς βασικές, στὶς προαιώνιες πηγὲς τῆς ζωῆς. Ἀπὸ τὴ Φύση ἀντλεῖ συνεχῶς νέα ζωή. Στὸν «Πρόλογο τοῦ Λυρικοῦ Βίου» (ὅ.π. σελ. 843) μᾶς πληροφορεῖ: «Καὶ καθὼς ὤφειλα, ὅταν γνώριζα τὴ Φύση τῆς Ἑλλάδας πρῶταπρῶτα, κινητοποιώντας ὅλες τὶς αἰσθήσεις μου ἀπ' τὴ ρίζα τους γιὰ τοῦτο τὸν σκοπό, τὴ γῆ νὰ τὴ γνωρίσω μὲ τὴ γῆ, τὸν ἀέρα μὲ τὸν ἀέρα, τὴ φωτιὰ μὲ τὴ φωτιά, καὶ τὸ νερὸ μὲ τὸ νερό, παρόμοια καὶ γιὰ νὰ γνωρίσω τὰ οὐσιαστικὰ πνευματικὰ κεφάλαιά της μοῦ χρειαζόταν πρῶτ' ἀπ' ὅλα ν' ἀκουμπήσω μὲ τὸ πνεῦμα μου, γυμνὸ ἀπὸ κάθε ἔμμεση ἑρμηνεία, στὸ ἰδιαίτερο βαθὺ της πνεῦμα, καὶ νὰ μπάσω τὴν ψυχή μου ὅσο μποροῦσα ἀνεπηρέαστη ἀπὸ μάταιες θεωρίες μέσ' στὴν πλούσια της καὶ τρίσβαθη ψυχή». Κι' ἀλλοῦ (σελ. 857): «... Χρειάζεται ὅλος ὁ ἄνθρωπος, ὅλη σὲ ὁμόκεντρο ἐσωτερικὸ παλμὸν ἡ Ἱστορία, ἡ Ψυχὴ καὶ ἡ Φύση, χρειάζεται ὅλη ἡ Μνήμη κι' ὅλη ἡ εὐρύτερη συνείδηση τῆς Ζωῆς, στὶς κοσμικὲς καὶ αἰώνιες της διαστάσεις, χρειάζεται ὅλο σύγχρονα τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα...».

Ἡ ἀναζήτηση παντοῦ εἶναι προσωπική. Καὶ τὸν θεὸ ἀκόμα τὸν ἀναζητεῖ ὁ ἴδιος, χωρὶς τὴ μεσολάβηση τρίτου. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ μέσα στὴν ποίηση τοῦ Σικελιανοῦ διαρκῶς ἀνανεώνεται τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα.

Τὴν ἑλληνικὴ Φύση καὶ φυλὴ θεοποίησαν οἱ ἀρχαῖοι μὲ τὸν Ἀπόλλωνα. Θεὸς στὴ ποίηση καὶ στὴ μουσικὴ ὁ Ἀπόλλων συμβολίζει τὴν ὑψηλότερη ἀνθρώπινη ἀνάταση. Ἡ ἴδια Φύση καὶ φυλὴ σὲ πολλοὺς στίχους του εἶναι ἡ ἐμπνεύστρια μοῦσα τοῦ Σικελιανοῦ.

Ἐξ ἄλλου, ἡ ἰσορροπία τῶν λατρειῶν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Διονύσου, ποὺ συντελέστηκε στοὺς Δελφούς, ὅμοια καὶ στὴν ποίηση τοῦ Σικελιανοῦ ἔχει ἐπιτευχθῆ. Θαρρεῖς πὼς οἱ Ἀπολλῶνιοι παιᾶνες καὶ οἱ Διονυσιακοὶ διθύραμβοι μὲ τὴν ἴδια συμφωνία ἐκφράζονται σὲ ὡρισμένους Σικελιανικοὺς στίχους. Τὸ πνεῦμα καὶ ἡ Φύση πιὸ ταιριαστὰ δὲν μποροῦσαν νὰ συζήσουν. Γι' αὐτό, καὶ ὁ ρεαλιστικώτερος, ἂς τὸν 'ποῦμε, στίχος τοῦ Σικελιανοῦ εἶναι καὶ τέλεια πνευματικός. Ἀπολλωνισμὸς καὶ Διονυσιασμὸς τείνουν νὰ σημαίνουν τὸ ἴδιο. Τὸ πνεῦμα σὰ νὰ γονιμοποιῆ τὴ Φύση — καὶ ἡ Φύση σὰ νὰ παραδίνεται στὴ διάθεση τοῦ πνεύματος. Τὸ πνεῦμα σὰ νὰ σαρκώνεται — καὶ ἡ σάρκα σὰ νὰ πνευματοποιεῖται. Ὁ ὀργασμὸς καὶ ἡ ἁγνότητα γίνοντ' ἕνα.

Ὁ πυρετικὸς ρυθμὸς στοὺς στίχους τοῦ Σικελιανοῦ, ἡ ἀρρενωπὴ φράση του μὲ τὸ ἐξαίσιο ποιητικὸ βάρος της, ποὺ δὲν ξέρει ποτὲ τὴν ἀτονικὴ μαλθακότητα, ἐκφράζεται καὶ στὴν ἀλληλουχία τῶν ποιητικῶν εἰκόνων τοῦ Σικελιανοῦ. Ἐκεῖ θὰ βροῦμε τὸν ἐσωτερικὸ λυρισμό του. Ἐκεῖ ἡ δοξαστικὴ προσευχὴ τοῦ θρησκευτικοῦ θὰ σμίξη μὲ τὴ μουσικὴ τῶν στοιχείων τῆς Φύσεως. Μᾶς θυμίζει ἐκεῖνο ποὺ τύπωσε — στὸν χῶρο τῆς φιλοσοφίας — ὁ Σπινόζα, ταυτίζοντας τὸν θεὸ μὲ τ[illegible]

καθὼς εἶδε τὸν ἄνθρωπο ὡς ψυχή, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι νόηση καὶ ἔκταση. Τὴ σχέση ἰδεῶν καὶ φυσικῶν πραγμάτων, μὲ γνώση ἐνορατική, ὁ Σικελιανὸς δὲν ἔπαψε νὰ τὴν ἀναζητῆ καὶ νὰ τὴν ἐκφράζη ἀπὸ τὶς πρῶτες στιγμὲς τῆς ποιήσεώς του. Οἱ παράλληλοι κύκλοι τῶν ἰδεῶν προσφέρονται στὸν ἀληθινὸ ποιητὴ ἀφρμοιωτικὰ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ποιήσεως, τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης.

Μπορεῖ νὰ προστεθῆ ἐδῶ ὅτι στὴ φυσιολατρεία τοῦ Σικελιανοῦ δὲν πρέπει νὰ ἰδοῦμε μόνο ἕναν ἀναχωρητὴ ποὺ μεταφέρεται στὴ Φύση γιὰ νὰ τὴ γνωρίση σὲ ὡρισμένες ὧρες τῆς ζωῆς του. Κάτι ἄλλο: εἶναι ἑνωμένος μαζί της ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα τῆς ποιήσεώς του. Ἐμπνέεται ἀπὸ τὴ ζωὴ — ἀπὸ τὴ ζωή του.

Ὁ πολὺς ὑποκειμενισμὸς τοῦ Σικελιανοῦ, ποὺ μοιάζει μὲ αὐτοθαυμασμό, δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ ἡ ἄμεση ζωή, τὸ πρῶτο «ἐγώ», στὸ ὁποῖο ἀνατρέχει ὁ ποιητὴς καὶ ποὺ τὸ βρίσκει — ποῦ ἄλλοῦ; — στὸν παμπληθῆ ἑαυτό του, στὸ φυσικὸ εἶναι του καὶ στὴ μυστηριακὴ ἐνόρασή του. Σὲ κάποιο παλιότερο μελέτημά μου γιὰ τὸν ποιητή, εἶχα σημειώσει: «Ὁ Σικελιανὸς ἀπὸ ἰδιοσυγκρασία αὐτοθαυμαζόμενος. . . ». Αὐτὸ προκάλεσε γράμμα τοῦ ποιητῆ πρὸς ἐμένα (14-7-1944), ὅπου ἀνάμεσα σὲ ἄλλα γράφει: «Φυσικὰ θέλεις νὰ 'πῆς γιὰ τὴν ἀκτινοβολία ποὺ περιβάλλει τὴν ψυχή μου ἢ τὴν ἔκφρασή μου ἡ προέκτασή της στὸ αἴσθημα τοῦ ἀθλητῆ ἢ τοῦ ἐργάτη ποὺ νοιώθει πὼς δουλεύοντας καθὼς δουλεύει ἐξεπλήρωσε τὸ χρέος του καὶ τὴν εὐθύνη του καὶ φωτίζεται ὅλος ἀπὸ τὸ αἴσθημα αὐτό. . . Ἂν βρισκόμαστε στὸ φῶς τῆς Ἐδὲμ πρὶν ἀπὸ «ἁμάρτημα», ἡ γυμνὴ αὐτὴ ἀκτινοβολία τοῦ ἀνθρώπου ποὺ βαδίζει στὸ θεῖο δρόμο τῆς δημιουργίας πέρα ἀπὸ τὸ καλὸ καὶ τὸ κακό, δὲ θὰ παρεξηγούντανε ποτέ. Καὶ ὁ μὲν ποιητὴς βρίσκεται πάντα, ὅταν εἶναι ἀληθινός, μέσα σ' αὐτὸ τὸ ἐδεμικὸ φῶς καὶ ἡ γυμνότητά του ἡ ψυχικὴ κι' ἡ αἰσθηματικὴ εἶναι ἀπ' τὴ φύση της ἱερὴ καὶ σ' αὐτὸν τὸν ἴδιο καὶ στοὺς ἐλάχιστους ἁγνοὺς μυημένους γύραθέ του. Ἡ γύμνια τοῦ ἀθλητῆ δὲν σκανδαλίζει ποτὲ τοὺς ἁγνούς. Ἀλλὰ πλάϊ στοὺς ἐλάχιστους αὐτούς, ὑπάρχουν οἱ ἄμετροι ἁμαρτωλοί, ποὺ σὲ μιὰν ἔκφραση σὰν αὐτὴ — «ἀπὸ ἰδιοσυγκρασία αὐτοθαυμαζόμενος» — θὰ ἰδοῦν τὸν ἑαυτό τους καὶ τὴ διαστροφή τους καὶ θὰ θελήσουν νὰ τὴ στρέψουν ἐναντίον μου, ἐκδικούμενοι τὴν «πτώση» τους καὶ τὴν ἀτέλειά τους». Στὸ ἀνέκδοτο αὐτὸ γράμμα δείχνεται πόσο πρόσεχε ὁ Σικελιανὸς τὸν κίνδυνο παρανοήσεων. Ἀλλὰ ὁ αὐτοθαυμασμός του, γιὰ τὸν ὁποῖο μίλησα, ἑρμηνεύεται ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν ἴδιο τόσο εὔστοχα, καθὼς μάλιστα ἔχει στὶς ἴδιες του τὶς λέξεις ἀναχωνευθῆ πνευματικά.

V. Οἱ ἀναδρομὲς τοῦ Σικελιανοῦ στὴ Φύση μὲ τὴ νομοτέλειά της, μὲ τὴ φυσικὴ ὅραση τῆς ποιήσεως, παίρνουν κάποτε τὴ σημασία ἀπογραφῆς, ἀπαριθμήσεως. Τὸ βλέπουμε αὐτὸ λ.χ. καθὼς ἀνατρέχει ὁ ποιητὴς στὸ βασίλειο τῶν ζώων κι' ἀναφέρεται στὴν ὕπαρξή τους καὶ στὴ σχέση τους μὲ τὸν ἄνθρωπο. Ὁ ποιητὴς ξεχωρίζει χαρακτηριστικὲς ἰδιότητές τους.

Ἀξιομνημόνευτη εἶναι ἡ ἔξαρση ποὺ κάνει τῆς ψυχολογίας τοῦ ζώου. Οἱ παρατηρήσεις τοῦ ποιητῆ στρέφονται σὲ μύχιες λεπτομέρειες. Ἐπίσης, στέκεται καὶ στὶς σχέσεις ποὺ συνδέουν τὰ ζῶα μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο καὶ μεταξύ τους, στὴ λειτουργία ὀργάνων τους, ὅπως τὴν ἐξετάζει ἡ φυσιολογία κάποτε. Ἰδιαίτερα προσέχει καὶ τὰ ζῶα ποὺ βρίσκονται σὲ συνάφεια μὲ τὸν ἄνθρωπο. Ἡ δύναμη καὶ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ζώου κάποτε, ἡ κυριαρχία του σὲ μιὰ φυσικὴ περιοχὴ μαγνητίζει ἰδιόμορφα τὸν ποιητή.

Κάποτε μᾶς κάνει ν' ἀναπολοῦμε τὴ ζωολατρία τῶν φυσικῶν λαῶν. Ἡ τέτοια στάση τοῦ ποιητῆ δὲν ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὸ εἶδος τοῦ πανθεϊσμοῦ τῶν Ἰνδῶν ἢ τὴ στοργὴ τῆς Πεντατεύχου πρὸς τὰ ζῶα. Ἂν θέλαμε νὰ τὴ σχετίσουμε μὲ μιὰν ἐπίδραση, θὰ μπορούσαμε ν' ἀνατρέξουμε σ' ἑλληνικὲς ἀπαρχές, ὅπου ἡ συνοδεία θεοῦ ἀπὸ ζῶα, λ.χ. τὰ ἐλάφια τῆς Ἀρτέμιδος, τ' ἄλογα τοῦ Ποσειδῶνος, οἱ ταῦροι τοῦ Διονύσου κ.λ.π., κι' ὅπου τὰ ζωϊκὰ ἐπίθετα καὶ παρωνύμια ἑλληνικῶν θεῶν δὲν εἶναι **ἄγνωστα: γλαυκῶπις Ἀθήνη, βοῶπις Ἥρα.**

Ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Σικελιανοῦ, ὅπου τὸ βασίλειο τῶν ζώων ἔχει τόσο πολυάριθμη παρουσία — σὲ τόνο κάποτε ὑψηλὸ («ζῶα μυστικὰ» γράφει σὲ κάποιο στίχο τοῦ «Πάσχα τῶν Ἑλλήνων») — δὲν θ' ἀναφέρουμε ἄλλα, γιατὶ θὰ ἦταν ἀτελεύτητη ἡ ἀναδρομή, μόνο θὰ σταθοῦμε στὸν «Πρόλογο στὴ Ζωή», ἀνασύροντας κι' ἀπὸ ἐκεῖ κάποια σύντομα ἀποσπάσματα. Ὁ ἀναγνώστης θὰ ἰδῆ σὲ ποιὲς ξεχωριστὲς πραγματικὰ στιγμὲς τῆς φυσικῆς ζωῆς τους τὰ παρακολουθεῖ τὸ ἄγρυπνο μάτι τοῦ ποιητῆ:

Τ'ἄλογο
ποὺ σκάβει ὅλη τὴν ὥρα μὲ τὸ πόδι του τὸ χῶμα,
κι' ὅλη μέρα ἀνήσυχο
σεῖ ἐδῶ κι' ἐκεῖ τὸ λιγνὸ δέντρο ὅπου τὸ δέσανε,
ἂν νοιώση ὁλάνοιχτη νὰ τὸ χαϊδεύη μιὰ ἀπαλάμη
ἀπὸ τὸ κεφάλι ὡς κάτω τὰ καπούλια,
στέκει καὶ γυρίζοντας κοιτάει τὸν ἄνθρωπο,
γαλήνιο κι' ὑποταχτικό.

...Τὸ ἀτίμητο λαγωνικὸ
ποὺ στὴν ὁρμή του κυνηγώντας μιὰ ἀλαφίνα,
ἀπὸ τὴν ἴδια γληγοράδα του λαθεύει τὸ σκοπό,
γλιστρώντας στὰ ἴδια νύχια του μπροστά,
καὶ πιότερο παλεύει μὲ τὴν ἴδια ἀλκή του ἢ μὲ τὸ ζῶο.

...Ὁ λαγὸς ἐβγῆκεν ἔπειτ' ἀπὸ τὴ βροχή,
μέσ' ἀπ' τὶς λυγαριὲς καὶ τὶς ἀσφάκες ὅπου σεῖ ὁ ἀποβροχάρης,
νὰ βοσκήση τὸ βρεγμένο φύλλο.

...Σὲ νύχτα γιομοφέγγαρη,
ποὺ πήζει μιὰ βουβὴ κάτασπρη συγνεφιά,
ἀπ' τοὺς λόφους τοὺς γλυκόφωτους
οἱ πετεινοί,
ἀπαντώντας ὁ ἕνας μὲ τὸν ἄλλο, ἀπὸ παντοῦ,
σ' ὄρθρο φωνῶν,
ἁπλώνουν μιὰν ἀπόκοσμην ἀχώ,
σὰ νὰ μηνᾶν τὸ ζύγωμα ἥλιων μυστικῶν.

Ὦ ἄνθρωποι,
στὴν κορφὴ τῆς πασχαλιᾶς
τ' ἀηδόνι ἀκόμη τραγουδᾶ
καὶ τραγουδᾶ.

Κι' ὅπως ὁ αἴτὸς
ποὺ παίρνοντας στὴ ράχη του τ' αἰτόπουλα
τὰ βγάνει στὸ βαθὺ οὐρανὸ
νὰ συνηθίσουνε τὴν ἄβυσσο πλατιά,
ὥσπου μιὰ μέρα
ξέροντας ποὺ ἡ δύναμή τους ἔχει δέσει πιά,
τὰ διώχνει ἀπάνωθέ του μ' ἕνα τίναγμα φτερῶν,
ἀφήνοντάς τα στὸ ἄδειο μοναχά.

Καθὼς τὸν κότσυφα
ὁποὺ ὅλο τὸ χειμώνα,
μὲ στραμμένο τὸ κεφάλι του ψηλὰ σὲ μιὰ μεριά,
μέσ' στὸ βαθὺ λαρύγγι,
γητεμένος,
σιγανὰ
— φλέβα ρυακιοῦ κρυφή —
ὁλοένα δοκιμάζει
τὰ τραγούδια τοῦ καλοκαιριοῦ.

Εἶδα ἕνα κύκνο...
νὰ στέκη ριζωμένος στὸ νερό,
μ' ὅλο τὸ μάτι του, ρουμπίνι,
γυρισμένο πρὸς τὴ νιότη του στηλὰ

καὶ μὲ τὸ ῥάμφος
πιάνοντάς τα ἕνα πρὸς ἕνα,
μὲ τοῦ μαύρου ρόδου ὁποὺ ἀνοίγει
τὴν κρυφὴ τελειότητα,
νὰ βοστρυχώνῃ ὑπόμονα
τὰ ὁλάστραφτα φτερά,
ὥσπου ὅλος
— θάμα ἀσύγκριτο —
ἄνθισε στὸ διαμαντόσταλτο ἥλιο.

Ὁ γλάρος κάποτε,
διψώντας τὸ γλυκὸ νερὸ στὰ κύματα, τὰ πρωτοβρόχια,
ἀφήνει ὀρθάνοιχτο τὸ στόμα στὴ βροχή.

Ἀπὸ τ' ἀγριόκρινα κι' ἀπὸ τὶς δρακοντιὲς τριγύρα μας
οἱ μαυρομέλισσες, βουΐζοντας,
κίτρινες καὶ βαριὲς
ἀπὸ τὴ γύρη ποὺ κολλοῦσε ἀπάνω τους!

...Κι' ὀκνότερη ἀπὸ φίδι μ' ἀποφάνη,
ποὺ στὸ χειμωνιάτικό του βύθο
ἀργοσαλεύει,
δίχως νὰ ξυπνᾶ,
σ' αἰφνίδια τοῦ Γενάρη ζεστασιά.

...Βγαίνει μὲ ἅλματα τεράστια
τὸ δελφίνι μέσ' ἀπὸ τὴν ἄβυσσο
καὶ ξαναμπαίνει πάλι ὁρμητικό,
ἰσχυρό, πασίχαρο στὸν ἄμετρο βυθό.

Καὶ μὲ τὸ φυτικὸ βασίλειο ἦρθε σὲ ἄμεση ἐπαφὴ ἡ ποιητικὴ αἴσθηση τοῦ Σικελιανοῦ. Καθετὶ ποὺ βλαστάνει ἀπὸ τὴ γῆ τὸ ἀντίκρισε ὡς ἄνθρωπος ποὺ θαρρεῖς δὲν ἀπομακρύνθηκε ποτὲ ἀπὸ τὴ Φύση. Ἐπρόσεξε τὴ φυσιολογία τῶν φυτῶν, ὅλες τὶς λειτουργίες τους: τὴ θρέψη τους, τὴν ἐρεθιστότητά τους, τὸν πολλαπλασιασμό τους. Ὅλη ἡ φυτικὴ βιολογία περνᾶ ἀπὸ τοὺς στίχους του.

Ἰδιαίτερα προσφέρεται στὸν ποιητὴ ἡ εὐγένεια τῶν φυτῶν μὲ τὴν αἰσθητικὴ χαρά, ποὺ γίνεται ἑνωτικὸς κρίκος μὲ τὴ Φύση. Ἐδῶ μποροῦμε νὰ θυμηθοῦμε πάλι τοὺς ἀρχαίους ποὺ θεωροῦσαν ὡρισμένα φυτὰ ὡς ἱερά, τὴν ἐλιὰ γιὰ τὴν Ἀθηνᾶ, τὴ δάφνη γιὰ τὸν Ἀπόλλωνα, τὴν ἄμπελο γιὰ τὸν Διόνυσο κ.λ.π. Ἰδίως μὲ πολλὲς παρομοιώσεις ἀπὸ τὸν φυτικὸ κόσμο ὁ Σικελιανὸς χαρίζει στὰ ποιήματά του παραστατικότητα, τὴ γοητεία τῆς ποιητικῆς εἰκόνας μὲ ὑλικὴ ἀναπαράσταση.

Ἐμπνέεται λοιπόν, ὅπως συνεχῶς διαπιστώνουμε, ὁ Σικελιανὸς ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ ζωή. Καὶ ἡ ἀνάδρομή του ἡ τόσο συχνὴ στὸ φυτικὸ βασίλειο ἀποβαίνει σημαντικὸ στοιχεῖο λυρισμοῦ. Ὅλα τ' ἀποσπάσματα αὐτὰ ἀνήκουν καὶ πάλι στὸν «Πρόλογο στὴ Ζωή»:

Τὸ στάρι ποὺ ὕψωνε, ὅπου σπέρνονταν,
σὰν κῦμα θεόρατο τὸ στάχυ.

Ἕνα σύγνεφο μικρὸ νὰ συμμαζώνῃ,
ἀστράφτοντας,
μιὰ μπόρα ἀλαργινὴ στοὺς σμαραγδένιους ἀμπελῶνες,
ποὺ δὲ σειῶνται, μὲ σιωπὴ ὑποταχτική.

Ὁ ὕπνος, π' ὄχι μόνο ἀπό 'να δέντρο σ' ἄλλο,
διάφορον, ἀλλάζει,
ἀλλὰ καὶ στὸν ἐλαιώνα,
ὅπως τὸ ξέρουν οἱ βοσκοί
ποὺ συναλλάζουνε τὸν ἴσκιο
ἀκλουθώντας τὸ κοπάδι ἐδῶ κι' ἐκεῖ,
δὲν εἶναι ὁ ἴδιος κάτου ἀπ' ὅλες τὶς ἐλιές.

Δῶρο ὁλάκερο,
κανίστρι εὐωδιασμένο τοῦ κάημοῦ μου,
γεμισμένο ἀπ' ἀγριολούλουδα
ποὺ ράντισε τὸ αἰφνίδιο πρωτοβρόχι
καὶ ποὺ βγῆκαν, ὅλο μὲ τὸ χῶμα,
ἀπὸ τὴ ρίζα
σὲ νωπὸν ἀγρό.

Ἀργίτικο φλογάτο κοκκινόχωμα,
ποὺ καῖς στὸν ἥλιο ὡς πυρωμένο σίδερο,
κι' ὡστόσο σὲ φλογίζει ἀκόμα πιότερον ἡ παπαρούνα.

Τὰ πλατανόφυλλα στὸ νέο πλατάνι
γίνονται σγουρότερα μὲ τοῦ ὄρθρου τὴ δροσιά.

Ὁ καρπός,
διδάχος τῆς καρδιᾶς μου,
εἴτε χλωρός, κομμένος στὸν καιρό του,
ἢ κρεμαστὸς στὸ ράφι,
ρόδι, χειμωνιάτικο ξυνόμηλο,
χρυσὸ κυδώνι, σουρωτὸ τσαμπί.

Καὶ σφηνωμένος στὴν πηγὴ τῆς ζωῆς
σὰν ἡ συκιὰ ἡ γλυκόκαρπη στὰ μάρμαρα.

Ὡς ροδάκινο μοσχάτο
π' ἀπ' τὴν ὡριμάδα ἀνοίγει
ὡς μὲ τὸ σπόρο του στὰ δυό.

Σὰ μυγδαλιὰ ποὺ εἶναι ντυμένη μόνο μ' ἄνθια,
δίχως φύλλο πουθενά,
θάμπος λευκὸ ὡς τὰ βύθη τῶν φρενῶν,
ὁλάνθιστη σιωπή.

Τὰ ἔλατα στὴ θεία γαλήνη τοῦ βουνοῦ
σέρνουν τὸν ἀέρα καὶ βουΐζουνε ἀλαφρά,
ἐνῶ λίγο παράμερα ἀπὸ κεῖνα βασιλεύει ὁ ἥλιος κι' ἡ σιωπή.

Ὅταν ἄξαφνα πηδάει, μαζὶ μὲ τὸ σκαμμένο χῶμα,
ἡ χοντροστάλα τῆς βροχῆς,
λοξὴ ποὺ δέρνει χλόη καὶ φύλλα
ποὺ λυγᾶνε καὶ πηδᾶνε
ὡς τρομαγμένα ἀπ' τὴ νεροποντή.

Τ' ἀποσπάσματα ποὺ παραθέσαμε ἀπὸ ἕνα μόνο ποίημα τοῦ Σικελιανοῦ, στὰ ὁποῖα ὁ ζωϊκὸς καὶ ὁ φυτικὸς κόσμος ἔχουν τὴν παρουσία τους, βεβαιώνουν τὴ γνησιότητα καὶ μαζὶ τὴ στερεότητα τῆς ποιήσεως τοῦ Σικελιανοῦ. Γιατὶ ἡ τέτοια συναναστροφὴ τοῦ ποιητῆ μὲ τὸν κόσμο τῶν ὄντων φανερώνει αἴσθημα τῆς Φύσεως ἀκμαῖο, πιστοποιεῖ ἀκαταγώνιστον αἰσθητηριακὸ ὁπλισμὸ κι' ἀκόμα μιὰν ἀναπαλλόμενη ἐσωτερικὴ αἴσθηση.

Κανένα ἀπὸ τὰ παραπάνω παραδείγματα δὲ νεῖναι κοινοτοπικό. Παντοῦ ἡ Φύση ἔχει ἀποτυπωθῆ στὴν πληρότητά της, παντοῦ τὸ ζῶο ἢ τὸ φυτὸ ἔχει καταληφθῆ σὲ μιὰν ἰδιάζουσα στιγμή του. Ὁ ποιητὴς σὰν τοὺς βοσκοὺς ἢ τοὺς ξωμάχους ἢ τοὺς ἀγρότες ἢ τοὺς κηπουρούς, σὰν ἄνθρωπος ποὺ δὲν ἀποχωρίστηκε ποτὲ ἀπὸ τὴ φύση, ποὺ δὲν τὴν ἀπαρνήθηκε οὔτε μιὰ στιγμή, μᾶς πλησιάζει μὲ τὸ τραγούδι του. Δὲ θελήσαμε νὰ ἐπισημάνουμε τὴν ὀμορφιὰ τῶν στίχων αὐτῶν ποὺ ἀναφέρονται στὸ ζωϊκὸ καὶ στὸ φυτικὸ βασίλειο, οὔτε νὰ ὑπογραμμίσουμε τὸ θέλγητρο κάθε περιπτώσεως. Ἀφήνουμε τὸν ἀναγνώστη νὰ τοὺς χαρῆ μόνος του καὶ νὰ κάνη τὶς δικές του προεκτάσεις. Νὰ θυμηθῆ τὴν προσωπική του ἐμπειρία, τὴ δική του συνάντηση μὲ τὰ φυσικὰ ὄντα. Εἶναι ἀρκετὸ ὅτι τὴν ἀφορμὴ θὰ τὴν ἔχη δώσει ὁ ποιητής.

Ἕνα ἀκόμα πρέπει νὰ ὑπομνήσουμε. Κάθε ἀναφορὰ τοῦ Σικελιανοῦ στὴ Φύση εἶναι εὐθεῖα καὶ εἰλικρινής. Ὅ,τι περιγράφει, τὸ ἔζησε μὲ τὴ δική του αἴσθηση, τὸ εἶδε, τὸ ἄκουσε, τὸ ψηλάφησε, τὸ γεύθηκε, τὸ ὠσφράνθηκε ὁ ἴδιος. Παντοῦ ἔχουμε ὁλοζώντανη τὴν ἐποπτεία του. Γι' αὐτὸ ἡ ποίησή του εἶναι νευρώδης καὶ πολύχυμη. Ἔτσι μποροῦμε νὰ ἐξηγήσουμε γιατὶ ἡ νέα, ὅπως λέγεται, ποίηση σὲ πολλὲς περιπτώσεις της μένει ἀνέκφραστη καὶ ψυχρὴ κι' ἀφήνει ἀσυγκίνητο τὸν ἀναγνώστη. Γιατὶ εἶναι τόσο ἀναιμική, ἀφοῦ κομπάζει γιὰ πράγματα ποὺ δὲν τὰ ἔζησε, γιὰ Φύση ποὺ δὲν τὴν πλησίασε, γιὰ χῶμα ποὺ δὲν τὸ πάτησε, γι' ἀνοιχτὸ ἀέρα ποὺ δὲν τὸν ἀνέπνευσε. Ἀντίθετα ὁ Σικελιανός, ὅλα τὰ πλάσματα τῆς Φύσεως, τὰ στοιχεῖα της, τὶς δυνάμεις της, τὰ χάρηκε σὰν ἕνας ἄνθρωπος ποὺ εἶχε τὸ προνόμιο νὰ μὴ τ' ἀποχωριστῆ ποτέ, γιατὶ ἦταν ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ πλασμένος νὰ τὰ ζήση τόσο ἔντονα καὶ νὰ τὰ τραγουδήση σὲ τόσο ὑψηλὸ τόνο. Ὁ Σικελιανὸς εἶναι ἀναντίρρητα ὁ μεγάλος ποιητὴς τῆς Φύσεως.

(Ἀκολουθεῖ) ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΞΥΔΗΣ

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΩΝ ΚΩΦΑΛΑΛΩΝ ΣΤΟΝ ΗΡΟΔΟΤΟ, ΤΟΝ ΙΠΠΟΚΡΑΤΗ ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

Ι. Μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ παλιὲς μαρτυρίες γιὰ τὴν ὕπαρξη κωφαλάλων ὑπάρχει ἤδη στὸν Ἡ ρ ό δ ο τ ο. Στὶς Μοῦσες του καὶ συγκεκριμένα στὴν «Κλειὼ» ὑπάρχουν ἐνδιαφέροντα ἀποσπάσματα, ποὺ ἀναφέρονται σ' ἕνα ἀπ' τοὺς γυιοὺς τοῦ Κροίσου, ποὺ ἦταν κωφάλαλος. Ἔτσι στὸ βιβλίο Ι καὶ στὸ κεφάλαιο 34 διαβάζουμε : «ἦσαν δὲ τῷ Κροίσῳ δύο παῖδες, τῶν οὕτερος μὲν διέφθαρτο, ἦν γὰρ δὴ κωφός, ὁ δὲ ἕτερος τῶν ἡλίκων μακρῷ τὰ πάντα πρῶτος». Ἐπίσης στὸ κεφάλαιο 85 : «ἦν ὁ παῖς τοῦ καὶ πρότερον ἐπεμνήσθην, τὰ μὲν ἄλλα ἐπιεικής, ἄφωνος δέ». Τέλος στὸ κεφάλαιο 38 : «Ὦ παῖ εἷς γάρ μοι μόνος τυγχάνεις ἐὼν παῖς· τὸν γὰρ δὴ ἕτερον διεφθαρμένον (τὴν ἀκοὴν) οὐκ εἶναι μοι λογίζομαι». Ἀλλ' ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ ὑπάρχει στὸ ἴδιο βιβλίο μιὰ ἐνδιαφέρουσα διήγηση γύρω ἀπ' τὸν κωφάλαλο γυιὸ τοῦ Κροίσου, ποὺ θεωροῦμε σκόπιμο νὰ τὴν μεταφέρουμε ὁλόκληρη σ' ἐλεύθερη μετάφραση (Βιβλίον Ι — κεφ. 85) : «Τὸν καιρὸ τῆς εὐτυχίας του ὁ Κροίσος τίποτε δὲν παραμέλησε γιὰ νὰ τὸν θεραπεύσει. Μάλιστα γι' αὐτὸ τὸ λόγο ρώτησε καὶ τὸ Μαντεῖο τῶν Δελφῶν καὶ τοῦ ἀποκρίθηκε ἡ Πυθία : Ὦ Λυδέ, Βασιλέα πολλῶν, ὦ Κροῖσε, ἀνόητε πολύ. Γιὰ σένα εἶναι συμφερώτερο νὰ μένει ἄλαλος, γιατὶ θὰ μιλήσει γιὰ πρώτη φορὰ κάποια μέρα, πολὺ ὀδυνηρὴ γιὰ σένα. Πραγματικὰ ὅταν κυριεύθηκε τὸ φρούριο, ἕνας Πέρσης παρ' ὀλίγο νὰ σκοτώσει τὸν Κροῖσο, ποὺ δὲν τὸν ἐγνώριζε στὴν ὄψη. Ὁ Βασιλέας τὸν εἶδε νὰ ὁρμάει κατεπάνου του καὶ ἔμεινε, ἐξ αἰτίας τῆς ἀτυχίας του, ἀπαθὴς καὶ ἀδιάφορος καὶ χωρὶς νὰ φροντίζει νὰ ἀποφύγει τὰ κτυπήματά του. Ἀλλὰ ὁ γυιός του, ὁ ἄλαλος ἐκεῖνος, στὴν ἀπειλητικὴ ἐμφάνιση τοῦ Πέρση κυριεύθηκε ἀπὸ φόβο καὶ θλίψη· ἔβγαλε λοιπὸν φωνὴ καὶ εἶπε : Ὦ ἄνθρωπε, μὴ σκοτώσεις τὸν Κροῖσο. Αὐτὲς ἦταν οἱ πρῶτες λέξεις ποὺ πρόφερε, κι' ἀπὸ τὴν ὥρα αὐτὴ ἄρχισε νὰ μιλάει ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του».

Τὸ πρῶτο συμπέρασμα, ποὺ μπορεῖ νὰ βγεῖ ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα αὐτά, εἶναι τὸ ἑξῆς : Οἱ κωφάλαλοι στὶς ἀνατολικὲς χῶρες τὴν ἐποχὴ τοῦ Κροίσου ζοῦσαν στὸ περιθώριο τῆς ζωῆς. Ἔτσι ὁ Κροῖσος λέγει σ' ἕνα σημεῖο ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν αἰσθητηριακὰ ἄρτιο γυιό του : «Μονάχα ἐσένα θεωρῶ σὰν πραγματικὸ παιδί μου· τὸν ἄλλο ποὺ δὲν ἀκούει δὲν τὸν λογαριάζω καθόλου. Εἶναι σὰν νὰ μὴν ὑπάρχει κἂν γιὰ μένα». Κι' ἂν οἱ κωφάλαλοι, γόνοι βασιλικῶν οἰκογενειῶν, ἐθεωροῦνταν ἄχρηστοι, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ φανταστῆ κανεὶς ποιὰ θὰ ἦταν ἡ τύχη τῶν ἄλλων κωφαλάλων,

ποὺ προέρχονταν ἀπὸ ἀφανεῖς καὶ ἄπορες οἰκογένειες. Ὁ Ἡρόδοτος δὲν φαίνεται νὰ ἐκπλήσσεται ἀπὸ τὴν κατάσταση αὐτή, πρᾶγμα ποὺ ἀποτελεῖ μιὰν ἔνδειξη, ἀφοῦ διασταυρωθεῖ καὶ μὲ ἄλλες σχετικὲς πληροφορίες, πὼς καὶ στὴν Ἑλλάδα, τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡροδότου, ἡ κατάσταση τῶν κωφαλάλων δὲν ἦταν καλλίτερη. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν πρέπει πάντως νὰ ξενίσει τοὺς σημερινοὺς ἀναγνῶστες. Ἂς μὴ λησμονᾶμε ὅτι μόνο κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες ἄρχισε νὰ ἀντιμετωπίζεται κάπως συστηματικὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἀγωγῆς καὶ ἀξιοποιήσεως τῶν αἰσθητηριακὰ ἀναπήρων ἀτόμων.

Ἕνα δεύτερο συμπέρασμα, ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὰ χωρία τοῦ Ἡροδότου, εἶναι σχετικὸ μὲ τὶς ἀντιλήψεις ποὺ ἐπικρατοῦσαν ἀναφορικὰ μὲ τὴ φύση τῆς κωφαλαλίας. Οἱ δυὸ ἀναπηρίες δὲν ἐθεωροῦνταν συνδεδεμένες μεταξύ των. Ἀντίθετα ἦταν ἑδραιωμένη ἡ ἀντίληψη πὼς οἱ δυὸ ἀναπηρίες ἦσαν ἀνεξάρτητες ἡ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη καὶ συμπτωματικὰ μόνο ἐμφανίζονταν στὸ ἴδιο ἄτομο. Ἔτσι ὁ Ἡρόδοτος ἀλλοῦ ὀνομάζει τὸ γυιὸ τοῦ Κροίσου «κωφόν», ἀλλοῦ «ἄλαλον», ἀλλοῦ «ἄφωνον», ἀλλοῦ «διεφθαρμένον τὴν ἀκοήν». Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀντίληψη αὐτὴ δὲν εἶναι ἐκπληκτικὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Ἡ ἄποψη πὼς ἡ ἀλαλία δὲν εἶχε κανένα ἄμεσο δεσμὸ μὲ τὴν κώφωση εἶναι παλαιοτάτη. Κ' ἐδέησε νὰ περάσουν πολλοὶ αἰῶνες γιὰ νὰ διαπιστωθῆ ὅτι ὑπάρχει σχέση ἀνάμεσα στὴν κώφωση καὶ τὴν ἀλαλία καὶ νὰ καθορισθεῖ ἀκόμη καὶ ἡ μορφὴ τῆς σχέσεως αὐτῆς.

Σχετικὰ μὲ τὸ «θαῦμα» ποὺ σημειώθηκε κατὰ τὴ μάχη ποὺ ἔδωσε ὁ Κροῖσος μὲ τοὺς ἀντιπάλους του (εἶναι ἡ λεγομένη μάχη τῶν Σάρδεων, 548 π.Χ.), μποροῦμε νὰ ποῦμε τὰ ἑξῆς : Βέβαια μὲ τὰ πορίσματα τῆς σημερινῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Ἰατρικῆς θὰ πρέπει νὰ ἀποκλείσουμε τὴν ἐκδοχὴ ὅτι ὁ γυιὸς τοῦ Κροίσου ἀπόκτησε τὴ λαλιά του κι' ἀκόμη περισσότερο ὅτι τὴν διατήρησε καθ' ὅλη τὴν διάρκεια τῆς ζωῆς του. Ἐπίσης θὰ πρέπει νὰ ἀποκλείσουμε καὶ τὴν ἐκδοχὴ ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὸ βίωμα τοῦ τρόμου ἐμπρὸς στὸν κίνδυνο ποὺ διέτρεχε ὁ πατέρας του, κατώρθωσε νὰ ἀποκτήσει, ἔστω καὶ παροδικά, τὴ λαλιά του. Μιὰ τέτοια ἐκδοχὴ προϋποθέτει, ὅτι ὁ γυιὸς τοῦ Κροίσου δὲν ἦταν κωφός, ἀλλ' ἁπλῶς ἄλαλος, καὶ μάλιστα ἀφασικὸς ἄλαλος. Αὐτὲς ὅμως οἱ προϋποθέσεις δὲν ὑπάρχουν στὸ κείμενο τοῦ συγγραφέα, γιατὶ ρητῶς ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ὅτι ὁ γυιὸς τοῦ Κροίσου ἦταν «κωφός», «διεφθαρμένος τὴν ἀκοήν». Δὲν ὑπολείπεται λοιπὸν παρὰ νὰ δεχθοῦμε : Εἴτε ὁ γυιὸς τοῦ Κροίσου κατώρθωσε νὰ ἐκβάλλει ὡρισμένες ἁπλῶς κραυγὲς ποὺ εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμα νὰ ἀποτραπεῖ ὁ κίνδυνος, ποὺ ἀπειλοῦσε τὸν Κροῖσο, εἴτε πάλι πὼς ὅλο αὐτὸ τὸ περιστατικὸ ἀποτελεῖ μιὰν ἁπλῆ λαϊκὴ παράδοση, ποὺ ὁ Ἡρόδοτος τὴν καταγράφει σὰν πραγματικὸ γεγονός. Καὶ οἱ δυὸ αὐτὲς ἐκδοχὲς δὲν εἶναι ἀπίθανες, ἂν μάλιστα σκεφθοῦμε ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἀρέσκεται νὰ περικαλύπτει μὲ μυθικὰ στοιχεῖα πραγματικὰ περιστατικά, ἤ, ἀκόμη περισσότερο, νὰ παρουσιάζει ὡς ἱστορικὰ δεδομένα ἁπλὲς λαϊκὲς παραδόσεις. Ἄλλωστε παραδόσεις καὶ θοῦλοι γιὰ τὴν θαυματουργὸ ἴαση τῆς ἀλαλίας δὲν λείπουν καὶ ἀπὸ τὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα. Ἔτσι σὲ μιὰν ἐνεπίγραφη πινακίδα, ποὺ ἀνακαλύφθηκε ἀπὸ τὸν Π. Καραβία στὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ποὺ ἀναγράφει 19 ἰάματα, ὑπάρχει καὶ τὸ ἀπόσπασμα : «Θεὸς τύχα ἀγαθὰ ἰάματα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ α) ..... β) θεραπείαν ἀλάλου παιδίου» (1).

Τὰ ἀποσπάσματα καὶ ἰδιαίτερα τὸ μικρὸ ἀφήγημα τοῦ Ἡροδότου ἐκίνησε τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τοῦ Ρωμαίου συγγραφέως Aulus Gellius (130 μ.Χ.). Ἔτσι στὸ βιβλίο του «Ἀττικὲς νύχτες» (2) προσπαθεῖ νὰ βρεῖ μιὰν ἐξήγηση γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῆς λαλιᾶς ἀπ' τὸν κωφάλαλο γυιὸ τοῦ Κροίσου. Δέχεται λοιπὸν ὁ Ρωμαῖος συγγραφέας πὼς ὁ ψυχικὸς κλονισμός, ποὺ δοκίμασε ὁ νεαρὸς κωφάλαλος, συνετέλεσε ὥστε νὰ διαρρηχθοῦν τὰ νεῦρα, ποὺ τοῦ κρατοῦσαν παράλυτη τὴ γλῶσσα. Ἡ ἑρμηνεία ποὺ

1. Γ. Πουρναροπούλου : Ἱστορία τῆς Ἰατρικῆς, σελ. 50.
2. Noctes Atticae, Cap. 9. 1-2.

δίνει ὁ συγγραφέας ἀπηχεῖ τὶς ἀριστοτελικὲς θέσεις, ὅπως θὰ δοῦμε ἀργότερα, συνοπτικὰ βέβαια, ὅταν μᾶς δοθεῖ ἡ εὐκαιρία νὰ μιλήσουμε γιὰ τὸν Ἱπποκράτη. Δὲν ἀποκλείεται βέβαια νὰ διατυπώνει ἐδῶ ὁ Aulus Gellius ἐντελῶς προσωπικὲς ἀντιλήψεις. Τὸ πιθανώτερο ὅμως εἶναι νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἐγνώριζε τὶς ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλη κ' ἔδωσε στὸ «θαῦμα» μιὰ ἑρμηνεία σύμφωνη μ' αὐτές.

Τέλος θεωροῦμε σκόπιμο νὰ ἀναφέρουμε ὅτι τὸ περιστατικὸ ποὺ διηγεῖται ὁ Ἡρόδοτος, ἀποτέλεσε τὸν πυρῆνα ἑνὸς θαυμάσιου δραματικοῦ ἔργου. Εἶναι ὁ «Κροῖσος» τοῦ Ἀλεξάνδρου Μάτσα (1). Ἑκατοντάδες βέβαια ἔργα στὸ διεθνὲς δραματολόγιο εἶναι ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἱστορία τῶν κωφαλάλων, ἐν τούτοις πρώτη φορά, ὅσο ξέρουμε τοὐλάχιστον, ἡ ὡραία ἱστορία τοῦ Ἡροδότου χρησίμευσε σὰν μῦθος σὲ θεατρικὸ ἔργο.

II. Οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Ἱπποκράτη σχετικὰ μὲ τὸ φαινόμενο τῆς κωφαλαλίας περιέχονται σ' ἕνα διεξοδικὸ ἀπόσπασμα, ποὺ ὑπάρχει στὸ βιβλίο του «Περὶ κρεάτων». Τὸ ἀπόσπασμα εἶναι τὸ ἑξῆς : «Διαλέγεται δὲ τὸ πνεῦμα ἕλκων ἐς πᾶν τὸ σῶμα, τὸ πλεῖστον δὲ ἐς τὰ κοῖλα αὐτὸς ἑαυτῷ· αὐτὸ δὲ θύραζε ὠθεόμενον διὰ τὸ κοινὸν ψόφον ποιέει· ἡ κεφαλὴ γὰρ ἐπηχεῖ. Ἡ δὲ γλῶσσα ἀρθροῖ προσβάλλουσα· ἐν τῷ φάρυγγι ἀποφράσσουσα καὶ προσβάλλουσα πρὸς τὴν ὑπερώην καὶ πρὸς τοὺς ὀδόντας ποιέει σαφηνίζειν· ἢν δὲ μὴ γλῶσσα ἀρθροῖ προσβάλλουσα ἑκάστοτε οὐκ ἂν σαφέως διαλέγοιτο, ἀλλ' ᾗ ἕκαστα φύσει τὰ μονόφωνα. Τεκμήριον δέ ἐστι τουτέω, οἱ κωφοὶ ἐκ γενετῆς οὐκ ἐπίστασθαι διαλέγεσθαι, ἀλλὰ τὰ μονόφωνα μόνον φωνέουσιν οὐδ' εἴ τις τὸ πνεῦμα ἐκπνεύσας πειρῶτο διαλέγεσθαι. Δῆλον δὴ τόδε· οἱ ἄνθρωποι ὁπόταν βούλονται μέγα φωνῆσαι, ἕλκοντες τὸ πνεῦμα τὸ ἔξω ὠθέουσι θύραζε καὶ φθέγγονται μέγα ὡς ἀντηχεῖ τὸ πνεῦμα, ἔπειτα δὲ καταμαραίνεται τὸ φθέγμα· καὶ οἱ κιθαρῳδοὶ ὁπόταν δέῃ αὐτοῖς μακροφωνέειν, ἐπ' ἄκρων ἑλκύσαντες τὸ πνεῦμα ἔσω πολὺ ἐκτείνουσι τὴν ἐκφορὰν καὶ φωνοῦσιν καὶ φθέγγονται μέγα ὡς ἀντηχῶσι τῷ πνεύματι, ἐπὴν δὲ τὸ πνεῦμα ἐκλίπῃ, καταπαύονται· τούτοισι δῆλον τὸ πνεῦμα ἐστι τὸ φθεγγόμενον. Εἶδον δὲ ἤδη οἵ, σφάξαντες ἑαυτούς, ἀπέταμαν τὸν φάρυγγα παντάπασιν· οὗτοι ζῶσι μέν, φθέγγονται δὲ οὐδέν, εἰ μή τις συλλάβῃ τὸν φάρυγγα· οὗτοι δὲ φθέγγονται· δῆλον δὲ καὶ τούτῳ, ὅτι τὸ πνεῦμα οὐ δύναται διατετμημένον τοῦ λάρυγγος, ἕλκειν ἔστω εἰς τὰ κοῖλα ἀλλὰ κατὰ τὸ διατετμημένον ἐκπνέει· οὕτως ἔχει περὶ φωνῆς ἴσως καὶ διαλέξεως» (2).

Ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτὸ μποροῦμε νὰ ἀνακεφαλαιώσουμε ὡς ἑξῆς τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Ἱπποκράτη : α) Σύμφωνα μὲ τὸν Ἱπποκράτη ἡ γλῶσσα καὶ τὰ γλωσσοφωνητικὰ ὄργανα ἀποτελοῦν τὸν φορέα τοῦ ἐνάρθρου λόγου. β) Ἂν ἡ γλῶσσα καὶ τὰ γλωσσοφωνητικὰ ὄργανα δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ κινοῦνται καὶ νὰ λειτουργοῦν κανονικά, ὥστε νὰ ἐπιτρέπουν τὴν ἄρθρωση, τότε καὶ τὸ φαινόμενο τοῦ ἐνάρθρου λόγου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραχθεῖ. γ) Οἱ κωφοὶ ἐκ γενετῆς δὲν ὁμιλοῦν καὶ ἐκβάλλουν μονάχα ἁπλὲς κραυγές, ἀκριβῶς γιατὶ τὰ γλωσσοφωνητικά τους ὄργανα δὲν εἶναι φυσιολογικὰ καὶ κατὰ συνέπεια δὲν μποροῦν νὰ λειτουργήσουν. δ) Ὅταν τὰ ἀρθρωτικὰ ὄργανα γιὰ οἱονδήποτε λόγο ὑποστοῦν ὀργανικὲς βλάβες καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λειτουργήσουν, τότε εἶναι ἀδύνατο νὰ παραχθεῖ καὶ ὁ ἔνάρθρος λόγος.

Ἡ ἀντίληψη τοῦ Ἱπποκράτη ὅτι τὰ γλωσσοφωνητικὰ ὄργανα ἀποτελοῦν τὸν φορέα τοῦ ἐνάρθρου λόγου εἶναι βέβαια σωστὴ καὶ ἀκριβής. Ἐπίσης σωστὴ εἶναι καὶ ἡ ἄποψη ὅτι τὰ γλωσσοφωνητικὰ ὄργανα δὲν εἶναι ποτὲ δυνατὸν νὰ παραγάγουν τὸν ἔνάρθρο λόγο, ὅταν, γιὰ οἱαδήποτε ὀργανικὴ βλάβη δὲν θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ κινηθοῦν καὶ νὰ λειτουργήσουν φυσιολογικά. Πολὺ ὀρθὰ μάλιστα ὁ Ἱπποκράτης

1. Ἀλεξάνδρου Μάτσα «Κροῖσος», Ἀθῆναι 1959.
2. «Des Chairs» — par E. Littré — Œuvres complètes d'Hippokrate, ἔκδοσις Baillière 1852, σελ. 602.

ἐπικαλεῖται στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴν περίπτωση ἐκείνων, ποὺ γιὰ οἱονδήποτε λόγο ἀπέκοψαν μὲ βίαιη ἐνέργεια τὰ γλωσσοφωνητικά τους ὄργανα, ὅπως τὸν λάρυγγα, τὸν φάρυγγα κ.ο.κ. Ὡς ἐδῶ οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Ἱπποκράτη εἶναι σύμφωνες πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ἀπ' τὸ σημεῖο ὅμως αὐτὸ κ' ἔπειτα ἀλλάζουν τὰ πράγματα. Συγκεκριμένα ἡ ἄποψη τοῦ Ἱπποκράτη, ὅτι οἱ ἐκ γενετῆς κωφοὶ δὲν ὁμιλοῦν γιατὶ τάχα τὰ γλωσσοφωνητικά τους ὄργανα δὲν εἶναι φυσιολογικά, δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ τὶς σύγχρονες σχετικὲς ἐπιστημονικὲς ἀντιλήψεις. Καὶ πιὸ ἀναλυτικά : Οἱ κωφοὶ ἐκ γενετῆς, τοὺς ὁποίους ἐπικαλεῖται ὁ Ἱπποκράτης γιὰ νὰ θεμελιώσει τὴν ἄποψη ὅτι ὁ μοναδικὸς ὅρος γιὰ τὴ συγκρότηση τοῦ ἐνάρθρου λόγου εἶναι ἡ φυσιολογικὴ κατάσταση τῶν ἀρθρωτικῶν ὀργάνων, ὄχι μόνον δὲν ἐπιβεβαιοῦν τὴ θεωρία του, ἀλλὰ ἀντίθετα τὴν διαψεύδουν καὶ τὴν ἀνατρέπουν. Πραγματικά : Οἱ κωφοὶ ἐκ γενετῆς, ἐνῶ διαθέτουν ἕνα ἄρτιο φωνητικὸ σύστημα, ἐν τούτοις δὲν ὁμιλοῦν. Ἡ ἀρτία λοιπὸν κατάσταση τοῦ φωνητικοῦ συστήματος δὲν ἀποτελεῖ καὶ τὸν μοναδικὸ ὅρο γιὰ τὴν ἄρθρωση τοῦ προφορικοῦ λόγου. Ἀκριβῶς λοιπὸν στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν εἶναι εὔστοχες οἱ παρατηρήσεις τοῦ Ἱπποκράτη.

Ὁ Κῶος ἰατρός, ἀφοῦ διαπίστωσε ὅτι καὶ οἱ ἐκ γενετῆς κωφοὶ δὲν ὁμιλοῦν, δὲν ἐδίστασε νὰ καταλήξει στὸ συμπέρασμα, γιὰ νὰ εἶναι ἄλλωστε συνεπὴς καὶ πρὸς τὴ θεωρία του, ὅτι γιὰ νὰ μὴν ὁμιλοῦν, θὰ πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ μὴν εἶναι τὰ γλωσσοφωνητικά τους ὄργανα φυσιολογικὰ καὶ ἄρτια. Ἂν ἦταν προηγμένη ἡ ἀνατομία καὶ εἶχεν ἐξακριβωθεῖ ὅτι τὰ ἀρθρωτικὰ ὄργανα τῶν ἐκ γενετῆς κωφῶν εἶναι ἀπολύτως φυσιολογικά, ἀσφαλῶς ὁ Ἱπποκράτης θὰ ἀναζητοῦσε κάπου ἀλλοῦ τὴν πηγὴ καὶ τὴν προέλευση τῆς ἀλαλίας στὶς περιπτώσεις αὐτές.

Ἀκόμη καὶ κάτι ἄλλο εἶναι χαρακτηριστικό : Γιὰ νὰ ἐπαληθεύσει τὴ θεωρία του ἐπικαλεῖται τοὺς ἐκ γενετῆς κωφοὺς καὶ ὄχι ἐκείνους, ποὺ προσεβλήθησαν ἀπὸ τὴν κώφωση μετὰ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ ἐνάρθρου λόγου. Ὁ Ἱπποκράτης θὰ εἶχεν ἀσφαλῶς παρατηρήσει ὅτι ἐκεῖνοι ποὺ προσεβλήθησαν ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπὸ τὴν κώφωση ὁμιλοῦν, ἐνῶ ἀντίθετα οἱ ἐκ γενετῆς κωφοὶ δὲν ὁμιλοῦν. Αὐτὸ βέβαια θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ τὸν ὁδηγήσει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ κώφωση δὲν ἔχει καμμιὰ σχέση μὲ τὸν γλωσσοφωνητικὸ μηχανισμὸ καὶ ἀλλοῦ ἑπομένως, ὅπως εἴπαμε καὶ προηγουμένως, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναζητήσει τὴν ἑρμηνεία τοῦ φαινομένου. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνατομία δὲν ἦταν προηγμένη, ὅπως εἴπαμε, καὶ ὁ Ἱπποκράτης δὲν ἐνέκυψε ἐπισταμένα στὸ πρόβλημα αὐτό, ὥστε νὰ συλλάβει τὴν πραγματικὴ λύση του.

Τὶς ἀντιλήψεις αὐτὲς γιὰ τὴν κωφαλαλία τοῦ Ἱπποκράτη, τὶς ἀνέπτυξε ἀκόμη περισσότερο καὶ τὶς ἀνέτρεψε, ὡς ἕνα σημεῖο τοὐλάχιστον, ὁ Ἀριστοτέλης. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν εἶχε βέβαια περισσότερες ἀνατομικὲς γνώσεις ἀπὸ τὸν Ἱπποκράτη, ἀλλὰ ἡ παράλληλη ἐμφάνιση τῆς κωφώσεως καὶ τῆς ἀλαλίας ὡδήγησε τὸν μεγάλο Σταγειρίτη φιλόσοφο στὴν ἀντίληψη ὅτι ὁπωσδήποτε θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχει κάποια σχέση ἀνάμεσα στὶς δυὸ αὐτὲς ἀναπηρίες. Δὲν προχώρησε ὅμως πιὸ πέρα κ' ἔτσι δὲν κατώρθωσε νὰ συλλάβει τὴν πραγματικὴ φύση τῆς κωφαλαλίας, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἀλαλία εἶναι ψυχολογικὴ συνέπεια τῆς κωφώσεως. Ἔτσι, ἀφοῦ βρέθηκε σὲ ἀδιέξοδο, ἐξέθεσε στὸ βιβλίο του «περὶ αἰσθήσεως» τὴν ἄποψη ὅτι ἡ σχέση κωφώσεως καὶ ἀλαλίας ἔχει ὀργανικὴ καταγωγή, ὅτι δηλαδὴ τὰ γλωσσοφωνητικὰ ὄργανα συνάπτονται μ' ἕνα πλέγμα νευρικῶν ἰνῶν κατὰ τέτοιο τρόπο μὲ τὰ ὄργανα τῆς ἀκοῆς, ὥστε ἡ βλάβη τῶν μὲν νὰ συνεπιφέρει ἀναπόφευκτα καὶ τὴν προσβολὴ τῶν ἄλλων (1).

Οἱ Ἱπποκρατικὲς αὐτὲς θέσεις καὶ σὲ συνέχεια οἱ Ἀριστοτελικὲς διατήρησαν τὸ κῦρος τους καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα αἰῶνες καὶ μονάχα κατὰ τὴν αὐγὴ τῶν νεω-

1. Περισσότερα : Βασ. Ι. Λαζανᾶ : «Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ ἀγωγὴ τῶν Κωφαλάλων» (Παιδεία καὶ Ζωὴ — τεῦχος 78 — 1959).

τέρων χρόνων, χάρη στὶς προόδους τῆς Ἰατρικῆς (ἰδιαίτερα τῆς Ἀνατομίας) καὶ τῆς Ψυχολογίας, ἀνατράπηκαν ὁριστικά. Ἀκριβῶς ἡ ἀνατροπὴ τῶν Ἱπποκρατικῶν καὶ Ἀριστοτελικῶν θέσεων καὶ ἡ ὀρθὴ ἑρμηνεία τοῦ φαινομένου τῆς κωφαλαλίας ὡδήγησε στὴν ἀνακάλυψη τῆς «προφορικῆς μεθόδου» ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὴν πλέον κατάλληλη καὶ ἀποδοτικὴ μέθοδο γιὰ τὴν ἀγωγὴ τῶν κωφαλάλων.

III. Σημειώνουμε τὴν παρουσία τῶν κωφαλάλων καὶ σὲ ὡρισμένα χωρία τῶν Πλατωνικῶν διαλόγων. Ἔτσι στὸν «Θεαίτητο» καὶ στὸν «Κρατύλο» ἀναφέρονται οἱ φράσεις «κωφοὶ ἐκ γενετῆς», «ἐνεοὶ» κ.τ.λ. Θὰ ἦταν ἐνδιαφέρον λοιπὸν νὰ παρακολουθήσουμε τὶς ἀντιλήψεις καὶ τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου ἀναφορικὰ μὲ τοὺς κωφαλάλους καὶ τὴν κωφαλαλία, ὅπως τοὐλάχιστον προκύπτουν ἀπ' τὰ ἐλάχιστα αὐτὰ ἀποσπάσματα, ποὺ εἶναι ἐγκατεσπαρμένα στὸ ἔργο του. Πάντως ἂς μὴ λησμονοῦμε ὅτι ὁ Πλάτων, παροδικὰ καὶ παρεμπιπτόντως μόνο, ἀσχολεῖται μὲ τὰ θέματα αὐτά.

Ὅπως εἶναι γνωστό, στὸν «Θεαίτητο» διαλέγονται ὁ Σωκράτης, ὁ Θεαίτητος καὶ ὁ Θεόδωρος σχετικὰ μὲ τὸ δρόμο ποὺ πρέπει νὰ ἀκολουθήσει ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ φτάσει ὡς τὴν πλήρη καὶ τελεία γνώση, ὡς τὴν «θέαση» τῆς ἀληθείας. Σ' ἕνα σημεῖο τοῦ διαλόγου (206 d e) ἔρχονται στὸ προσκήνιο καὶ οἱ κωφάλαλοι. Ἀπὸ τὴ μετάφραση τοῦ Β. Ν. Τατάκη μεταφέρουμε αὐτούσιο τὸ σχετικὸ χωρίο: «ΣΩ. Ἐμπρὸς λοιπόν· σὰν τί ἄραγε θέλει νὰ μᾶς κάνη νὰ ἐννοήσουμε μὲ τὸ λόγο; τὴ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς, νομίζω, σημασίες του ἐννοεῖ. ΘΕΑΙ. Ποιές εἶναι αὐτές; ΣΩ. Ἡ πρώτη σημασία τοῦ λόγου θὰ ἦταν ὅτι φανερώνει τὴ δική του τὴ σκέψη μὲ τὴ φωνὴ χρησιμοποιώντας ρήματα καὶ ὀνόματα· σὰν σὲ κάτοπτρο ἢ σὲ νερὸ ἀποτυπώνει τὴ γνώμη του στὴ φωνὴ ποὺ τρέχει ἀπὸ τὸ στόμα. Ἢ δὲν νομίζεις πὼς αὐτὸ τὸ πρᾶγμα εἶναι λόγος; ΘΕΑΙ. Βέβαια καὶ νομίζω. Τοὐλάχιστο ἐκεῖνος ποὺ κάνει αὐτὸ λέμε ὅτι «λέγει». ΣΩ. Αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ὅμως καθένας εἶναι ἱκανὸς νὰ τὸ κάμη, ἄλλος πιὸ γρήγορα ἄλλος πιὸ ἀργά, νὰ λέγη ποιά γνώμη ἔχει βέβαια γιὰ κάθε τι· ὅποιος βέβαια δὲν εἶναι βουβὸς ἢ κουφὸς ἐκ γενετῆς. Ἔτσι, ὅσοι ἔχουν κάποια σωστὴ γνώμη, εἶναι φανερὸ πὼς τὴν ἔχουν μὲ λόγο· ἡ ὀρθὴ λοιπὸν γνώμη χωριστὰ ἀπὸ τὴ γνώση δὲν θὰ ὑπάρχη πουθενά. ΘΕΑΙ. Ἀλήθεια».

Ἀπ' τὸ χωρίο αὐτὸ προκύπτει τὸ ἑξῆς: Ὁ φιλόσοφος εἶχε παρατηρήσει ἀσφαλῶς ὅτι οἱ ἐκ γενετῆς κωφοὶ δὲν ὁμιλοῦν. Γιατί ὅμως ἡ κατηγορία αὐτὴ τῶν ἐκ γενετῆς κωφῶν δὲν ὁμιλεῖ, ἐνῶ οἱ ἄλλοι κωφοὶ (κατ' ἀντιδιαστολή), ἐκεῖνοι δηλαδὴ ποὺ προσεβλήθησαν ἀπὸ κώφωση μετὰ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ ἐνάρθρου λόγου, ὁμιλοῦν, στὸ σημεῖο αὐτὸ τίποτε τὸ διαφωτιστικὸ δὲν παρέχει τὸ ἀπόσπασμα. Οὔτε καὶ ἦταν δυνατὸν ἄλλωστε, ἀφοῦ τὸ θέμα τοῦ χωρίου εἶναι ἄλλο καὶ οἱ κωφοὶ συμπτωματικὰ ἀναφέρονται μόνο. Πάντως ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Θεαιτήτου μποροῦμε νὰ βγάλουμε ἀβίαστα τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Πλάτων γνωρίζει ὅτι ὑπάρχει κάποια σχέση ἀνάμεσα στὴν κώφωση καὶ τὴν ἀλαλία, χωρὶς βέβαια νὰ καθορίζεται καὶ ἡ μορφὴ τῆς σχέσεως αὐτῆς. Ἂν δηλαδὴ ἡ σχέση αὐτὴ εἶναι ὀργανικῆς μορφῆς (εἶναι ἡ Ἀριστοτελικὴ ἄποψη), ἂν οἱ κωφοὶ ἐκ γενετῆς δὲν διαθέτουν ἄρτια γλωσσοφωνητικὰ ὄργανα (εἶναι ἡ ἄποψη τοῦ Ἱπποκράτη) ἢ ἂν τέλος ἡ ἀλαλία εἶναι ἁπλῶς ψυχολογικὴ συνέπεια τῆς κωφώσεως (εἶναι ἡ σωστὴ ἑρμηνεία τοῦ φαινομένου).

Ἕνα ἄλλο ἀπόσπασμα, ἀρκετὰ ἐνδιαφέρον, ὑπάρχει καὶ στὸν «Κρατύλο». Ὅπως εἶναι γνωστό, στὸν Πλατωνικὸ αὐτὸ διάλογο διαλέγονται ὁ Σωκράτης, ὁ Ἑρμογένης καὶ ὁ Κρατύλος γύρω ἀπ' τὸ θέμα: Ἡ ἀντιστοιχία τῶν λέξεων πρὸς τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου εἶναι «φυσικὴ» ἢ «συμβατική». Ἀπὸ τὴ φύση δηλαδὴ ἔχει δοθεῖ ὥστε σὲ κάθε ἀντικείμενο νὰ ἀντιστοιχεῖ καὶ ἡ κατάλληλη λέξη, μιὰ λέξη μὲ καθολικὴ ἰσχὺ καὶ γιὰ τοὺς Ἕλληνες καὶ γιὰ τοὺς βαρβάρους, ἢ «κατὰ συνθήκην» οἱ κάτοικοι μιᾶς ὡρισμένης γεωγραφικῆς περιοχῆς ἔχουν καθιερώσει τὴν ἀντιστοιχία αὐτή. Σ' ἕνα σημεῖο τοῦ διαλόγου συμφωνοῦν οἱ διαλεγόμενοι ὅτι ἡ λέξη

εἶναι ἡ ἀπεικονιστικὴ ἀπόδοση τοῦ ἀντικειμένου. Ἀκριβῶς στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑπάρχει τὸ σημαντικὸ γιὰ τὸ θέμα μας ἀπόσπασμα:

«ΣΩ. Εἰ φωνὴν μὴ εἴχομεν μηδὲ γλῶτταν, ἐβουλόμεθα δὲ δηλοῦν ἀλλήλοις τὰ πράγματα, ἆρ' οὐκ ἄν, ὥσπερ νῦν οἱ ἐνεοί, ἐπεχειροῦμεν ἂν σημαίνειν ταῖς χερσὶν καὶ κεφαλῇ καὶ τῷ ἄλλῳ σώματι; Εἰ μέν γ', οἶμαι, τὸ ἄνω καὶ τὸ κοῦφον ἐβουλόμεθα δηλοῦν, ᾤρομεν ἂν πρὸς τὸν οὐρανὸν τὴν χεῖρα μιμούμενοι αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ πράγματος· εἰ δὲ τὰ κάτω καὶ τὰ βαρέα πρὸς τὴν γῆν καὶ εἰ ἵππον θέοντα ἤ τι ἄλλο τῶν ζῴων ἐβουλόμεθα δηλοῦν, οἶσθ' ὅτι ὡς ὁμοιότατ' ἂν τὰ ἡμέτερα αὐτῶν σώματά καὶ σχήματα ἐκείνοις» (1).

Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ εἶναι πολὺ σημαντικό, γιατὶ ἀποτελεῖ τὴν πρώτη γραπτὴ μαρτυρία γιὰ τὴ χρησιμοποίηση τῆς μιμικῆς γλώσσας, ὡς μέσου ἐπικοινωνίας, ἀπὸ τοὺς κωφαλάλους. Πραγματικὰ οἱ κωφάλαλοι ἀνέκαθεν χρησιμοποιούσανε τὴ μιμικὴ γλῶσσα σὰν ἕνα προσφυὲς ἐκφραστικὸ μέσον γιὰ νὰ ἐπιτυγχάνουν τὴν ἐπικοινωνία τόσο μὲ τοὺς ὁμοιοπαθεῖς των, ὅσο καὶ μὲ τὰ αἰσθητηριακῶς ὁμαλὰ ἄτομα. Εἶναι ἕνα γεγονὸς ἀναμφισβήτητο, ποὺ πιστοποιεῖται ἀπὸ πλῆθος νεώτερες ἱστορικὲς ἔρευνες καὶ ἐπαληθεύεται κυρίως ἀπὸ τὴν ἀναστροφὴ μὲ τὸν κόσμο τῶν κωφαλάλων. Ἀκόμη ἡ μιμικὴ γλῶσσα θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ὡς πηγαῖο καὶ αὐθόρμητο ἐκφραστικὸ ὄργανο, ἀφοῦ κ' ἐμεῖς σ' αὐτὸ θὰ καταφεύγαμε ἄν, καθὼς λέει ὁ Σωκράτης-Πλάτων, δὲν διαθέταμε «φωνὴν καὶ γλῶτταν». Καὶ ἡ ἀντίληψη αὐτὴ τοῦ φιλοσόφου εἶναι ἀκριβής. Ἐπαληθεύεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ κωφάλαλοι καὶ ὅταν ἀκόμη ἐκπαιδευθοῦν μὲ τὰ σύγχρονα μέσα τῆς εἰδικῆς ἀγωγῆς, κι' ὅταν ἀκόμη κατακτήσουν ἕνα, στοιχειῶδες ἔστω, γλωσσικὸ ὄργανο, ἐν τούτοις μὲ τὴν πρώτη εὐκαιρία σπεύδουν καὶ ἐγκαταλείπουν τὸ ὄργανο αὐτό, τὸ ἀπορρίπτουν σὰν ἕνα ἐπίσημο ἐνοχλητικὸ ἔνδυμα καὶ προσφεύγουν ἐντελῶς αὐθόρμητα καὶ πάλι στὴν μιμική.

Ἀκριβῶς μάλιστα λόγῳ τῆς αὐθορμητικότητας καὶ τοῦ πηγαίου χαρακτῆρα τῆς μιμικῆς γλώσσας δὲν ἐδίστασε ὁ W. Frost, ἕνας ἀπὸ τοὺς πλέον διακεκριμένους εἰδικοὺς παιδαγωγούς, νὰ ἀνακηρύξει τὴν μιμικὴ ὡς «τὴ μητρικὴ γλῶσσα τῶν κωφαλάλων» (2), ὁ δὲ Ed. Spranger νὰ πεῖ: «ἡ γλῶσσα ποὺ προσιδιάζει στοὺς κωφαλάλους εἶναι ἡ μιμική, ποὺ ποτὲ δὲν μποροῦν νὰ τὴν ἀπαρνηθοῦν, γιατὶ εἶναι τὸ φυσικὸ ἐκφραστικό τους ὄργανο» (3).

Ἀκόμα στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ καθορίζεται καὶ τὸ ἐκφραστικὸ ὑλικὸ τῆς μιμικῆς γλώσσας. Εἶναι κατὰ βάσιν τὸ «εἰκονιστικὸ νεῦμα», γιατὶ μονάχα αὐτὸ ἀποδίδει τὴν «φύσιν τοῦ πράγματος», μπορεῖ δηλαδὴ νὰ δηλώσει καὶ νὰ σημάνει ἐπακριβῶς, ὡς ἕνα σημεῖο βέβαιο, τὸ ἀντικείμενο τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Τὴ σημασία τοῦ «εἰκονιστικοῦ νεύματος» ἐτόνισε καὶ ἐπεσήμανε ἀργότερα ὁ Wundt, ὁ ὁποῖος στὸ ἔργο του «Völkerpsychologie» ἀναγορεύει τὸ νεῦμα αὐτὸ ὡς τὸ βασικὸ ἐκφραστικὸ ὑλικὸ τῆς μιμικῆς γλώσσας, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ ἄλλα νεύματα, ὅπως τὸ συμβολικὸ καὶ τὸ συμβατικὸ κ.ἄ., τὰ ὁποῖα εἶναι ἁπλῶς ἐπικουρικὰ καὶ στὰ ὁποῖα καταφεύγει ἡ μιμική, ὅταν βρίσκεται σὲ ἀδιέξοδο, ὅταν συγκεκριμένα βρίσκεται σὲ ἀδυναμία νὰ διατυπώνει ἔννοιες μὲ ἀφηρημένο περιεχόμενο.

Τέλος τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ τοῦ «Κρατύλου» εἶναι σημαντικὸ καὶ ἀπὸ ἄλλη πλευρά. Νομίζουμε συγκεκριμένα ὅτι στὸ κείμενο γίνεται μιὰ νύξη σχετικὰ μὲ τὴ σημασία τῆς μιμικῆς γλώσσας στὴν ἐκκόλαψη, ἀνάπτυξη καὶ διαμόρφωση τοῦ ἐνάρθρου λόγου, ἐφ' ὅσον βέβαια θεωρήσουμε, ὡς δεδομένο, ὅτι ἡ γλῶσσα ὑπάρχει «θέσει»

---

1. Πλάτωνος: Κρατύλος. Ἔκδοσις Teubner—Λειψία, MDCCCXCI, σελ. 235.
2. Ἀναφέρεται στὴ μελέτη: Die Eigenart der Taubstummenpredigt von Stoevesand, Berlin 1951.
3. Στὴ μελέτη του: Neuere Psychologie und Taubstummen-pädagogik (Blätter für Taubstummenbildung, τόμος 32, σ. 28).

καὶ ὄχι «φύσει». Ἀλλὰ ἂς ἔλθουμε στὸ κείμενο. Σὲ μιὰ στιγμὴ λέει ὁ Σωκράτης-Πλάτων : «Εἰ φωνὴν μὴ εἴχομεν, ἐβουλόμεθα δὲ δηλοῦν ἀλλήλοις τὰ πράγματα, ἆρ' οὐκ ἄν, ὥσπερ νῦν οἱ ἐνεοί, ἐπεχειροῦμεν ἂν σημαίνειν ταῖς χερσὶν καὶ κεφαλῇ καὶ τῷ ἄλλῳ σώματι ;» Ἀλλὰ καὶ οἱ πρωτόγονοι ἄνθρωποι δὲν βρέθηκαν στὴν ἀνάλογη θέση ; Δὲν θὰ ἦταν λοιπὸν ὑποχρεωμένοι νὰ προσφύγουν κι' αὐτοὶ στὴ μιμικὴ γλῶσσα, στὸ εἰκονικὸ αὐτὸ ἐκφραστικὸ ὄργανο, γιὰ νὰ διατυπώσουν τὰ συναισθήματα καὶ τὶς ἰδέες τους ; Νομίζουμε λοιπὸν ὅτι δὲν συνθλίβουμε τὸ νόημα τοῦ κειμένου ἂν ἀποδώσουμε στὸν Πλάτωνα τὴν ἄποψη ὅτι θεωρεῖ τὴ μιμικὴ γλῶσσα ὡς τὸν πρῶτο πυρῆνα γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀναπτύχθηκε καὶ διαμορφώθηκε ἡ ἔναρθρη γλῶσσα, ὡς τὴν προμορφὴ τοῦ ἐνάρθρου λόγου, μὲ τὴν ἐπιφύλαξη πάντοτε ὅτι ἡ γλῶσσα ὑπάρχει «θέσει» καὶ ὄχι «φύσει». Τὴν ἄποψη αὐτὴ ὑποστήριξαν κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους πολλοὶ φιλόσοφοι καὶ γλωσσολόγοι, ὅπως ὁ Klages, ὁ Wundt, ὁ Fichte κ.ἄ.

Ὅπως εἴπαμε καὶ προεισαγωγικά, ὁ Πλάτων παροδικὰ καὶ ἁπλῶς συμπτωματικὰ θίγει τὸ θέμα τῶν κωφαλάλων. Πάντως ἀπὸ τὸ «πνεῦμα» τῶν περικοπῶν, ποὺ περιλαμβάνονται στὸν «Θεαίτητο» καὶ στὸν «Κρατύλο», ἀβίαστα νομίζουμε ὅτι προκύπτουν τὰ συμπεράσματα ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω καὶ ποὺ καθορίζουν τὶς ἀπόψεις τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου ἀπέναντι σὲ ὡρισμένα θέματα ποὺ συνδέονται ἄμεσα μὲ τὸ γενικώτερο πρόβλημα τῶν κωφαλάλων. Ἴσως ὁ Πλάτων νὰ μὴν εἶχε «κατὰ νοῦν» τὶς ἀπόψεις αὐτές, ἀπορρέουν ὅμως μὲ ἁπλοὺς συλλογισμοὺς ἀπὸ τὰ κείμενά του καὶ θὰ ἦταν δίκαιο νὰ προσγραφοῦν στὸ ἐνεργητικὸ τοῦ μεγάλου φιλοσόφου.

ΒΑΣ. Ι. ΛΑΖΑΝΑΣ

Η ΕΜΠΕΙΡΙΑ

«Was ich nicht weiss, macht mich nicht heiss».
«Ὅτι δὲν γνωρίζω, δὲν μὲ θερμαίνει».

Γερμανικὴ Παροιμία

I. Ἔννοια τῆς ἐμπειρίας

Ἂν ἀλλάξωμε τὴν τάξη τῆς παραπάνω γερμανικῆς παροιμίας καὶ συνάμα τὴν ἀποδώσωμε καταφατικά, τότε ἔχομε : « ὅ,τι μὲ θερμαίνει, τὸ γνωρίζω ». Χαρακτηριστικὸ ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως εἶναι ἡ γραμματικὴ μορφὴ τῶν δύο ρημάτων « γνωρίζω » καὶ « θερμαίνει ». Τὸ ἕνα στὸ πρῶτο πρόσωπο καὶ τὸ ἄλλο στὸ τρίτο, ἀποδίδουν θαυμάσια τὰ στοιχεῖα — μέρη — τὰ ὁποῖα συμβάλλουν στὴ δομὴ μιᾶς ἐμπειρικῆς πραγματώσεως : τὸ ὑποκείμενο (ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὸ ρῆμα γνωρίζω), καὶ τὸ ἀντικείμενο (ποὺ ἐκφράζεται πάλι μὲ τὸ ρῆμα θερμαίνει). Ἔτσι λοιπὸν προχωροῦμε στὴ δήλωση πὼς ἡ σχέση ὑποκειμένου – ἀντικειμένου εἶναι τὸ θεμελιῶδες δομικὸ πρότυπο γιὰ κάθε ἐμπειρία. Γεγονὸς εἶναι βέβαια ὅτι ἡ καθαρότητα καὶ διάκριση τῶν δύο παραπάνω μερῶν δὲν εἶναι πάντοτε πασιφανὴς καὶ εὔκολη. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀγωνιώδης ἔκκληση τοῦ Καρτέσιου γιὰ καθαρότητα καὶ εὐκρίνεια. Ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅμως τοῦτο καὶ πέρα, στὴ συζήτησή μας, πρέπει κοντὰ στὴ γραμματικὴ μορφὴ τῶν δύο ρημάτων νὰ ἔχωμε καὶ τὸ ἐννοιολογικό τους περιεχόμενο. Ὁπότε καὶ μποροῦμε νὰ προχωρήσωμε, μὲ ὅλα τὰ νόμιμα δικαιώματα, στὴν ἀντικατάσταση τῶν ὅρων ὑποκείμενο-ἀντικείμενο μὲ τοὺς γνωρίζων-γνωριζόμενον. Γιατὶ στὶς ἀνώτερες μορφὲς τῆς ἐμπειρίας, ποὺ χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἀφηρημένες καταστάσεις, οἱ ὅροι ὑποκείμενο–ἀντικείμενο παύουν νὰ μᾶς ὑπηρετοῦν λόγῳ τοῦ συγκεκριμένου χαρακτῆρος των. Θὰ μπορούσαμε βέβαια νὰ χρησιμοποιήσωμε καὶ τὶς ἐκφράσεις : Ἐρεθίζων - Δέκτης. Ἀλλὰ τότε αὐτόματα ἀποδίδομε στὸ ὑποκείμενο μιὰ κατάσταση παθητικότητας, ποὺ στὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρχει.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πολὺ διαφωτίζει ἡ σημασία τοῦ ρήματος « θερμαίνει ». Ὅπως στὴ Φυσικὴ ἡ θερμότης ὁρίζεται ὡς « μορφὴ κινήσεως », ἔτσι καὶ στὴν περίπτωση τῆς ἐμπειρίας τὸ ὑποκείμενο-γνωρίζω-δέκτης βρίσκεται σὲ κατάσταση κινήσεως (ἐσωτερικῆς), ἀλλαγῆς, νέας ἰσορροπίας, ποὺ ἀκολουθεῖ τὴν ἀνακατάταξη τῆς συναισθηματικῆς, γνωσιολογικῆς καὶ γενικώτερα ψυχολογικῆς ὑφῆς τοῦ ἀτόμου ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ ἀντικειμένου – γνωριζομένου – ἐρεθίζοντος. Ἐμπειρία δηλ. θὰ μποροῦσε νὰ ὁρισθῆ ἡ « ἀλληλεπίδραση ἑνὸς ἀτόμου ἢ ὄντος μὲ τὸ περιβάλλον του ». Ἀλλὰ ἡ ἀλληλεπίδραση - ἐμπειρία αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ εἶναι τέτοια, ὥστε νὰ μεταμορφώνη αὐτὸν ποὺ τὴ ζῆ. Χαρακτηριστικὸ στὴν περίπτωσή μας εἶναι ὅ,τι ἀποκαλεῖ ὁ καθηγητὴς Bartlett « ἀφομοίωση ». Τὸ νέο δηλ. ἀφομοιώνεται μὲ τὸ παλαιὸ κατὰ τέτοιο τρόπο, ποὺ τὸ ἄτομο Χ δὲν εἶναι πιὰ α β γ σὺν δ — τὴ νέα ἐμπειρία — ἀλλὰ ὅλ' αὐτὰ καὶ κάτι ἄλλο : α' β' γ' + δ'. Γίνεται δηλ. ὄχι προσθετικὴ αὔξηση, ἀλλὰ μιὰ γενικὴ διαφοροποίηση τοῦ ὅλου, μιὰ μετακίνηση τοῦ κέντρου βάρους, τῆς ἰσορροπίας. Ἀλλ' ἤδη βρισκόμαστε στὸ σημεῖο ποὺ πρέπει νὰ παραθέσωμε τὴ νέα τολμηρὴ ἀντίληψη περὶ μαθήσεως. « Μάθηση εἶναι ἀλλαγὴ στὴ συμπεριφορὰ συσχετιζομένη μὲ τὴν ἐμπειρία»(1). Καὶ τώρα, μιὰ ἐπαναφορὰ στὴ μνήμη μας τῆς ἀνωτέρω παροιμίας μᾶς ὁδηγεῖ στὴν καλύτερη κατανόησή της : « Ὅ,τι γνωρίζω, μὲ θερμαίνει ».

II. Κοινὴ Ἐμπειρία

Ὕστερα ἀπὸ τὰ παραπάνω ἴσως δημιουργηθῆ σὲ μερικοὺς ἡ ἐντύπωση ὅτι ἡ ἐμπειρία εἶναι μιὰ καθαρὰ ἀτομικὴ ὑπόθεση, κάτι συνεπῶς ποὺ τοῦ λείπει τὸ κοινὸ ἔδαφος ἢ ὁ παρανομαστής — μὲ ἀριθμητὲς ἕνα σωρὸ ἀνόμοια ἄτομα — καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀπρόσφορο γιὰ κοινὴ συμμετοχὴ ἀπὸ ἕνα ἀριθμὸ προσώπων. Στὴν πραγματικότητα τέτοιες ἀπόψεις ἔχουν διατυπωθῆ καὶ ὑποστηριχθῆ ἀπὸ μερικοὺς ἀνθρώπους τῆς σκέψεως. Μιὰ βαθύτερη ὅμως ἐξέταση τῆς προσπαθείας τους νὰ πείσουν ὅτι δὲν ὑπάρχει κοινὴ ἐμπειρία διαψεύδει τὴν ἄποψή τους καὶ ἐνισχύει τὴν ἀντίθετη πεποίθηση. Τὸ γεγονὸς καὶ μόνον ὅτι προσπαθοῦν νὰ ἀποδείξουν πὼς ἡ φύση μιᾶς ἔννοιας — ἐμπειρίας — εἶναι διαφορετική, ἀποδεικνύει πὼς ἤδη προϋπάρχει ἕνα ἀρκετὰ μεγάλο ποσὸ κατανοήσεως καὶ συνεννοήσεως, καὶ ἑπομένως κοινῆς συμμετοχῆς των στὴν παραπάνω κατάσταση. Ἀλλὰ καὶ κάτι ἄλλο : οἱ λέξεις ποὺ χρησιμοποιοῦν στὴ γραπτὴ καὶ προφορικὴ συζήτησή τους, θὰ ἦταν κενὲς καὶ συνεπῶς ἄχρηστες, ἂν ἡ καθεμιά τους δὲν μετεβίβαζε ἕνα ὡρισμένο ποσὸ ἐμπειρίας, ποὺ κατὰ τὸ μεγαλύτερό της μέρος εἶναι κοινὴ σὲ ὅλους τοὺς συζητητές. Γιατὶ διαφορετικὰ δὲν θὰ εἶχαν κανένα σημασιολογικὸ περιεχόμενο, γιὰ τὴ μιὰ τουλάχιστο μερίδα τῶν συζητητῶν. Ἡ γλώσσα δηλ. καὶ οἱ ἰδέες ποὺ μὲ τὴ βοήθειά της ἐκφράζονται, κατὰ τὸ μεγαλύτερό τους μέρος, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἕνα προϊὸν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ πολιτιστικοῦ του περιβάλλοντος. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ πορεία τοῦ ἀτόμου ποὺ ὁδηγεῖ στὴ δημιουργία τοῦ « ἐγώ », εἶναι μιὰ κοινωνικὴ πορεία ποὺ ἀπαιτεῖ νὰ ἔλθη τὸ ἄτομο σ' ἐπαφή, σύγκρουση πολλὲς φορές, μίμηση ἢ καὶ ἄρνηση ἀλλῶν « ἐγώ », γιὰ νὰ φθάση στὴν ὁλοκλήρωσή του. Χαρακτηριστικὲς εἶναι οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Piaget ὡς πρὸς τὴ φύση τῆς σκέψεως : Σκέψη εἶναι ἐσωτερικοποιημένη πράξη. Ἡ ἐσωτερικοποίηση ὅμως αὐτὴ ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴ συνεχῆ ἀλληλεπίδραση τοῦ νεαροῦ ἀτόμου μὲ τοὺς συνομηλίκους καὶ μεγαλυτέρους του. Χωρὶς αὐτὴ τὴν ἀλληλεπίδραση ἴσως ποτὲ δὲν θὰ ἔφθανε στὸ ἀνωτέρω σημεῖο. Ἔτσι λοιπὸν χαρακτηριστικὸ ἀπότοκο τῆς πορείας γιὰ δημιουργία τοῦ ἀτομικοῦ « ἐγὼ » πρέπει νὰ εἶναι : ἕνα πρόσωπο ἱκανὸ νὰ σκέπτεται γιὰ τὸν ἑαυτό του μὲ βάση ὅ,τι γνωρίζει ἀπὸ τοὺς ἄλλους, καὶ νὰ σκέπτεται γιὰ τοὺς ἄλλους μὲ βάση ὅ,τι γνωρίζει ἀπὸ τὸν

1. Leaving and instruction, Chicago 1950.

ἑαυτό του. Νἄχῃ δηλ. τὴν ἱκανότητα νὰ μπαίνῃ « κάτω ἀπὸ τὸ δέρμα » ἄλλων ἀτόμων κ' ἔτσι νὰ ζῇ τὶς καταστάσεις τους.

III. Μεταβίβαση ἐμπειρίας

Σὲ συσχέτιση μὲ τὸ ὑποκείμενο ἡ ἐμπειρία μπορεῖ νὰ χωριστῇ σὲ δύο μέρη : α) τὴν ἄμεση ἢ προσωπικὴ καὶ β) τὴν ἔμμεση. Καὶ ἐρωτᾶται τώρα. Εἶναι δυνατὴ — καὶ σὲ ποιό βαθμὸ — ἡ μεταβίβαση μιᾶς προσωπικῆς ἐμπειρίας σὲ ἕνα δεύτερο ἄτομο ; Κλασσικὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ πονόδοντου· ἂς τὸ χρησιμοποιήσωμε λοιπὸν κ' ἐμεῖς. Μποροῦμε δηλ. νὰ μεταβιβάσωμε ὁλοκληρωτικὰ τὴν κατάσταση ποὺ μᾶς γεννᾶ ὁ πονόδοντος, σ' ἕνα ἄτομο ποὺ δὲν τὸν ἐδοκίμασε ποτὲ στὴ ζωή του ; Μιὰ ἀπάντηση σὲ ἀρνητικὴ ἢ θετικὴ μορφὴ εἶναι ἐσφαλμένη. Νομίζω ὅτι πιὸ φρόνιμο εἶναι νὰ ἀπαντήσωμε ναί, ἀλλὰ ὑπὸ ὅρους. Δηλ. σὲ ὡρισμένο βαθμὸ καὶ μὲ βάση ἄλλες παρόμοιες προσωπικὲς ἐμπειρίες. Ἀλλὰ ἂς χρησιμοποιήσωμε ἕνα ἄλλο περισσότερο σχολικὸ παράδειγμα. Σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὲς τῆς νεώτερης Ψυχολογίας καὶ Διδακτικῆς, ἀπαραίτητο στοιχεῖο γιὰ τὴ διδασκαλία καὶ κατανόηση ἑνὸς ποιήματος εἶναι ἡ δημιουργία στοὺς μαθητὲς ψυχολογικῆς καταστάσεως — ἐμπειρίας — παρόμοιας μὲ ἐκείνη ποὺ κατεῖχε τὸν ποιητή, ὅταν ἐδημιουργοῦσε τὸ ποίημά του. Προσφέρεται ὅμως ἡ καλλιτεχνικὴ δημιουργία, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της, σὲ μιὰ τέτοια προσπάθεια ; Ὁ Stefan Zweig ἀπαντᾶ στὸ ἐρώτημά μας μέσα στὸ βιβλίο του « Ἡ καλλιτεχνικὴ δημιουργία» : «Μποροῦμε — λέγει — νὰ εἴμαστε μάρτυρες τοῦ θαύματος τῆς δημιουργίας ἑνὸς λογοτεχνικοῦ ἔργου ; Ὄχι ! ἡ σύλληψη ἑνὸς ἀριστουργήματος εἶναι κάτι ἐντελῶς ἐσωτερικό. Μένει σὲ κάθε περίπτωση ὑποκειμενική, κυκλωμένη ἀπὸ μυστήριο, ὅσο καὶ ὁ σχηματισμὸς τοῦ κόσμου μας. Ἐπειδὴ δὲν μᾶς εἶναι βολετὸ νὰ ζήσωμε μὲ τὸν καλλιτέχνη τὴ στιγμὴ τῆς δημιουργίας του, δοκιμάζομε νὰ ζήσωμε ὕστερ' ἀπ' αὐτόν ».

Ἂν τώρα προσπαθήσωμε νὰ ἀποδώσωμε τὸ τελευταῖο μέρος « δοκιμάζομε νὰ ζήσωμε ὕστερ' ἀπ' αὐτὸν » σὲ μιὰ γλώσσα περισσότερο παιδαγωγική, τοῦτο θὰ μποροῦσε νὰ ἐκφρασθῇ ἔτσι : Εἶναι δυνατὸν νὰ δημιουργήσωμε μιὰ παρόμοια κατάσταση — μέχρις ἑνὸς σημείου — στηριζόμενοι ἀπάνω σὲ συναφεῖς προσωπικὲς ἐμπειρίες τῶν μαθητῶν· ὅταν δηλ. ὁ μαθητής μας βόσκοντας τὰ πρόβατά του θέλησε νὰ τραγουδήσῃ τὴ δική του μαντινάδα, ὅταν βαδίζοντας κάπου προσπάθησε νὰ σφυρίξῃ δικούς του τόνους, ὅταν τέλος πεθύμησε νὰ ἐκφρασθῇ μὲ τὴν ἔκθεση, τὸ ζωγράφισμα, τὸ παιγνίδι, τὶς ἄτακτες χορευτικὲς κινήσεις. Αὐτὲς εἶναι οἱ ἄμεσες ἐμπειρικές του καταστάσεις, ποὺ θὰ μᾶς χρησιμεύσουν σὰν βάση γιὰ τὴ διδασκαλία. Εἶναι δηλ. δυνατὴ ἡ μεταβίβαση μιᾶς ἔμμεσης ἐμπειρίας μόνο διὰ μέσου μιᾶς παρόμοιας προσωπικῆς ἐμπειρίας.

Στὸ σημεῖο ὅμως τοῦτο προβάλλει ἕνα ἄλλο ἐρώτημα, ποὺ δὲν πρέπει νὰ μείνῃ ἀναπάντητο. Μήπως οἱ διάφορες περίοδοι τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου — παιδικὴ, προεφηβική, ἐφηβική, ἐνηλίκου κ.λ.π. — συνοδεύονται ἀπὸ δυνατότητες βιώσεως ἐμπειριῶν ποὺ εἶναι, ὡς ἕνα βαθμό, μοναδικὲς γιὰ τὴν καθεμιὰ ἀπ' αὐτές ; Ὁπότε καὶ — ἂν ἡ παραπάνω ὑπόθεσή μας εἶναι σωστή — ἀκολουθεῖ αὐτόματα ἡ ἐρώτηση : Μέχρι ποίου σημείου εἶναι δυνατὴ ἡ βίωση ἐμπειριῶν προχωρημένων περιόδων ἀπὸ ἄτομα νεώτερης ἡλικίας ; Μπορεῖ δηλ. ὁ ἔφηβος νὰ ἐκτιμήσῃ καὶ νὰ κατανοήσῃ « λογικὰ » τὶς θυσίες τῶν γονέων του γιὰ νὰ τὸν μορφώσουν, τὶς συμβουλές τους γιὰ τὴ συμπεριφορά του, τὶς σχέσεις τους μὲ τὸ ἄλλο φῦλο καὶ γενικώτερα τὸν δικό τους τρόπο ἐνατενίσεως τῆς ζωῆς ; Ἢ μήπως τὸ κρητικὸ λεγόμενο « ἄλλος ὁ ἥλιος σου κι' ἄλλος ὁ δικός μου » ἐκφράζει μιὰν ἀμείλικτη πραγματικότητα ; Ὡς ἕνα σημεῖο, νομίζω, ναί. Κάθε ἡλικία ἔχει τὴ δική της λογική, τὸν ἰδιαίτερό της κώδηκα, τὴν ξεχωριστή της ἀντίληψη περὶ ζωῆς. Ὅσο συντομώτερα τὸ κατανοήσωμε αὐτὸ ἐμεῖς οἱ μεγαλύτεροι,

τόσο τὸ καλύτερο καὶ γιὰ μᾶς καὶ γιὰ τὰ παιδιά. Στὸ σημεῖο αὐτὸ τεράστια ἐξυπηρέτηση μᾶς προσφέρει μιὰ ἀναπόληση, καὶ ἐνδοσκόπηση συγχρόνως, τῆς προσωπικῆς μας ζωῆς. Πῶς θὰ θέλαμε ἐμεῖς, ἐὰν εἴμαστε στὴν Α ἢ Β ἡλικία, νὰ μᾶς φέρωνται οἱ γονεῖς, οἱ διδάσκαλοι καὶ γενικώτερα οἱ μεγαλύτεροί μας ; Κι' ἀνάλογα κατόπιν νὰ κανονίζωμε τὴ διαγωγή μας ἀπέναντι τῶν νεωτέρων. Γιὰ τὸν ἔφηβο εἰδικώτερα, δὲν ὑπάρχει τίποτε πιὸ ταπεινωτικὸ ἀπὸ τὴν παραγνώριση ἤ, πολλὲς φορές, καὶ τὴν ἐκμηδένιση τῆς προσωπικότητός του.

Ἀλλὰ καὶ ἕνα ἄλλο σημεῖο ποὺ ἔχει πολὺ παραβλεφθῇ, καὶ γιὰ τοῦτο γίνεται αἴτιο προστριβῶν καὶ παρεξηγήσεων μὲ τοὺς νεωτέρους, εἶναι ἡ διαφορὰ τῆς χρονικῆς ἀντιλήψεως (ἢ καλύτερα τῆς τοποθετήσεως μέσα στὸ χρόνο) τῶν ἐτῶν πρὸς τὴν ὡρίμανση, ἀπὸ τὴ χρονικὴ ἀντίληψη τῶν ὥριμων χρόνων. Γιὰ τὴν παιδική, προεφηβικὴ καὶ ἕνα μέρος τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας ἱ ε ρ ὸ ς χ ῶ ρ ο ς εἶναι τὸ π α ρ ό ν. Ἀραιὲς ματιὲς προοπτικῆς στὸ χρόνο ἀρχίζει νὰ ρίχνῃ ὁ ἔφηβος. Ἐνῶ ἀντίθετα ἐμεῖς οἱ ἐνήλικοι, παρὰ τὴν Εὐαγγελικὴ συμβουλή, πάντοτε ἀναφερόμεθα στὸ αὔριον. Κι' ὄχι μόνο τοῦτο. Ὅσο μεγαλύτερο τὸ βελῆνεκὲς τῆς ματιᾶς σου — ὡς ἐνηλίκου— τόσο περισσότερο εἶναι ἐξασφαλισμένη ἡ ἐπιτυχία σου. Τοῦτο βέβαια δὲν σημαίνει ὅτι θὰ ἀφήσωμε τὰ παιδιὰ νὰ μείνουν ἀνέγνοιαστα πουλιά — νὰ χαίρωνται τὴν κάθε στιγμή, χωρὶς τὴ μετρημένη ἀναφορά της πρὸς τὸ αὔριον. Γιατὶ τότε, στὸ κάτω-κάτω, ποιά ἡ θέση τοῦ σχολείου ; Τὸ σχολεῖο εἶναι ἕνα ἵδρυμα ποὺ παίρνει ἀξία καὶ νόημα μόνο σὲ ἀναφορὰ πρὸς τὴ μελλοντικὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου.

Ἀλλ' οὔτε καὶ σημαίνει ὅτι δὲν πετυχαίνομε καλύτερα τὸ σκοπό μας, ὅταν ἔχωμε ὑπ' ὄψη μας τὴν πραγματικότητα. Κάτι παρόμοιο ἐννοούσαμε καὶ ὅταν λέγαμε — παραπάνω — πῶς πρέπει νὰ ἔχωμε κατὰ νοῦν τὴν ψυχολογικὴ κατάσταση τῆς κάθε περιόδου τοῦ ἀτόμου. Ὅσο περισσότερο γνωρίζεις τὸ ὑλικὸ ποὺ μεταχειρίζεσαι, τόσο ὑψηλότερο εἶναι τὸ δημιούργημά σου.

IV. Παιδαγωγικὰ Συμπεράσματα

Οἱ ἀπαντήσεις μας στὰ παραπάνω ἐρωτήματα ὁδηγοῦν κατ' εὐθεῖαν στὰ ἑξῆς παιδαγωγικὰ συμπεράσματα :

1) Οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονοῦμε, στὴ διδακτική μας πορεία, νὰ ἀναφερώμεθα στὴν προσωπική, ἄμεση, ἐμπειρία τῶν μαθητῶν μας.

2) Ἡ πραγματικὴ βίωση μιᾶς ἐμπειρικῆς καταστάσεως — καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ γνώση — ἀλλάζει τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀτόμου ποὺ τὴ ζῇ.

3) Ἡ μάθηση δὲν εἶναι μιὰ πορεία προσθετικῆς αὐξήσεως, ἀλλὰ πρωτίστως ποιοτικῆς ἀλλαγῆς. Εἶναι κάτι ποὺ « θερμαίνει ».

4) Ὁ ρόλος τῆς κοινωνικῆς διαβιώσεως καὶ εἰδικώτερα τῆς ὁμαδικῆς συνεργασίας τῶν μαθητῶν μας πάνω στὰ διάφορα θέματα καὶ τὴν ἐπίτευξη σκοπῶν εἶναι τεράστιος.

5) Πρέπει νὰ δημιουργήσωμε προσωπικότητες ἱκανὲς νὰ μπαίνουν κάτω « ἀπὸ τὸ δέρμα » ἄλλων προσώπων καὶ νὰ ζοῦν τὶς καταστάσεις τους.

6) Ἡ μεταβίβαση μιᾶς ἔμμεσης ἐμπειρίας εἶναι δυνατὴ μόνο μὲ βάση συναφῆ προσωπικὰ βιώματα τοῦ ἀτόμου.

7) Κάθε ἡλικία ἔχει τὸ δικό της ψυχολογικὸ κόσμο, τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ γνωρίζωμε καὶ πάνω σ' αὐτὴ τὴ γνώση νὰ στηρίζωμε τὶς διδακτικές μας ἐνέργειες.

8) Σὰν γονεῖς καὶ διδάσκαλοι θὰ ἔχωμε τεράστιο ὄφελος, ἂν συχνὰ καταφεύγωμε σὲ ἀναπόληση καὶ ἐνδοσκόπηση τῆς περιόδου (ἀπὸ τὴν ἀτομική μας ζωὴ) ποὺ διατρέχουν τώρα οἱ μαθητές μας.

9) Γιὰ τὸ παιδὶ ἱερὸς χῶρος εἶναι τὸ παρόν.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗΣ

ΔΙΕΘΝΗΣ ΚΙΝΗΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ

XXIII ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ (ΓΕΝΕΥΗ 1960)

Σύσταση ἀριθ. 50 πρὸς τὰ Ὑπουργεῖα τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως γιὰ τὴν «Ἐπεξεργασία καὶ τὴν ἐπικύρωση τῶν Ἀναλυτικῶν Προγραμμάτων τῆς Μέσης Παιδείας γενικῆς μορφώσεως».

Τὸ Διεθνὲς Συνέδριο τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, προσκαλεσμένο στὴ Γενεύη ἀπὸ τὸν Ὀργανισμὸ τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν καὶ τὸ Διεθνὲς Γραφεῖο Ἐκπαιδεύσεως, ἐγκαινίασε στὶς 6 Ἰουλίου 1960 τὴν 23η σύνοδό του. Στὶς 14 Ἰουλίου 1960 ἀποδέχθηκε τὶς ἀκόλουθες συστάσεις.

Τὸ Συνέδριο ἔχοντας ὑπ' ὄψη :

Ὅτι οἱ διεθνεῖς ὀργανισμοὶ ποὺ ἔχουν ἐκπαιδευτικὸ χαρακτήρα καὶ συγκεκριμένα ἡ Διεθνὴς Συμβουλευτικὴ Ἐπιτροπὴ ἐπὶ τῶν σχολικῶν προγραμμάτων, ποὺ συστήθηκε ἀπὸ τὸν Ὀργανισμὸ τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν γιὰ τὴν Ἀγωγή, τὴν Ἐπιστήμη καὶ τὴ Μορφωση (Οὐνέσκο), δείχνουν ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ πρόβλημα τῶν Ἀναλυτικῶν προγραμμάτων·

Ὅτι, τὸ Διεθνὲς Συνέδριο τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως στὶς 15 Ἰουλίου 1958 καὶ κατὰ τὴν 21η σύνοδό του ἀποδέχθηκε τὴ Σύσταση ἀρ. 46 πρὸς τὰ Ὑπουργεῖα Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως γιὰ τὴν ἐπεξεργασία καὶ τὴν ἐπικύρωση τῶν Ἀναλυτικῶν προγραμμάτων τῆς Στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως·

Ὅτι ἡ κρίση ἀναπτύξεως, τὴν ὁποία διέρχεται ἡ Μέση Ἐκπαίδευση, ἐπιβάλλει ὄχι μονάχα ὀργανωτικὲς τροποποιήσεις, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τὴν ἀναψηλάφηση τῶν Ἀναλυτικῶν καὶ σχολικῶν προγραμμάτων, συναφῶς μὲ τὶς διάφορες ἀνάγκες ποὺ προβάλλονται τόσο στὸν ἐθνικό, ὅσο καὶ στὸ διεθνῆ τομέα·

Ὅτι, καθὼς ἐξάγεται ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις ποὺ ὑποβλήθηκαν στὸ Συνέδριο ἀπὸ μέρος τῶν Ὑπουργείων Δ. Ἐκπαιδεύσεως, τὸ ἥμισυ τῶν χωρῶν ἀπασχολεῖται σήμερα μὲ ζητήματα ἐπεξεργασίας καὶ ἀναθεωρήσεως τῶν Ἀναλυτικῶν Προγραμμάτων Μέσης Παιδείας·

Ὅτι ἡ Μέση Παιδεία γενικῆς μορφώσεως, ἐνῶ περιοριζόταν, ἕως πρὶν ἀπὸ λίγο καιρό, σὲ μιὰ μειονότητα, τείνει σήμερα νὰ συμπεριλάβῃ ἕναν ἀκατάπαυστα αὐξανόμενο ἀριθμὸ παιδιῶν, τῶν ὁποίων οἱ πνευματικὲς ἱκανότητες, ἡ κοινωνικὴ προέλευση καὶ οἱ μελλοντικὲς δραστηριότητες μποροῦν νὰ εἶναι οἱ πιὸ διάφορες·

Ὅτι ἡ γενίκευση τῆς φοιτήσεως στὴ Μέση Παιδεία δὲν πρέπει νὰ σημαίνη πτώση τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τῶν σπουδῶν καὶ τῆς μορφώσεως·

Ὅτι ἡ Μέση Παιδεία γενικῆς μορφώσεως, χωρὶς νὰ περιορίζεται στὸν πνευματικό, ἠθικό, φυσικὸ καὶ καλαισθητικὸ τομέα, πρέπει ἀκριβῶς νὰ προπαρασκευάζη τοὺς ἐφήβους γιὰ τὴ ζωὴ καὶ γιὰ τὴν κοινωνικῶς χρήσιμη ἐργασία·

Ὅτι ἡ ἐπιταχυνόμενη πρόοδος τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς ἀπαιτεῖ ἀνανεωμένους τρόπους σκέψης καὶ δράσης·

Ὅτι τὸ σύνολο τῶν γνώσεων αὐξήθηκε καὶ δὲν παύει νὰ αὐξάνεται μὲ ρυθμὸ ὁλοένα ταχύτερο, τόσο στὸν τομέα τῶν ἐπιστημῶν, ὅσο καὶ στὸν τομέα τῆς φιλολογίας καὶ τῶν καλῶν τεχνῶν·

Ὅτι ἡ ἔννοια τῆς Μέσης Παιδείας γενικῆς μορφώσεως, ἡ πιὸ διαδεδομένη, ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰν ἀκριβῆ ἰσορροπία ἀνάμεσα στὴν ἀνθρωπιστικὴ καὶ στὴν ἐπιστημονικὴ μόρφωση·

Ὅτι Συστάσεις σὰν αὐτὲς μὲ παγκόσμια σημασία ἀδυνατοῦν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὶς πολλαπλὲς ἀπόψεις θεωρητικῆς ὑφῆς, τὶς ὁποῖες μπορεῖ νὰ παρουσιάση τὸ πρόβλημα τῶν Ἀναλυτικῶν προγραμμάτων Μέσης Παιδείας, καὶ ὅτι γιὰ νὰ εἶναι ἀποτελεσματικὲς αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ Συστάσεις, πρέπει νὰ περιορίζωνται στὸ νὰ ὑποδείχνουν τὰ πρακτικὰ καὶ πραγματοποιήσιμα μέτρα ποὺ πρέπει νὰ ληφθοῦν·

Ὅτι ἀντίθετα πρὸς τὴν ταυτότητα τῶν ἀντιλήψεών τους (μὲ τὶς παραπάνω ἀπόψεις), χῶρες μὲ συνθῆκες τελείως διαφορετικὲς ὑποχρεώνονται νὰ δώσουν λύσεις διάφορες στὸ πρόβλημα τῆς ἐπεξεργασίας καὶ τῆς ἐπικυρώσεως τῶν Ἀναλυτικῶν προγραμμάτων τῆς Μέσης Παιδείας γενικῆς μορφώσεως·

Ὑποβάλλει πρὸς τὰ Ὑπουργεῖα τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως τῶν διαφόρων χωρῶν τὶς ἀκόλουθες συστάσεις :

Γενικὲς ἀρχὲς ποὺ πρέπει νὰ διέπουν τὴν ἐπεξεργασία τῶν προγραμμάτων.

1. Κατὰ τὴν ἐπεξεργασία τῶν προγραμμάτων γενικῆς μορφώσεως τῆς Μέσης Παιδείας πρέπει νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψη : α) οἱ διάφοροι σκοποὶ ποὺ ἐπιδιώκει ἡ ἐκπαίδευση αὐτή, β) ἡ διάρθρωσή της, ἂν πρέπη νὰ εἶναι ὁμοιόμορφη ἢ χωρισμένη σὲ κύκλους ἢ τμήματα, γ) ἡ σημασία ποὺ δίνεται σὲ κάθε μάθημα ἢ ὁμάδα μαθημάτων, δ) τὸ περιβάλλον μέσα στὸ ὁποῖο ἀναπτύσσονται τὰ παιδιά, ε) οἱ ἀφομοιωτικὲς δυνατότητες τῶν μαθητῶν, καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ ἀνάγκες καὶ τὰ ἰδιαίτερα ἐνδιαφέροντα τῆς ἡλικίας καὶ τοῦ φύλου τους.

2. Μὲ τὴν ἔλλειψη γενικῶν ἀρχῶν ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ γίνουν δεκτὲς καὶ νὰ ἐφαρμοσθοῦν ἐπωφελῶς ἀπὸ ὅλες τὶς χῶρες, ἐπιτρέπεται νὰ συστηθῆ τοῦτο : κατὰ τὴν ἐπεξεργασία τῶν Ἀναλυτικῶν Προγραμμάτων νὰ πραγματοποιηθῆ ἡ πρέπουσα ἰσορροπία μεταξὺ τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς ἀγωγῆς (πνευματική, ἠθική, κοινωνική, χειροτεχνική, φυσικὴ καὶ καλαισθητικὴ διαπαιδαγώγηση) μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ ἐξασφαλίζεται σὲ κάθε μαθητὴ μιὰ πλήρης καὶ ἁρμονικὴ ἀνάπτυξη.

3. Γιὰ νὰ πραγματοποιηθῆ αὐτὴ ἡ ἰσορροπία, πρέπει νὰ μὴ λησμονῆται κατὰ τὴν ἐπεξεργασία τῶν προγραμμάτων ὅτι κάθε μάθημα μπορεῖ νὰ συντελέση, ἀνάλογα μὲ τὸ εἶδος του, ὄχι μονάχα στὸν πλουτισμὸ τῶν γνώσεων τοῦ μαθητῆ, ἀλλὰ καὶ στὴν ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητάς του καὶ στὸν προσανατολισμὸ ὁλόκληρης τῆς συμπεριφορᾶς του ἀπέναντι στὸν κόσμο ποὺ τὸν περιβάλλει.

4. Ἐπιβάλλεται νὰ δοθῆ στὴν ἠθικὴ ἀγωγὴ ἡ θέση ποὺ ἀπαιτοῦν οἱ σύγχρονες συνθῆκες καὶ νὰ ζητηθῆ ἀπ' ὅλους τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς τῆς Μέσης Παιδείας νὰ ἀξιοποιοῦν τὸ ἠθικὸ καὶ κοινωνικὸ περιεχόμενο τοῦ μαθήματος ποὺ διδάσκουν καὶ νὰ ἐπωφελοῦνται ἀπὸ συγκεκριμένα γεγονότα, ποὺ μποροῦν νὰ τὰ προβάλλουν στοὺς μαθητές τους, τόσο μέσα στὸ σχολεῖο, ὅσο καὶ ἔξω ἀπ' αὐτό.

5. Πρέπει νὰ ἐνθαρρύνεται ἡ διπολικὴ τάση α) στὸ νὰ δίδεται θέση ὁλοένα σημαντικώτερη στὴ χειροτεχνικὴ ἐργασία καὶ στὶς πρακτικὲς καὶ ἐπαγγελματικὲς γνώσεις κατὰ τὴ διάρκεια τῆς γενικῆς μορφώσεως στὴ Μέση Παιδεία, καὶ β) στὸ νὰ ἐνισχύεται ἡ διδασκαλία γενικῆς μορφώσεως στὶς Τεχνικὲς καὶ Ἐπαγγελματικὲς σχολὲς ποὺ ἀνήκουν στὸν τομέα τῆς Μέσης Παιδείας.

6. Δίχως νὰ γίνη προσθήκη νέας διδακτέας ὕλης, ἐπιβάλλεται κατὰ τὴν ἐπεξεργασία τῶν Ἀναλυτικῶν Προγραμμάτων νὰ ὑπογραμμισθῆ ἡ συμβολὴ ποὺ ἡ διδα-

σκαλία ὡρισμένων μαθημάτων προσφέρει στὴν ἀλληλοκατανόηση, τὴν εἰρήνη καὶ τὴν καλὴ συνεννόηση ἀνάμεσα στοὺς λαοὺς καὶ ἀνάμεσα στὶς φυλές.

7. Τὰ προγράμματα γενικῆς μορφώσεως τῆς Μέσης Παιδείας πρέπει νὰ θεωροῦνται φυσικὴ συνέχεια τῶν προγραμμάτων τῆς Στοιχειώδους Παιδείας. Κατὰ συνέπεια, πρέπει νὰ ἐξασφαλίζουν — στὴν ἀρχὴ τῆς Μέσης Παιδείας, ὅπως καὶ κατὰ τὴν προέκτασή της στὸ δεύτερο κύκλο αὐτῆς τῆς μορφώσεως, ὅπου βέβαια ἕνας τέτοιος κύκλος ὑπάρχει — τὶς ἀπαραίτητες μεταβατικὲς συνδέσεις, γιὰ νὰ ἀποφεύγεται ἡ ὑπερβολικὴ προσαρμοστικὴ προσπάθεια τῶν μαθητῶν, ποὺ γίνεται πηγὴ ἀποθαρρύνσεων καὶ ἀποτυχιῶν.

8. Κατὰ τὴν ἐπεξεργασία τῶν προγραμμάτων γενικῆς μορφώσεως τῆς Μέσης Παιδείας, πρέπει, ὅσο εἶναι δυνατὸν καὶ χωρὶς νὰ προκληθῆ ζημία στὴν ὁμαλὴ πορεία τῶν σπουδῶν τῆς πλειοψηφίας τῶν μαθητῶν, νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψη οἱ ἀπαιτήσεις ποὺ ἔχουν τὰ πρὶν ἀπὸ τὴ Μέση Παιδεία ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα.

Ἀρχὲς ἀναφερόμενες στὴν ὀργάνωση τῆς Ἐκπαιδεύσεως.

9. Στὶς χῶρες ὅπου ἡ Μέση Παιδεία ἔχει δύο κύκλους, τὰ προγράμματα πρέπει νὰ λαμβάνουν ὑπ' ὄψη τους τοὺς σκοποὺς ποὺ ἐπιδιώκει καθένας ἀπ' αὐτούς. Ὁ πρῶτος κύκλος πρέπει νὰ παρουσιάζη χαρακτήρα πιὸ γενικὸ καὶ νὰ ἀποτελῆ τὴ λογικὴ συνέχεια καὶ τὴν ἐπέκταση τῆς στοιχειώδους μορφώσεως. Ὁ δεύτερος κύκλος νὰ προσφέρη τὴ δυνατότητα γιὰ ἐξασφάλιση σημαντικώτερης θέσης σὲ ὡρισμένη κατηγορία μαθημάτων καὶ νὰ μπορῆ νὰ θεωρηθῆ, ὡς ἕνα σημεῖο, προπαρασκευαστικὸς γιὰ σπουδὲς ἀνώτερες.

10. Στὶς χῶρες ὅπου ὁ πρῶτος κύκλος τῆς Μέσης Παιδείας ἀποτελεῖ, ὁλικὰ ἢ μερικά, σπουδὲς προσανατολισμοῦ καὶ γενικῆς μορφώσεως κοινῆς σὲ ὅλους τοὺς μαθητές — λύση ποὺ θᾶξιζε νὰ ἔχη διαδοθῆ περισσότερο — τὸ περιεχόμενο καὶ ἡ διάταξη τῶν προγραμμάτων πρέπει νὰ διευκολύνουν ἀφ' ἑνὸς μὲν τοὺς μαθητὲς νὰ διαλέγουν (ὅ,τι τοὺς ἐνδιαφέρει), ἀφ' ἑτέρου δὲ τοὺς καθηγητὲς καὶ τοὺς εἰδικούς, στοὺς ὁποίους ἔχει ἀνατεθῆ ὁ ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμός, νὰ κάνουν σωστὰ τὴ διαλογὴ τῶν μαθητῶν.

11. Στὶς χῶρες ὅπου ἡ γενικὴ μόρφωση Μέσης Παιδείας εἶναι χωρισμένη σὲ κλάδους καὶ ὅπου, φυσικά, τὰ προγράμματα λαμβάνουν ὑπ' ὄψη τους τοὺς εἰδικοὺς σκοποὺς ποὺ ἐπιδιώκει ὁ καθένας ἀπ' αὐτούς, ἐπιβάλλεται νὰ μὴ λησμονοῦνται οἱ γενικώτεροι σκοποί, οἱ ἀναφερόμενοι στὸ σύνολο αὐτῆς τῆς παιδείας.

Ἐπίσης στὶς χῶρες ὅπου τὰ προγράμματα προβλέπουν διδακτέα ὕλη «κατ' ἐκλογήν», μὲ τὴν πρόθεση νὰ ἀνταποκριθοῦν στὶς ἀνάγκες, στὰ ἐνδιαφέροντα καὶ στὶς δεξιότητες τῶν μαθητῶν, πρέπει νὰ λαμβάνωνται τὰ ἀπαραίτητα μέτρα, ὥστε ἡ διδασκαλία τῆς ὕλης αὐτῆς νὰ μὴ γίνεται μὲ ζημία τῶν ἄλλων ἀπαραίτητων μαθημάτων ποὺ ἀναφέρονται στὴ γενικὴ μόρφωση τῶν μαθητῶν.

12. Στὶς χῶρες ὅπου ἡ γενικὴ μόρφωση Μέσης Παιδείας δὲν εἶναι χωρισμένη σὲ κλάδους καὶ ἑπομένως παρουσιάζει χαρακτήρα μᾶλλον ὁμοιόμορφο, πρέπει νὰ προβλέπεται κάθε διευκόλυνση γιὰ τὴν προσαρμογὴ τῶν προγραμμάτων στὶς ἀνάγκες, στὰ ἐνδιαφέροντα καὶ στὶς δεξιότητες τῶν μαθητῶν.

13. Τὰ Ἀναλυτικὰ προγράμματα πρέπει νὰ διατάσσωνται κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε κατὰ τὶς διάφορες βαθμίδες τῆς Μέσης Παιδείας οἱ μαθητὲς νὰ ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ περνοῦν ἀπὸ ἕνα τμῆμα σὲ ἄλλο ἢ ἀπὸ τὴ γενικὴ ἐκπαίδευση σὲ μιὰν ἐκπαίδευση εἰδικοῦ τύπου, καὶ ἀντίστροφα.

(Ἀκολουθεῖ)

Μετάφρ. *Ἠλία Βιγγόπουλου*

ΣΧΟΛΙΑ ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Γράμματα πρὸς τὴν «Παιδεία καὶ Ζωή»

Μιὰ διάλεξη

Ἀξιότιμε Κύριε Διευθυντά,

Στὴν αἴθουσα τοῦ «Παρνασσοῦ» τὸ βράδυ τῆς 28/11/60 ἔγινε ὁμιλία τοῦ κ. Κ. Βουρβέρη, μὲ θέμα : «Οἱ Ἕλληνες κλασσικοὶ εἰς τὸν λαόν μας». Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ κ. Βουρβέρης δὲν εἶναι μόνο καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἀλλὰ καὶ Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἑταιρείας. Ἡ προσωπικότητα τοῦ ὁμιλητῆ καὶ τὸ θέμα τῆς ὁμιλίας του εἶχαν προσελκύσει πυκνὸ ἀκροατήριο, ἀνάμεσα στὸ ὁποῖο ξεχώριζαν πολλοὶ συνταξιοῦχοι γυμνασιάρχες καὶ πλῆθος φοιτητῶν. Ἰδιαίτερη αἴσθηση προκάλεσε ἡ παρουσία τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας κ. Γ. Βογιατζῆ.

Ὁ ὁμιλητὴς ἀνέπτυξε μὲ ζωντάνια τὸ θέμα του καί, χωρὶς νὰ χρησιμοποιήση δημοτικὴ γλώσσα, ἀπέφυγε τὴν αὐστηρὴ καθαρεύουσα.

Στὴν ἀρχὴ ἔδωσε τὸν ὁρισμὸ τῶν «Κλασσικῶν» καὶ τὸν ὁρισμὸ τοῦ «Λαοῦ», ὅπως τὸν ἀντιλαμβάνεται ὁ ἴδιος. Ἔπειτα εἶπε ὅτι ἐκδόσεις ἀρχαίων συγγραφέων ἔχομε τριῶν εἰδῶν : Πρῶτα, τὶς ὀγκώδεις ἐκδόσεις ποὺ ἀπευθύνονται στοὺς ἐρευνητὲς ἐπιστήμονες. Ἔπειτα, τὶς ἐκδόσεις ποὺ ἀπευθύνονται στοὺς διδάσκοντες. Τέλος, τὶς ἐκδόσεις ποὺ ἀπευθύνονται στὸ «Λαό». Αὐτές, τὶς τελευταῖες, πρέπει νὰ τὶς χαρακτηρίζει ἡ «προσιτότης». Νὰ εἶναι φτηνές. Νὰ ἔχουν σχῆμα καὶ ὄγκο «βιβλίου τῆς τσέπης». Νὰ ἔχουν εἰσαγωγὴ ἀρκετὰ ἐκτεταμένη, ὄχι ὅμως καταθλιπτική. Νὰ ἔχουν ἀριστερὰ τὸ ἀρχαῖο κείμενο καὶ δεξιὰ τὴ μετάφραση. Νὰ μὴ εἶναι βαρυφορτωμένες μὲ ὑποσημειώσεις καὶ σχόλια. Στὴν κάθε ἔκδοση νὰ ἔχουν συνεργασθῆ μὲ τὸν φιλόλογο καὶ ἄλλοι εἰδικοὶ ἐπιστήμονες (ἀρχαιολόγοι, ἱστορικοί, κ.ἄ.), ὄχι ὅμως ὅπως γίνεται στὶς ἐκδόσεις πρὸς τιμὴν διασήμων ἐπιστημόνων ὅπου ὁ καθένας γράφει καὶ ἀπὸ μιὰ ξεχωριστὴ μελέτη. Πρέπει ἡ μετάφραση νὰ ἔχη γίνει ἀπὸ φιλόλογο ποὺ κατέχει καλὰ τὴν ἀρχαία γλώσσα, γιατὶ πολλὲς ἀπὸ τὶς σημερινὲς ἑλληνικὲς μεταφράσεις ἔχουν μεταφρασθῆ ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες γαλλικὲς ἢ γερμανικὲς μεταφράσεις. Πρέπει ἀκόμη ὁ μεταφραστὴς νὰ ἔχη καὶ λογοτεχνικὸ ταλέντο, ὅπως τὸ εἶχαν ὁ Γρυπάρης καὶ ὁ Λάμψας.

Πρὶν κλείση τὴ διάλεξή του, ὁ ὁμιλητὴς εἶπε ὅτι περιμένει ἀπὸ τὸ ἀκροατήριο «μία βολή» καὶ μὲ χιοῦμορ πρόσθεσε ὅτι γι' αὐτὸ τὴν ἄφησε στὸ τέλος τῆς ὁμιλίας του. Ἡ «βολὴ» εἶναι : «Καὶ σὲ ποιὰ γλώσσα θὰ γίνωνται οἱ μεταφράσεις ;». Ὁ ὁμιλητὴς ἀπαντᾶ : «Στὰ νεοελληνικά». Εἶπε ὅμως ὅτι περιμένει καὶ μιὰ δεύτερη βολή : «Ποιὰ εἶναι τὰ νεοελληνικά ;». Ὁ ὁμιλητὴς ἀπαντᾶ : «Πρέπει νὰ γίνη μιὰ γλωσσικὴ ἐκεχειρία. Νεοελληνικὰ εἶναι καὶ ἡ καθαρεύουσα καὶ ἡ δημοτική. Αὐτὴ εἶναι ἡ σημερινὴ πραγματικότητα». Στὸ σημεῖο αὐτὸ τὸ ἀκροατήριο ἐξέσπασε σὲ ζωηρὰ χειροκροτήματα. Εἶναι φανερὸ ὅτι χειροκροτοῦσε τὴν ἀναγνώριση τῆς ἰσοτιμίας τῆς δημοτικῆς. Τὴν ἐπίσημη ἀναγνώρισή της ἀπὸ τὸν ἱδρυτὴ τῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἑταιρείας, κάτι παρόμοιο μὲ τὴν ἀναγνώριση τῆς ἰσοτιμίας τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὸν Μεγάλο Κωνσταντῖνο. Τὴν ὥρα ἐκείνη εἶχε κανεὶς τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ δημοτικὴ παραβίαζε μιὰν ἀπὸ τὶς καστρόπορτες τοῦ καθαρευουσιανισμοῦ, τὴν Ἀνθρωπιστικὴ Ἑταιρεία. Μεγάλη στιγμή !

Ὁ ὁμιλητὴς ὅμως δὲν πρόβλεψε μιὰ τρίτη «βολὴ» ποὺ θὰ εἶχε νὰ τοῦ ἀπευθύνη τὸ ἀκροατήριο : «Καὶ ποιὰ εἶναι ἡ δημοτικὴ γλώσσα ;» Εἶναι μήπως ἡ μιξοκαθαρεύουσα τῶν σημερινῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων ; Ἢ μήπως πάλι εἶναι δημοτικὴ γλώσσα τὰ διάφορα τοπικὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα ; Γιατὶ τώρα τελευταῖα παρουσιάζεται αὐτὴ ἡ περίεργη ἀντιστροφή : ἐνῶ οἱ παλιοὶ καθαρευουσιάνοι κατηγοροῦσαν τὴ δημοτικὴ ὅτι εἶναι χυδαία, μαλλιαρὴ καὶ ἰδιωματική, οἱ σημερινοὶ καθαρευουσιάνοι ὑποκρίνονται ὅτι τιμοῦν καὶ γεραίρουν τὴ δημοτική, στὸ πρόσωπο ὅμως τῶν τοπικῶν διαλέκτων, μὲ ἀπώτερο σκοπὸ νὰ πλήξουν τὴ γνήσια δημοτικὴ καὶ μαζὶ μὲ αὐτὴν καὶ τὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία. Γιατὶ οἱ καθαρευουσιάνοι δὲν συγχωροῦν στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία ὅτι ξέφυγε ἀπὸ τὸν ἔλεγχό τους, ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ δημόσια ζωὴ δὲν τὸ κατώρθωσαν ἀκόμη.

Ἐδῶ τελείωσε ἡ διάλεξη τοῦ κ. Βουρβέρη καὶ τὸ ἀκροατήριο ἑτοιμαζόταν νὰ φύγη, ὅταν ἀνέβηκε στὸ βῆμα ὁ Ὑπουργὸς κ. Βογιατζῆς. Ἀνέπτυξε περιληπτικὰ τὴ μεταρρύθμιση ποὺ ἐπιχειρεῖ μὲ τὴ στροφὴ μέρους τῆς παιδείας μας πρὸς τὴν τεχνικὴ ἐκπαίδευση. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ κ. Βουρβέρης χειροκρότησε καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀκροατὲς τὸν ἀκολούθησαν. Συνεχίζοντας, ὁ κ. Ὑπουργὸς εἶπε ὅτι τὴ στροφὴ τῆς Παιδείας πρὸς τὴν τεχνικὴ ἐκπαίδευση τὴν ἐπεχείρησε τὸ Ὑπουργεῖο του ὄχι γιὰ νὰ ἀκρωτηριάση τὴν ἀνθρωπιστικὴ παιδεία, ἀλλὰ γιὰ νὰ εἰσαγάγη τὴν ἀνθρωπιστικὴ παιδεία καὶ στὴν ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευση. Τέλος, ἔδωσε ὑπόσχεση ὅτι θὰ ἐνισχύση τὸ ἔργο τῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἑταιρείας. Τὸ ἀκροατήριο χειροκρότησε θερμὰ τὸν κ. Βογιατζῆ.

Στοὺς διαδρόμους τοῦ «Παρνασσοῦ» ἐκυκλοφόρησε ἡ ἀνεπιβεβαίωτη φήμη ὅτι ὁ κ. Ὑπουργὸς ἔχει στὴ διάθεσή του κάποια εἰδικὴ πίστωση, μὲ τὴν ὁποία σκοπεύει νὰ ἐκδώση μεταφράσεις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων γιὰ χρήση τῶν γυμνασιοπαίδων. Εἶναι βέβαιος ὁ κ. Ὑπουργὸς ὅτι οἱ ὑπάλληλοι τοῦ ὑπουργείου του δὲν θὰ τορπιλλίσουν τὴν πρωτοβουλία του, ἤ, ἀκόμη χειρότερα, δὲν θὰ τὴ νοθέψουν ; Μήπως μᾶς μέλλη νὰ ἰδοῦμε τὴν «Ἀντιγόνη» μεταφρασμένη στὴν καθαρεύουσα καὶ τὴν «Ἠλέκτρα» στὴν μιξοκαθαρεύουσα ; Μὲ φιλικοὺς χαιρετισμοὺς

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ

★

Βασίλη Μοσκόβη «*Γενεὰ ἔρχεται*». Στὴ σειρὰ τῶν ἐκδόσεων «Τὸ Ἑλληνικὸ βιβλίο». Σεπτέμβριος 1960.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου ἔχει τὸ διπλὸ προνόμιο : Νὰ συγκαταλέγεται ἀνάμεσα στοὺς καλοὺς ἐκπαιδευτικοὺς καὶ τοὺς καλοὺς λογοτέχνες μας. Γι' αὐτὸ ἡ μετουσίωση τῆς ἐκπαιδευτικῆς πείρας καὶ τῆς λαχτάρας τοῦ δασκάλου σὲ ἔργο λογοτεχνικῆς ποιότητας γίνεται σὲ βαθμὸ τόσον ἱκανοποιητικό, ὥστε νὰ πείθη γιὰ τὰ δασκαλικὰ μηνύματα καὶ νὰ βρίσκη θερμοὺς ὑποστηρικτὲς γιὰ τὰ προβλήματα τῆς σύγχρονης Ἑλληνικῆς Παιδείας.

Καὶ ἄλλοτε, παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὸ βιβλίο του «Μικροὶ καὶ Μεγάλοι», ἐπισημάναμε τὴ στοργὴ μὲ τὴν ὁποίαν ὁ «Μεγάλος», ὁ συγγραφέας σκύβει ἐπάνω στὸ παιδί, συμπονεῖ τὸ μόχθο καὶ τὴν παιδιάτικη δυστυχία καὶ προβάλλει τὸ δάσκαλο τέτοιον, ὅπως ὅλοι τὸν ἀποζητοῦμε : Παραστάτη καὶ βοηθὸ τῶν παιδιῶν στὰ ἀβέβαια ἀκόμη βήματά τους. Ἐπίσης ἀπὸ τὴν παροῦσα στήλη γράψαμε γιὰ τὸ κατοπινὸ μὲ θέμα παιδαγωγικὸ μυθιστόρημά του «Τὸ Ἅλας τῆς γῆς», ὅπου ὁ δάσκαλος ἀπὸ χειραγωγὸς καὶ συμπαραστάτης προβιβάζεται σὲ «Ὁδηγό», ποὺ τὸν ἀποζητοῦν οἱ ἔφηβοι, προσκολλιῶνται σ' Ἐκεῖνον, πιστεύουν στὶς διδαχές του γιὰ τὰ μεγάλα καὶ τὰ γενναῖα. Δὲν ἐμποδίζονται ὅμως νὰ τὸν ἀπαρνηθοῦν, ἂν ἡ δύναμη τῶν πειρασμῶν ξεπερνᾶ τῆς διδαχῆς τὴ σθεναρότητα καὶ τὸ βάθος. Ἀπαρνιοῦνται γιὰ νὰ ξαναγυρίζουν συχνά, πιὸ ὕστερα, ὅταν τῆς πείρας ἡ λογικὴ τὸν δικαιώνη.

Τὸ νέο βιβλίο τοῦ κ. Μοσκόβη μεταπηδᾶ ἀπὸ τὴ μαθητοθάλασσα τῶν παιδιῶν καὶ τῶν ἐφήβων στὶς αὐλὲς καὶ τὶς αἴθουσες ἀκροάσεων τῶν Ἀνώτατων Ἱδρυμάτων, ποὺ δὲν εἶναι στημένες ἀπόμερα οὔτε ἀπομονωμένες ἀπὸ τὴν τύρβη καὶ τὴ ζωὴ τῆς πολυτάραχης Κοινωνίας. Ἐδῶ τὰ βάσανα, ὁ μόχθος τοῦ ὥριμου πιὰ πολίτη βαραίνουν καὶ τοὺς ὤμους τοῦ φοιτητῆ. Τὴν ἐποχὴ ποὺ γεννιέται τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης καὶ μὲ ὅλη τὴν ὁρμὴ τοῦ πρωτοξύπνητου ὁ νέος ὀρθώνει περήφανο τὸ ψυχικὸ ἀνάστημα, δημιουργεῖ τὴν κριτικὴ διάθεση, ἀποζητᾶ τὴν ὑπεύθυνη ἐνέργεια, τὴ θετικὴ πρόοδο. Χωρὶς κηδεμονίες ὁ φοιτητὴς ἀγωνίζεται γιὰ νὰ διατηρηθῆ σταθερὸς στὴ γραμμὴ ποὺ διάλεξε, νὰ μὴν ξεκλίνη ἀπὸ τὸ σκοπὸ ποὺ τοῦ στυλώνει τὴν καρδιά, τοῦ δίνει τὸ κουράγιο. Γι' αὐτό, μόνον ὁ καθηγητής, ποὺ τὴ διδαχή του τὴ μετουσιώνει σὲ φῶς καὶ ἰδέα, μόνον αὐτὸς κερδίζει τὴ δύσπιστη νεανικὴ ψυχή, γίνεται ἐπίκεντρη μορφή, τέτοια ποὺ ἐνσυνείδητα πιὰ ξεχωρίζουν, ἀκολουθοῦν τὰ νειάτα.

Ὅλα τὰ προβλήματα τῆς σύγχρονης φοιτητικῆς ζωῆς παρελαύνουν σπαρταριστὰ μέσα στὸ περιεχόμενο τοῦ βιβλίου, καὶ ὅσοι εὐτύχησαν νὰ τὴν περάσουν, ξαναζοῦν μὲ τοὺς ἐκεῖ μέσα φοιτητὲς περασμένους ἐνθουσιασμούς, πίστη καὶ ἀπιστίες, ἀλόγιστες τολμηρότητες καὶ τρέλλες. Στὰ Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτήρια ἀλλάζει τὸ κλίμα τὸ ἐκπαιδευτικό. Ἡ σχέση διδασκόντων καὶ διδασκομένων παίρνει ἄλλο, ἰδιότυπο χαρακτήρα. Ὁ φοιτητὴς ζητεῖ νὰ πιστέψη, ἀλλὰ καὶ στέκεται ἐπικριτὴς ἀπέναντι σ' ἐκείνους ποὺ ἀπὸ τὴ μεγάλη ἕδρα ἀνοίγουν τῆς Ἐπιστήμης τὶς προοπτικές. Ἐπικρίνει, σχολιάζει, ἀντιστέκεται, ἀλλὰ καὶ μὲ ἐνθουσιασμὸ ἀναδρομίζει στῆς ἀλήθειας τὶς δύσκολες ἀνηφοριές.

Δὲν ἐνδιαφέρει τὴν κριτικὴ τοῦ παρόντος βιβλίου ἡ λογοτεχνικὴ δομή, ἡ ὑφὴ τοῦ λόγου καὶ γενικὰ ἡ ὅλη διατύπωση. Περιορίζεται στὴν παιδαγωγική του προσφορά, στὸ νέο μήνυμα ποὺ φέρνει τὸ περιεχόμενό του, καὶ ποὺ προστιθέμενο στὰ προηγούμενα δίνει τὸ ἐπιστέγασμα τῆς ὅλης ἐκπαιδευτικῆς κλιμάκωσης.

Μὲ τὸ «Γενεὰ ἔρχεται» κλείνει τὸ τρίπτυχο ποὺ ἄνοιξεν ἡ στοργὴ ἑνὸς ἔμπειρου καὶ προικισμένου ἐκπαιδευτικοῦ. Πρέπει νὰ τὸ προσέξη ἡ κοινωνία μας καὶ ἰδιαίτερα ὁ ἐκπαιδευτικός μας κόσμος, καὶ τότε σίγουρα θὰ πεισθῆ ὅτι : Ἂν τὸ παιδάκι τοῦ Δημοτικοῦ ἄβουλο ἀφήνεται στὸ στοργικὸ συμπαραστάτη, κι' ὁ ἔφηβος προσηλώνεται μὲ πίστη στὸ φωτισμένο ὁδηγό, ὁ φοιτητὴς ἀλλάζει ἐντελῶς ψυχικὴ στάση ἀπέναντι στὸν καθηγητή του. Τὸν θέλει Σ κ α π α ν έ α ἀκούραστο, νὰ τέμνη δρόμους ἀνοδικούς, ἔστω τραχεῖς καὶ ἀγκαθόσπαρτους. Τότε μόνο προσηλυτίζεται, γίνεται τῆς ἐπιστήμης ἄξιος ζηλωτὴς καὶ τῆς κοινωνίας πραγματικὸς στυλοβάτης.

ΕΙΡΗΝΗ ΠΑΪΔΟΥΣΗ

★

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

Φωτεινῆς Θ. Τζωρτζάκη «Σχολικοὶ Συνεταιρισμοί - Ἀπολογισμὸς τῆς πρώτης πενταετίας 1954-55 ἕως 1958-59. Ἡ κίνησις κατὰ τὸ 1958-59». Ἀθῆναι 1960, σελ. 20.

Κωνστ. Ι. Κίτσου, Ὑποδ)ντοῦ τῆς Π. Ἀκαδημίας Ἰωαννίνων «Ἀποκλίσεις καὶ ὑπερβολὲς στὶς ἐπιστῆμες τῆς ἀγωγῆς» (ἀνάτ.). Ἀθῆναι 1960.

Δημητρίου Χ. Κουτάλου, Ὑποδ)ντοῦ τῆς Μαρασλείου Παιδ. Ἀκαδημίας «Ἡ φαινομενολογία τῆς ἀγωγῆς» Ἀθῆναι 1960, σελ. 109, καὶ «Στοιχεῖα Φιλοσοφίας. Ι. Γνωσιολογία» Ἀθῆναι 1960, σελ. 68.

«ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ»

Πωλοῦνται σὲ ὅλα τὰ Βιβλιοπωλεῖα

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ

1. ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ
Σελ. 455. 3η ἔκδ. βελτιωμένη. Δρχ. 120

2. ΗΘΙΚΗ
Σελ. 450. 2η ἔκδ. βελτιωμένη. Δρχ. 120

3. ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΑ
Σελ. 443. Δρχ. 120

4. ΠΑΛΑΜΑΣ-ΚΑΒΑΦΗΣ-ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ
Σελ. 277. 2η ἔκδ. βελτιωμένη. Δρχ. 45

5. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ
Σελ. 366. Δρχ. 100

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ "ΙΚΑΡΟΣ"
Βουλῆς 4, Ἀθῆναι

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

Παρακαλοῦνται οἱ κύριοι Συνδρομητὲς τοῦ περιοδικοῦ ποὺ καθυστεροῦν τὴ συνδρομὴ τοῦ 1960 νὰ τὴν ἐμβάσουν μὲ ταχυδρομικὴν ἐπιταγὴ στὴ Διεύθυνσή του : Ἀναγνωστοπούλου 10, Ἀθήνας.

Ἡ «Παιδεία καὶ Ζωὴ» δὲν ἔχει ἄλλο τρόπο νὰ συγκεντρώσει τὶς συνδρομές.

Ὅσοι ἕως τὸ τέλος Φεβρουαρίου δὲν ἐξοφλήσουν τὴν ὀφειλή τους γιὰ τὸ 1960 δὲν θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ παίρνουν ταχυδρομικῶς τὰ τεύχη τοῦ 1961.

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

μοναδικὸ στὴν Ἑλλάδα ἐπιστημονικὸ παιδαγωγικὸ περιοδικό, ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὴν προοδευτικὴ ἐκπαιδευτικὴ κίνηση στὴ χώρα μας, μπῆκε στὸ 15ο ἔτος τῆς ζωῆς της.

—Εἶσαι Ἀναγνώστης τῆς «Παιδείας καὶ Ζωῆς»; **Ἐξασφάλισέ της ἀκόμη ἕναν Ἀναγνώστη γιὰ τὸ 1961.**

—Εἶσαι Συνδρομητὴς τῆς «Παιδείας καὶ Ζωῆς»; **Ἐξασφάλισέ της ἀκόμη ἕνα Συνδρομητὴ γιὰ τὸ 1961.**

Ἔτσι θὰ βοηθήσετε τὸ καθαρὰ ἰδεολογικὸ τοῦτο περιοδικὸ στὸν πνευματικὸ καὶ ἐθνικὸ ἀγώνα του.

Νέοι συνδρομητὲς συμπληρώσετε καὶ ταχυδρομήσετε τὸ Δελτάριο:

Πρὸς τὴν

«ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ»

Ἀναγνωστοπούλου 10

Ἀθήνας

Παρακαλῶ νὰ μὲ ἐγγράψετε συνδρομητὴ γιὰ ἕνα ἔτος στὸ περιοδικό σας. Τὴ συνδρομή μου θὰ ἐμβάσω μὲ ταχ/κὴν ἐπιταγὴ ἐντὸς τοῦ ἔτους.

Ὄνομα .....

Διεύθυνση .....

Ἡμερομηνία .....

Ὑπογραφὴ .....